www.nanafghan.com

کلتوري یون

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ل

کلتوري یون

(د ادبي او کلتوري لیکنو ټولګه)

لیکوال

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ل کال

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

کتاب نوم:	کلتوري یون
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپکال:	۱۳۸۷ل
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
د لیـــکـــوال	
پرله پسې نومره:	(۲۳)
د خـــپـرنـــدوی	
پرله پسې نومره:	(۲۳)
کــــــمپوزر:	ضیاالرحمن ضیا

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	یون له یو بل ((کلتوري یون)) سره	۱
۲	لیکنې د وختونو خاطرې له مرګه ژغوري	۳
۳	په شعر کې تکلف	۷
۴	فرهنګي او ټولنیز ارزښتونه	۱۳
۵	(په) او (پر) دوه مترادفې کلمې دي که مخالفې؟	۱۷
۶	فرهنګي کار قرباني غواړي	۲۵
۷	د خدای پامانۍ ګیله	۲۹
۸	په پښتو کې د (یاګانو) سمه کارونه او اړتیا	۳۴
۹	په لیکوالۍ کې احتیاط	۴۷
۱۰	ازاد او تړلي مطبوعات	۵۷
۱۱	د فرهنګي کار وېش	۷۲
۱۲	ګران خوشال روهي ته د اوښکو مړاوی لیک	۷۸
۱۳	اوسني استوګن ادبي بهیر ته یوه لنډه کتنه	۸۱
۱۴	په لیکوالۍ کې د حقارت عقده	۸۸
۱۵	د مونوګراف لیکنې ګټې او اړتیاوې	۹۸
۱۶	لیکوال، کتونکی او لوستونکی	۱۰۴
۱۷	کلتوري اخلاق	۱۱۸
۱۸	مثبت کلتوري بدلون، اوښتون او...	۱۲۵
۱۹	زموږ د لیکوالو عمومي او خپلمنځي...	۱۳۲
۲۰	الفت د زړونو الفت	۱۳۹

۲۱	زمونږ د اوسنيو ادبياتو فکري لوری	۱۵۱
۲۲	راډيو په وير او ټلويزيون په زنځير کې	۱۵۵
۲۳	د پوهنتوني کتابونو د چاپ اړتيا	۱۶۹
۲۴	د افغانستان په ختيځ کې ژورناليستيکي...	۱۷۲
۲۵	کلتوري يون او د فرهنګي تجربو تبادله	۱۸۴
۲۶	د «پسرلي» د فکر پسرلی	۲۰۱
۲۷	د يوې «ژبخورې ژبې» يرغل او د پښتو او...	۲۱۱
۲۸	افغانستان او د ايران کلتوري يرغل	۲۲۱
۲۹	زرين انځور د فکر او کار سړی	۲۲۹
۳۰	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۲۴۱

سریزه:

یون له یو بل

((کلتوري یون)) سره

په وروستیو کلونو کې د افغان کلتوري یون د بېلابېلو اړخونو په اړه څېړنه او ارزونه، موږ ته له څو خواوو مهمه ده. په داسې څېړنه او ارزونه کې موږ د افغان کلتور د ودې پر لاره له پرتو ستونزو او خنډونو هم خبرېږو، د ودې لارې چارې هم په کې لټولای او ځان ته معلومولای شو. ددې په څنګ کې موږ ته ملي ارزښت هم لري او دا ځکه چې دا ډول ارزونې د ملي کلتور د مطالعې په عمومي چوکاټ کې راځي.

د ښاغلي پوهندوی محمد اسمعیل یون د کلتوري-ادبي لیکنو او مقالو دغه ټولګه همداسې یوه ځانګړنه لري. په دې ټولګه کې موږ د داسې یو لیکوال لیکنې لولو، چې په وروستیو شلو کلونو کې د افغان ملي کلتور د مورچل د یوځوان، خو پیاوړي مدافع لیکوال په توګه، د همدغه سنګر په منځ کې پاتې شوی، هلې ځلې او مبارزې یې کړې او ټولې ناخوالې یې لیدلي او ددغو ناخوالو پر وړاندې درېدلی دی.

د مقالو په دغه ټولګه کې د افغاني کلتور او ادب د بېلابېلو اړخونو په باب ارزونې، معلومات او تر ټولو غوره دا چې د ودې لپاره يې وړانديزونه تر سترګو کېږي. په ټولګه کې د پښتو ګرامر د ځينو خواوو په اړه څو څرګندونې وينو او هم د ځينو ادبي څېرو پر ادبي کار خبرې شوې دي، خو په عمومي توګه د افغانستان د کلتوري مسايلو په هکله عمده موضوعګانې په کې په جلا جلا ليکنو کې څېړل شوې دي. د افغان کلتور په دغو عامو موضوعګانو کې، زموږ د کلتوري يون يو شمېر داسې ټکي راغلي او مطرح شوي دي، چې زموږ د ډېرو ليکوالو، فرهنګيانو او فرهنګپالو لپاره په زړه پورې دي.

ګران پوهندوی محمداسمعيل يون له دې کبله هم د ستاينې وړ دی، چې په خپله يې ددغو بېلابېلو مقالو او ليکنو ټولګه راټوله او چاپ ته چمتو کړې ده او نور کسان يې له راتلونکي لټون څخه تر ډېره بې غمه کړي دي.

له ښاغلي يون څخه له دې امله هم مننه کوم چې زما د وړانديز له مخې يې پر دغه ټولګه د ((کلتوري يون)) نوم کېښود. هغه ته د لازياتو کلتوري برياوو هيله کوم.

په درنښت

زرين انځور

کابل، د ۱۳۸۷ل کال د مرغومي ۲۳

د سریزې په ډول:

لیکنې د وختونو خاطرې
له مرګه ژغوري

زه د خوشال خان لیسې په (۹) ټولګي کې وم، چې لومړنی شعر مې چاپ شو، بیا چې کله لسم، یوولسم ټولګي ته ورسېدم، نو دا مهال مې څو شعرونه چاپ شوي وو، په یوولسم ټولګي کې وم، چې په خوشال خان لیسه کې د ځوانو لیکوالو او شاعرانو ادبي انجمن جوړ شو. دا انجمن د افغانستان د ځوانو لیکوالو او شاعرانو د کانون یا ټولنې یوه څانګه وه، چې دا مهال دا څانګې د کابل په څو لیسو او له هغې جملې څخه په خوشال خان لیسه کې جوړې شوي وې. د یوه کال (۱۳۶۵) په بهیر کې، د خوشال خان لیسې په لسګونو ځوان شاعران او لیکوال ددې ټولنې غړي شول او د شاعرۍ او لیکوالۍ یوه ګرمه څپه په لیسه کې راپورته شوه، د دې یوه کال په بهیر کې زموږ دې ادبي انجمن تر لسو زیاتې ادبي غونډې او مشاعرې جوړې کړې او هم مو په نورو لسګونو غونډو او مشاعرو کې ګډون وکړ، (۱۳۶۲)لمریز کال هم په همداسې ادبي څپو کې تېر شو. دا مهال ما له ((قبایلي زلمیان)) او ((درفش جوانان)) جریدو سره قلمي ملګرتیا پیدا کړه او ځینې شعرونه او لیکنې مې په کې خپرېدلې. پر ۱۳۶۷ل کال بیا د کابل پوهنتون د

ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې محصل شوم، له اخبارونو، جریدو، مجلو او راډیو تلویزیون سره مې اړیکې نور هم زیات شول، د څلورو کلونو په بهیر کې مې ګڼ شمېر لیکنې او شعرونه د کابل د هغه وخت په خپرونو کې خپاره شول، د پوهنتون تر فراغت وروسته بېرته په پوهنتون کې د کدر غړی شوم، د تحصیل په دوره کې مې درې عنوانه کتابونه چاپ کړل. پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې تنظیمي جګړه پیل شوه، زه بیا کله په کابل، کله په لغمان او کله هم پېښور کې وم، تر خپله وسه مو فرهنګي کارونه کول، د تنظیمواکۍ په بهیر کې مې هم یو شمېر سیاسي او ادبي لیکنې وکړې او اکثره په پېښور چاپ خپرونو کې خپرې شوې، دا لیکنې چې دلته یې تاسې ګورئ، دا اکثره همغه ادبي او کلتوري لیکنې دي، چې د تنظیمواکۍ تر پیل وروسته بیا تر دې دمه پر بېلابېلو وختونو، په پښتونخوا او هېواد مېشتو ادبي او کلتوري چاپي خپرونو کې خپرې شوې دي.

په دې کې ټولې هغه ادبي لیکنې شاملې نه دي، چې ما په تېرو شلو کلونو کې کړې دي، هغه لیکنې چې ډېرې ابتدايي وې او ځینې هغه لیکنې چې بیا چاپ یې ماته مناسب ښکاره نه شو، هغه مې په دې لیکنو کې شاملې نه کړې، خو یو شمېر داسې لیکنې هم پاتې شوې، چې باید په دې کې راغلې وای، مګر تر دې مهاله یې زه په پیداکولو بریالی نه شوم، خو دا په بیا چاپ ارزې لیکنې هم دومره زیاتې نه دي، اکثره هغه لیکنې چې زما پر نظر یې راټولېدنه او بیا چاپ ضروري وو، هغه همدا لیکنې دي، چې په دې ټولګه کې خوندي دي. ادبي او کلتوري لیکنې د سیاسي هغو په شان نه دي،

چې څوک يې پر بيا چاپ ټکنی شي او يا يې هم بيا چاپ ليکوال ته څه ستونزه پېښه کړي او يا د هغه شخصيت ته زيان ورسوي. خو که په ځينو کلتوري ليکنو کې هم، ډېرې کمزورې ليکنې ټولنې ته وړاندې شي، ټولنې ته به يې ګټه ونه رسي. په همدې خاطر يو ليکوال ته په کار دي، چې د هغو ادبي ليکنو ټولګې، ټولنې ته وړاندې کړي، چې له فکري او هنري پلوه څه نا څه د پوخوالي دايرې ته ورداخل شوې وي. زما دا ليکنې چې دي، زه يې له هر پلوه د پوخوالي په تله نه تلم او نه به ددې جوګه وي چې د يوې ښې ليکنې ټول معيارونه پوره کړي، خو څرنګه چې دا زما د خپلو تجربو يو نچوړ دی او زه د تېرو شلو کلونو په بهير کې عملاً له داسې ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شوی يم او بيا مې پرې ليکنه کړې، نو اټکل کوم چې اوسنی او راتلونکی نسل به هم له دا ډول ستونزو سره مخامخېږي، خو مخکې تر دې چې په ادبي مبارزه کې له کړاوونو سره مخ شي، ښه ده چې د ستونزو حل لارې هم ورته معلومې وي او په فرهنګي چارو کې يې ځان ته مخکې تر مخکې يو روحي ډاډ جوړ کړی وي. دا ليکنې اکثره د هغو مسايلو په اړه ليکل شوي، چې که ليکوال په خپل ورځيني ژوند کې وغواړي که ونه غواړي، ورسره مخامخېږي. دا که په ليکنه کې ګرامري ستونزې دي، که اغزن کلتوري چاپېريال دی، که د چاپ ستونزې دي، که د کتابونو د وېش مساله ده، که د ليکوال ځانې ستونزې دي، که خپلمنځي اختلافات دي او که نورې ګڼې ستونزې، ټول هغه مسايل دي چې د ليکوال پر چاپېريال راڅرخي. په دې ليکنو کې مې هم لکه د نورو ليکنو په شان څه خاص تغيرات نه دي راوستي، يوازې املايي او انشايي تېروتنې مې تر خپله وسه سمې کړې دي. د دې ليکنو له بيا چاپ څخه مې هدف دا هم دی چې يو خو

به تېرې خاطرې او خپل تېر کړی کار خوندي کړم، بل به نور ځوان لیکوال هم له هغې ستړیا بې غمه کړم، چې کېدی شي یو نیم په کې زموږ تر مړینې وروسته دا هیله ولري، چې دا لیکنې راټولې او چاپ کړي، د هغوی د وخت د ضایع کېدو مخنیوی مې هم وکړ. له دې ټولګې څخه به نه یوازې زموږ فرهنګي بهیر ته، بلکې خپله ماته هم پته ولګي چې موږ چېرته وو؟ چېرته یو؟ او چېرته باید لاړ شو؟ که موږ خپلې ماضي ته کتنه ونه وکړو، نو خپل حال او راتلونکی سم نه شو سنجولای.

نو ددې لیکنو بیا چاپ مې د خپل فرهنګي ژوندانه د ماضي، حال او که خدای(ج) کول د راتلونکي لپاره د یو تسلسل او پُل په توګه ضرور وګاڼه. له نورو لیکوالو مې هم هیله ده، چې خپلې لیکنې راټولې او د مرګ له خطره وژغوري، هره لیکنه د لیکوال د زړه په وینو لیکل کېږي او د یو مشخص مهال د حالاتو انځورنه کوي، موږ باید مشخصې شېبې او مشخص وختونه د لیکنو په وسیله خوندي کړو او د وخت یادګارونه د وخت په څپو، بل وخت ته ور انتقال کړو.

د همداسې یوې هیلې د برې په هیله چې زموږ فرهنګي اثار او ارزښتونه د زمانې له ناخوالو او توپانونو خوندي پاتې شي، خپله دا لیکنه همدلته پایته رسوم.

په ډېره فرهنګي مینه او ولوله

پوهندوی محمد اسمعیل یون،

ارګ،د جمهوري ریاست ودانۍ، کابل- افغانستان

د ۱۳۸۷ل کال د مرغومي ۲۳مه

په شعر کې تکلف

دا لیکنه د وفا جریدې، چې له پېښوره خپرېدله، د پنځم کال په ۴۳-۴۴ګڼه کې چې د ۱۳۷۵ل کال د لیندۍ پر (۱۰) نېټه چاپ شوې، خپره شوې ده.

تکلف، تصنع، ځان ښودنه او د اخلاقي او ټولنیزو چلندونو مصنوعي کول او ښودل هغه کړنې دي، چې نه یوازې په عام ټولنیز ژوند کې د منني او ستاینې وړ نه ګرځي، بلکې د لید د څښتنانو په زړونو کې د هغو د کرکټرونو پرضد یو عکس العمل هم راولاړېږي. همدارنګه په عامو لیکنو او په ځانګړي ډول د انسان تر ټولو شفاف او ظریف هنر (شعر) کې ددې ناروغۍ ځایول او لاره موندل، د شعر پر طبیعي او رنګینې ښکلا د بې ضرورته او زیان رسوونکو څیزونو زیاتول دي.

د پښتو ادبیاتو د لرغونې، کلاسیکې او بیا د معاصرې دورې شعرونو ته په ځغلند نظر سره ویلای شو، چې ددې ناروغۍ ګرد پرې پرېوتی نه دی.

تېرو لسو کلونو راهیسې چې په افغانستان کې د (شعار) او (شعر) ترمنځ پولې په څرګند ډول بېلېدلې، یو ډول اشخاصو ته دا لاره اواره شوه، چې د ((هنري شعر)) په پلمه د تکلف او تصنع په څواک خپل معنوي فقر پټ کړي، خو یو شمېر شاعرانو په رښتیا

سره هم د شعر د هنریت عفت وساته او هر تکلف او تصنع یې د شعر هنري جامې ونه ګڼلې. ځینې نورو شاعرانو له دې وېرې چې کره کتونکي یې شعر د شعار په نوم ونه نوموي، په مصنوعي ډول خپل اند ته د وزن په چوکاټ کې د کلمو دومره پوښو نه ورکړل چې بیا یې د مانا روښانولو او څرګندولو لپاره خپله هم حیران وو. یو شمېر نورو بیا د تکلف یو څه اغېز ومانه او ځینې بیا د ((تکلفي شعر)) او ((هنري شعر)) د پولو بېلولو او پېژندلو ته حیران شول. رښتیا هم متکلفینو د ((هنري شعر)) په نامه دومره کار وکړ چې له ډېرو یې ددې برید د پېژندلو لاره ورکه کړه.

متکلفین به کله د مانا د مرغلرې لپاره ((د اسمان خیالونو)) ته وختل او هلته به یې ((د لمر ابی)) سره کیسې پیل کړې او کله به هم بیا د ځمکې په تل کې ((... د لونګو د ښایست په بڼ کې، د پېغلتوب تنکي ګلان، د خزانې متروکو...)) په لټه کې شول. ځینې به بې له کومې لارې او وسیلې د زړه د خیال ((د بحرونو تل)) ته ورننوتل، خو بیا به یې هم کومه مرغلره لاسته رانه وړه. اسمان ته د دوی ختل او د ځمکې تل ته د دوی ننوتل، د الفت صاحب د ((لوړو خیالونو او ژورو فکرونو)) په شان نه دي ((هغه څه چې په لوړو وربځو کې شته په کښته ځاګانو کې هم شته)) ((د لوړ خیال او ژور فکر نتیجه یوه ده)) خو دوی مصنوعي او تکلفي فکر کاوه، لکه اروا پوهان یې چې د یو رواني ناروغ د ذهن د تداعي لپاره هغه ته مصنوعي خوب ورکوي. د تکلف او تصنع غندل په دې مانا نه دي چې شاعر دې ګنې د خپل اند، احساس

او درد مرغلره د خوږو کلمو په وربښـمين شـال کې تـاوه نه کـړي.
کلمې د شعر جامه ده او هر څومره چې دا لباس ښکلی جوړ شي، همـاغومره ښـکلی ښـکاري او لکـه یـو سـړی چې پـه ښـکلي او قيمتي لباس کې ښکلی ښکاري، خو (مانا) د شعر روح دی، کـه د شعر د کلمو رګونو تـه د مانا روح نه وي پوشوی، نو هغه تش مړی او بې روحه کلمې دي.
لکه یو سړي ته چې هر څومره ښکلې جامې واغوندو، خو چې ((سړيتوب)) ونه لـري د چا پـه زړه کـې بـه ځـای نـه شـي. د استاد روهـي پـه وينـا ((د شـعر شـعريت همداسـې دی لکـه د سـړي سړيتوب)).
کله کله ځينې اشخاص وايي: ((شعر بايد ساده نه وي، د عـام ولـس تـر سـطحې اوچـت وي. ابهـام ولـري او مغلـق وي)) د دوی موخـه داده چـې د لوسـتونکي د ذهنـي سـطحې د لوړتيـا لپـاره پېچلـی شـعر پـه کـار دی. دلتـه هـم لـږ غـور پـه کـار دی، ځينـې شـاعران د شعر ابهـام لـه تکلف سره مغالطه کوي. د حميـد بابـا شعرونه چې د پښتو هنري شعر ښې بېلګې دي، لـه ابهـام او لـه مـانيزو غوټـو ډک دي، خـو تکلفـي او تصـنعي نـه دي. د تکلفـي ((شعر)) څو ځانګړنې په دې ډول په ګوته کولای شو:
ـ په تکلفي ((شعر)) کې د احساس، عـاطفې او درد څرکونـه، نـه وي، کـه وي هـم ډېـر کـم بـه وي، يـانې دا چې شعر د کـوم درد او احسـاس لـه مخـې راپاربـدلی نـه دی، بلکـې شـاعر پـه خپلـه پـه نورمال ډول پر ((شعر)) ليکلو پيل کړی دی.

ـ په دې ډول ((شعر)) کې د شعر تخنیکي اړخ ته پاملرنه کېږي، خو مانیز اړخ یې ډېر کمزوری وي.
ـ د ((ذهني انځور)) په نوم متکلف له فکري بحران سره مخ وي او هېڅ داسې ټولیزه پایله ترې لاسته نه راځي، چې د انځور د مانا غوټه ترې جوړه شي.
ـ متکلف خپل ټول عیب د استاد الفت په خبره ((معنوي فقر د الفاظو په برق او ذلق کې پټوي)).
ـ تکلفي ((شعر)) د استاد حمزه په وینا د ((امد)) شعر نه دی، بلکې د ((اورد)) شعر دی. یانې دا چې پر شاعر باندې د شعر ښاپېری خپل وزرونه نه دي غوړولي، بلکې ده خپله ځان مجبور کړی چې هغه ځانته راولي.
ـ د تخنیکي وزن کارول او له ښکلو کلمو سره بې مانا لوبې کول د تکلفي ((شعر)) بله ځانګړنه ده.
ـ یوه کلمه په بلې کې پېچل او بله په بله کې، هم ددې ډول نظم ځانګړتیا ده.
ـ ځان ښودنه، ځان لوړ ګڼل، نورو ته فریب ورکول هم د تکلفي ((شعر)) د ((شاعر)) مانیزه نیمګړتیا ده.
د پایلې یا نتیجې په توګه ویلای شو چې تکلفي ((شعر)) شعر نه دی خو بې مانا او یا هم د سستې مانا لرونکی او د کلمو له پلوه ((رنګین نظم)) ورته ویلای شو.
د شکل له مخې، هنري شعر، تکلفي شعر ته، له ظاهري پلوه ورته برېښي، دواړه ښکلو منو ته ورته وي. خو یوه منه داسې ده

چې هم ظاهراً ډېره ښکلې، پاکه او پخه ده او هم يې منځ پاک او ستره دی او کوم چينجي ورته لاره نه ده کړې او د خوراک پر وخت يې سړی په خوند نه مړېږي او د روغتيا لپاره ګټور مواد لري او بله هم ظاهراً ډېره ښکلې او پخه ښکاري، خو کله چې هغه سپينه او ټوټې کړې، نو منځ به يې سوری سوری او د چينجيو ځاله وي، بيا نو که چينجی، ترخه برخه او پوټکی يې يوې خواته کړو، نو په پاتې منه کې څه نه پاتې کېږي، لکه څنګه چې په بازار کې هر اخيستونکی ددې دواړو منو پر توپير نه پوهېږي. همدارنګه په شعر کې هم په لومړي وار لوستلو او اورېدلو د يو ښه هنري شعر او تکلفي شعر يا نظم توپيرول، ځينو ته ګران کار دی، خو دواړو ته په کره نظر کتلو او په څو ځله لوستلو او د شعر تر شننې وروسته سړي ته، لکه د منو په شان پوره پوره څرګندېدی شي.

ځينې متکلف شاعران له آره متکلف نه وو. هغوی د خپلې ژبې او ځينو نورو ژبو د لوړو شاعرانو ډېره ښکلي هنري شعرونه چې د مانا او احساس له مرغلرو يې د شعر وزرونه ډک وو، ولوستل، نو د هغوی د تقليد لپاره يې ځانونه چمتو کړل. څرنګه چې د لوړو شاعرانو په شعرونو کې «لوړ خيالونه او ژور فکرونه» وي او لوړ خيال او ژور فکر خو تر ډېرې لوستنې، ليد او ځيرتيا وروسته منځته راځي او د فطرت د سخاوت او لوريېنې اغېز هم په کې له نظره غورځېدی نه شي، نو دوی د شعر په لفظي اړخ کې ځان هغوی ته ورنږدې کړ، خو په مانا کې پاتې راغلل.

په پښتو اوسني شعر کې په ځانګړي ډول په تېر لس کلن بهير کې ددې ډول شعرونو يو لړ بېلګې شته، چې د اوس لپاره يې د پوره بېلګو له راوړلو څخه ډډه کوو، ځکه چې د هغوی ځينې ((شاعران)) هم له دې ډول نظمونو څخه ستړي شوي، تر څو پورې به په چا کې د بل چا د ذهني تېرايستلو وس جاري وي، ناستړي به يې هم اخر ستړي شي، ((تر څو به په چل ول باندې قدم راسره ږدې)).

فرهنګي او ټولنيز ارزښتونه

دا ليکنه د وفا جريدې د شپږم کال په ۱-۲ ګڼه کې چې د ۱۳۷۵ل کال مرغومي له ۲۶ سره سمون خوري، خپره شوې ده.

په هره ټولنه کې يو لړ داسې منل شوي فرهنګي او ټولنيز ارزښتونه وي، چې د هغو په رڼا کې د هغې وګړي د خپل ژوند چارې پر مخ بيايي، يو لړ داسې ارزښتونه هم موجود وي چې هغه د انساني ژوند ډېرو سترو او فطري غوښتنو ته ځواب وايي او له يوې ټولنې نه بلې ته دومره توپير نه مومي.

افغاني ټولنه هم د ځانګړو کلتوري او ټولنيزو ارزښتونو درلودونکې وه، خو ايا دا ارزښتونه ثابت پاتې شول که بدلون يې وموند او که بدل کړای شول؟ دا څرګنده خبره ده ځينې ارزښتونه چې د انساني ژوند غوښتنو ته پوره او مثبت ځواب نه شي ورکولای، په طبيعي ډول د وخت په تېرېدو سره بدلون مومي، خو دلته زموږ اند ښېنه د دې ډول ارزښتونو په باب نه ده، بلکې د هغو ارزښتونو او نورمونو په باب ده، چې زموږ په ټولنه کې جبراً او قصداً محوه شوي او محوه کېږي.

د شل کلنې جګړې په ترځ کې چې د افغاني ټولنې د وجود د بېلابېلو رګونو وينه وزبېښل شوه، نو په دې کې فرهنګي او

ټولنیزو ارزښتونو او اخلاقو زیات ټپونه وزغمل. یو شمېر هغه منوراو نامنور اشخاص چې له لومړي سیاسي جریان سره په تصادم کې واقع شول، یا خو د ژوند له نعمت نه محروم کړای شول او یا هم په نورو ټولنو کې په ژوند محکوم شول. د هغوی فکر، ګروهه او هغه مثبت ارزښتونه چې دوی په خپله ټولنه کې منل او پر نورو یې منل، په نورو ټولنو کې یا کمزوري شول او یا سوچ ببخي له منځه لاړل، له هغوی نه بل جوړ شوی او رالوی شوی نسل خو ببخي په نورو کلتوري او فکري جریانونو کې رالوی شو. کله چې په هېواد کې د لومړي سیاسي کړکېچ په اصطلاح «بشپړتیایي پړاو» راورسېد، نو بیا خو ببخي خبره بل شان شوه. دا وار ته هم د هېواد د ولس زیاته برخه د ټاکلو او منلو کلتوري او عقیده یې ارزښتونو په رڼا کې د مخالفت ډګر ته راووتله، چا چې د جنګ وس درلود په جنګ کې له خپلو هیلو سره یوځای خاورې پر سر شول او څوک چې نورو هېوادونو ته لاړل، نو د هغو د کلتور تابع شول. د جګړې هغه اړخ چې حکومتي چارې یې په لاس کې وې، د افغاني فرهنګ د بې ارزښته کولو او د ځینو معنوي او قومي ارزښتونو د له منځه وړلو لپاره یې په شعوري ډول هلې ځلې پیل کړې. دغه راز د جګړې دې غاړې هم د مذهب او عقیدې تر سیوري لاندې په شعوري او نا شعوري ډول د هېواد د ملي او ټولنیزو ارزښتونو د محوه کولو په لار کې ګامونه پورته کړل.

تقریباً (۳۵۰۰) ښوونځي یې ړنګ او د هېواد یو شمېر فرهنګي مرکزونه یې په دې نامه چې حکومتي ملکیت دی، له منځه یوړل.

پایله دا شوه چې دواړې غاړې د ولس د ځینو ارزښتونو پر له منځه وړلو بوختې شوې. کومې سیمې چې د چارواکو تر واک لاندې وې، هغه د مخالفینو او کومې چې د مخالفینو تر واک لاندې وې، هغه د چارواکو تر بریدونو لاندې راغلې. د همدې څو کلني بېلتون په ترڅ کې پر هېواد دوه ډوله متضاد عقیده یي او لږ تر لږه کلتوري شرایط حاکم شول. د ساري په توګه هغه سیمه چې د چارواکو تر واک لاندې وه په هغې کې موسیقي او ځینې نور ((هنري)) فعالیتونه د افغاني کلتور جز ګڼل کېدل او د پراختیا لپاره یې هلې ځلې هم کېدې او د موسیقۍ نه منونکي ((بې فرهنګه)) ګڼل کېدل، خو مقابله سیمه او طرف کې بیا خبره بل ډول وه.

کله چې پر ۱۳۷۱ لمریز کال د مخالفینو یوه ډله د یو ناوړه سازش له لارې قدرت ته ورسول شوه، نو خبره تر بدو بتره شوه. دوی د هغه فکر، ګروهې او ارزښت په سپکولو کې تر ټولو اوچت ګامونه واخیستل، چې د هغو د تطبیق بیرغ یې اوچت کړی و. ددې نوي بدلون په پایله کې د هغو سیمو او ښارونو اکثره تحصیل کړي اشخاص د بېلابېلو عواملو له کبله د هېواد پرېښودو ته مجبور شول. دوی هم په نورو ټولنو کې حل شول او یا حلېدونکي دي.

اوس نو په تېرو شلو کلونو کې په افغانستان کې د هر سیاسي بدلون په راتلو سره، تر هرڅه دمخه فرهنګي اشخاص او فرهنګي بنسټونه له منځه ځي. ځینې وختونه خو یوازې او یوازې د ذوق او لنډ فکرۍ پر اساس هم ځینې فرهنګي بنسټونه له منځه وړل شوي دي. په دې ډول په شلکلن واټن کې د ((مغزونو فرار)) په متواتر ډول

دوام پیدا کړ او هېواد له مفکرینو او روڼ اندو څخه تش شو. په همدې زماني واټن کې یو بل نسل رالوی شو، چې د جګړې له فرهنګ سره لوېدلی نسل دی. هغه د هغو ارزښتونو نه چندان پروا ساتي او نه پرې پوهېږي، چې زموږ د ټولنې رغنده فرهنګي او اخلاقي عناصر یې جوړول.

د جګړې بدمرغۍ، ناخوالو او اقتصادي ستونزو هم د افغانانو د ځینو مثبتو کلتوري ارزښتونو په له منځه وړلو کې خپل لوی اغېز وشینده.

د مثال په توګه مینه، عاطفه، غیرت او مېلمه پالنه، د افغاني ټولنې هغه ارزښتونه دي، چې په سلګونو کلونه یې زموږ د ټولنې د خلکو پر زړونو حکومت کړی دی، خو اوس د افغانانو په وس کې د مېلمه پالنې هغه تاب پاتې نه دی، چې تر جګړې دمخه کلونو کې و. په کابل کې مې یو له زیات شمېر اشخاصو څخه دا اورېدلي، چې «ډېر مې زړه کېږي چې پلانی مېلمه کړم او د خپل زړه غمونه ورسره تش کړم، خو اقتصادي حالات مې ډېر خراب دي»، اوس اکثره افغانان خپل مېلمه ته د پخوا په شان په خلاص مټ ست او بلنه نه شي ورکولای، که څه هم په زړه کې یې دا هیله غځونې کوي. د عملي وس او امکاناتو د نشت په وجه کېدی شي دا عنعنه ورو ورو د هېربدو خواته لاړه شي او همدارنګه زموږ د ټولنې نور فرهنګي او ټولنیز ارزښتونه.

(په) او (پر) دوه مترادفې
کلمې دي که مخالفې؟

دا لیکنه هغه وخت وشوه چې لیکوال د هیلې مجلې د لیکنو د سمون په کار کې عملاً له دې ډول ستونزو سره مخامخ شو. دا لیکنه بیا د هیلې مجلې په یوه ګڼه کې خپره شوه.

کله کله موږ په ګړنی او ان په لیکنی ژبه کې دوه یا څو داسې کلمې یوه د بلې پرځای کاروو، چې دمانا له مخې سره څه نا څه ورته وي، خو دبڼې یا شکل له مخې سره بېلې وي. داسې کلمې هم شته چې دشکل له مخې سره ورته یا یو شان وي، خو د مانا له مخې سره مخالفې وي.

هغه کلمې چې دشکل له مخې سره بېلې وي او مانا یې سره ورته او نږدې وي، هغو ته هم مانیزې یا مترادفې کلمې وایي لکه لوی، غټ، ستر او نورې او هغه کلمې چې دشکل له مخې سره ورته وي، خو مانا یې بدله وي هغو ته په اصطلاح همشکله مختلف المعنی کلمې وایي. لکه

لور (طرف، خوا) لور (داس، رېبونکې اله) او داسې نور....

خو اوس راځو دې ته چې ایا په ژبه کې حقیقي مترادفې او هم مانیزې کلمې شته اوکه نه؟ کله چې موږ له مترادفې کلمې سره د

(حقیقي) لفظ راوړو، نو مقصد مو دادی چې دا هممانیزوالی باید بشپړ حقیقت ولري، یانې سل په سلو کې یوه کلمه دبلې مانا ورکړي او دهغې پر ځای وکارول شي، اوس موږ غواړو دهمداسې یو حقیقت په لټه کې شو، چې ایا په ربنتیا هم په یوه ژبه کې دوه حقیقي مترادفې کلمې پیدا کېدی شي او که نه؟

ژبپوهان وایي، چې یوه ژبه کې قطعاً دوه حقیقي مترادفې کلمې نه شته، خو مترادفې هغه شته. د(حقیقي مترادفو) او (مترادفو) کلمو ترمنځ هم یو مانیز تضاد پروت دی، چې د عامو لوستو خلکو سر پرې نه خلاصېږي، خو ژبپوهان او نور متخصصین یې پر تضاد او توپیر پوهېږي.

د(حقیقي مترادفو) او (مترادفو) کلمو ترمنځ اصلي تضاد او توپیر دادی چې په حقیقي مترادفو کې باید دیوې کلمې مانا سل په سلو کې دبلې کلمې ځای ډك کړي او دهغې پر ځای وکارول شي، چې دا په یوه ژبه کې هېڅ شونې نه ده. خو مترادفې بیا هغه کلمې دي چې دعاجلې اړتیا او یا دکلمو دتکرار دمخنیوي لپاره یوه دبلې پرځای کارېږي، خو کله که دهغې کلمې دکارونې دقیق ځای راشي، نو بیا یې موږ له ورایه پر توپیر پوهېږو، چې دا مو درسته کارولې که نا درسته؟ لکه په عامه ګړنۍ او ان په لیکنۍ ژبه کې موږ د(لوی، ستر، غټ) درې واړه ستاینومونه (صفتونه) په یوه مانا کاروو او کوم خاص توپیر په کې نه کوو، لکه احمد ډېر غټ سړی شو، احمد ډېر ستر سړی شو، احمد ډېر لوی سړی شو.

دلته مو ړ د احمد لپاره دا دربواره صفتونه په یوه مانا وکارول او ډېر زیات مانیز توپیر او تضاد مو هم تر نظره رانغی، خو که همدغه صفتونه بیا بل چېرې پر خپل خپل ځای استعمالوو، نو اوچت توپیر په کې لېدل کېږي. لکه احمد ستر جنرال شو، دا ډول ویلای شو، خو دا ډول هېڅکله نه شو ویلای چې: احمد لوی جنرال یا غټ جنرال شو. دا هم ویلای شو چې: د افغانستان ستره محکمه، خو دانه شو ویلای چې: دافغانستان غټه محکمه. دا هم ویلای شو، دا ډېر سخت کار دی، دا ډېر مشکل کار دی، خو همدا (سخت) او (مشکل) (سره له دې چې د دوو بېلابېلو ژبو کلمې دي خو (مشکل) هم زموږ په ژبه کې دود دی) بیا به بل ځای کې په یوه مانا نه کارول کېږي، لکه (احمد ډېر سخت سړی دی) ویلای شو، خو (احمد ډېر مشکل سړی دی) نه شو ویلای، له دې څخه ښکاري، چې یوه کلمه په پوره ډول او سل په سلو کې په هرځای کې دبلې کلمې ځای نه شي نیولای.

ددې خبرې ډاګیزول هم په کار دي، چې کله په یوه ژبه کې دحقیقي مترادفو کلمو دنشتوالي خبره مطرح کېږي، نو له دې څخه موخه د همغې ژبې خپلې کلمې دي، نه له نورو ژبو څخه را اوښتې او راغلې کلمې. هغه کلمې چې له نورو ژبو څخه راغلې وي کېدی شي، ځینې داسې کلمې په کې پیدا شي، چې دهمدې ژبې دنورو کلمو ځای ونیسي. یانې دخپلې ژبې آره کلمه استعمال نه شي، بلکې له بلې ژبې څخه راغلې، دهغې هممانیزه کلمه استعمال شي.

لکه (ښوونځی او مکتب) چې ښوونځی پښتو او مکتب عربي لفظ دی، په پښتو کې یو دبل پر ځای استعمالېدی شي. خو په پښتو کې بیا دښوونځي ځای نیوونکې بله پوره پښتو کلمه نه شته.

ددې خبرې علت دادی چې کله دیوې ژبې وګړي دیو قرارداد یا تړون په ډول دیو څیز لپاره یو واحد نوم ږدي، نو همغه نوم بیا دودېږي. یانې پر یوه وخت دیوه څیز یاشي لپاره دوه نومونه نه اینښودل کېږي، البته کېدی شي دیوې ژبې په بېلابېلو ګړدودونو کې دیو څیز لپاره څو نومونه وي، خو په ټولیز ډول یوه معیاري ژبه په پام کې نیول کېږي، نو دیو واحد څیز لپاره دوه بېلابېل نومونه نه اینښودل کېږي اونه ورته اړتیا وي.

له دې سریزې او څرګندونو څخه زموږ موخه داده چې په ژبه کې حقیقي مترادفې کلمې نه شته، نو چې نه شته، باید (په) او (پر) هم دوه حقیقي مترادفې کلمې نه وي، ان مترادفې نه وي، بلکې له مانیز پلوه مختلفې دي او مانیز تضاد په کې پروت دی، نو چې دا دواړه کلمې مخالفې او متضادې دي، نو بیا ولې دواړه په یوه مانا او یوه دبلې پرځای کاروو؟ ددې علت څه دی؟ موږ دا کار په شعوري ډول کوو که ناشعوري؟ او که له کوم ډول ابهام او تېروتنې سره مخ یو؟

زموږ په اند ځینې لیکوال په شعوري، ځینې په ناشعوري، ځینې د ابهام له مخې دا کار کوي او ځینې بیا لا دا هم په کې

ووايي چې (پـه) او (پـر) دواړه يـوه مـانـا ورکـوي، دا يـوازې د لهجـو اختلاف دی اوبس.

د ډېر غور او سپړنې وړ خبره همدا ده چې (پر) او (پـه) لهجـوي اختلاف ګڼي، نه ګرامري، خو اساسي خبره داده چې (پر) او (پـه) د لهجـوي تـوپير خبـره نـه ده، بلکـې پـه دې دوو کلمـو کـې ګرامـري توپير او مانيز تضاد پروت دی، په لهجوي توپير کې دکلمې مانا نه بدلېږي، کېدی شي شکل او تلفظ يې بدل شي، خو په ګرامري جوړښت کې دکلمې مانا بدلېږي، نو کله چې ددوو کلمو مانا سره توپير ولري، دا د ژبې دجوړښت لـه مخـې د ددوو بېلابېلو مانـاوو لپاره ګومارل شوي دي، نـه د واحد مفهـوم لپـاره، نـو کلـه چې پـه کلمـو کـې مـانيز تضـاد پـروت وي، بايـد هـره يـوه پـر خپـل ځـای وکارول شي، نه يوه دبلې پرځای، ځکه چې دجملې او ترکيب مانا ته بدلون ورکوي.

ځينې ليکوال چې په شعوري ډول دا دواړه ناخپلواکه کلمې يـوه دبلې پرځای کـاروي، دا کـار کېدی شي ديـوې عقدې او ځېـل لـه مخـې وي، چـې پـه دې ډول ګرامـري يـو والـي او د ژبـې اصـلي جوړښت تـه زيـان رسـېږي. ځيـنې يـې پـه ناشعوري ډول کـاروي، دهغو خو ګناه ځکه نه ده چې پوهېږي پرې نه او ځينو خلکو ته بيـا پـه کـې يـو ډول ابهـام وي، ددې پرځـای چـې درست يـې اسـتعمال کړي، په غلطه بڼه يې کاروي، لازمه ده چې دلته ددغـو دوو کلمـو دکارونې پر څرنګوالي بحث وکړو:

(پـه) او (پـر): دواړه ناخپلواکـه کلمې دي. نـاخپلواکې کلمې هغو ته وايـي چې لـه يـو ځـو غـړونو څخه رغېـدلي وي، خـو کومـه بشپړه او تامه مانا نه لري، مانـايې دجملې او ترکيب پـه جوړښت کې څرګندېږي. لکه همدا (په) او (پر) . دې کلمو ته په ګرامري ژبـه وييکي وايي چې په عربي ژبه کې يې (ادوات) بولي، وييکـي هغـه کلمې دي چې خپلواکـه مانـا نـه لـري، بلکـي مانـا يـې دجملـې دجوړښت لـه مخې څرګنـدېږي او هـم دجملـې د مانـا دترښت او جوړښت سببېږي.

د (په) او (پر) داستعمال ځايونه:

الف ـ (په): دمکاني حالت لپاره راځي او زيـاتره وخت ورسره (کې) اوستربل ملګرى وي، لکه پـه کـور کې يـم. پـه جام کې اوبـه شته، په غرو کې ونې وي، په ځنګله کې ځناور وي.

خپله (په) کومه مستقله مانا نه لـري، خـو پـه جملـه کـې يې مانا څرګندېږي او هم دجملې دمانـا دترښت او جوړښت سبب ګرځي، لکه چې پورته جملو کې د يو مکاني حالت څرګندونه کوي.

د(په) او (کې) ترمنځ ضرور يو څه وي لکه په پورته جملو کې چې د (پـه) او (کـې) تـرمنځ (کـور، جـام، غـرو او ځنګلـه) راغلـي او ديـو مکاني حالت څرګندونه کوي.

له مکاني حالـت پرتـه (پـه) پـه يـوه جملـه کـې دفـاعلي حالـت څرګندونه هم کوي، لکه (دا کار زه په خپلـه نـه کـوم خـو پـه تـا بـه يـې وکـړم.) ددې جملې مانـا داده چې زه ددې کـار وس نـه

لرم یا یې نه کوم خو په تا به یې وکړم،نو ته یې ترسره کړه، مانا دویم شخص دکار اجرا کوونکی یانې فاعل شو.

دوسیله ییز حالت یاد دویم فاعل لپاره هم (په) کارول کېږي، په بېل کار کوم، په تبر لرګي ماتوم، په توپك ښښه ولم، دلته لومړی فاعل خپله شخص او دویم فاعل یا وسیله بېل، تبر او توپك دی.

ب : (پر): هم د (په) په شان نا خپلواکه کلمه او وییکی دی، چې زیاتره په جمله کې د مفعولي حالت، یانې دهغه حالت چې یو کار پرې اجرا کېږي، څرګندونه کوي او اکثره ورسره (باندې) اوستربل راځي: پر مېز باندې کار کوم، پرځمکه باندې کار کوم، پر اسلامي پوهانو باندې لیکنه کوم، خو کله کله (باندې) اوستربل غورځېدلی هم شي لکه پر څوکۍ کار کوم، پر احمد سیاسي کارکوم، مانا سیاسي سړی ورڅخه جوړوم.

د(باندې) ترڅنګ (سربېره) او (دې) سره هم (پر) راځي، سربېره پردې یا پردې سربېره. لنډه دا چې (په) دفاعلي او (پر) دمفعولي حالت څرګندونه کوي. زیاتره خلك دا دواړه یو بل سره مغالطه کوي او دیو بل پرځای یې کاروي.

ځینې د (په) پرځای (پر) استعمالوي لکه پر کور کې یم. یو کتاب کې داسې هم راغلي وو: دجرمني هیئت پرخپل لاس دخپل حکومت مکتوب امیر عبدالرحمن خان ته ورکړ. دلته (پر) غلط د (په) پرځای استعمال شوی دی،دا داسې مانا ورکوي چې هغه هیئت پر خپل لاس مکتوب لیکلی یانې لیکل یې په لاس کې کړي، نه په ځانګړي مکتوب کې، خو که د (پر) پرځای یې (په)

کارولای وای نو مانا به یې همغه شان پوره شوې وای چې دلیکوال په زړه کې ګرځېدله.

په مذهبي، سیاسي او حقوقي لیکنو کې ددې ډول وییکو دقیقه کارونه ډېره ضروري ده، ځکه چې د متن مانا بدلوي او سرچپه کوي.

دغو جملوته هم پام وکړئ:

په پښتو ژبه مقاله لیکم: مانا دلیکنې ژبه مې پښتو ده.

پر پښتو ژبه مقاله لیکم: مانا دپښتو ژبې په باب لیکنه کوم.

که چېرې موږ د (په) او (پر) دقیقې کارونې ته پام ونه کړو، نو ددغو دووجملو مانیز توپیر به راته څرګند نه شي.

فرهنګي کار قرباني غواړي

دا ليکنه د هيلې مجلې د ۱۳۷۶ ل کال په ٦مه ګڼه کې خپره شوې ده.

زموږ په ټولنه کې د هر هغه کار چې د ټولنيزو ګټو په انډول يې ځاني ګټه کمه وي، تر سره کول ګران دي، خو ځوک چې د دې ډول هڅو بري ته اوږه ورکوي، نو ځان يې بايد د زغم او يو ډول بلهارۍ (قربانۍ) په وسيله سمبال کړی وي.

د دې ډول هڅو او کارونو په منځ کې يو هم فرهنګي او يا پوهنيز کار دی، چې تر اوسه پورې لا زموږ په ټولنه کې د ژوند د خړوب او هوساينې پر لومړنۍ وسيلې نه دی اوښتی. بېلابېل لاملونه د دې سبب شوي چې د فرهنګي کار، د فرهنګيانو د هڅو او د پوهنيزو چارو د ارزښت د لوړاوي مخه ډب کړي. په دې ترڅ کې نو بيا د پښتو فرهنګ او پښتنو فرهنګيانو برخه ډېره خواره ده. له ځينو استثنايي حالاتو پرته داسې کمې بېلګې به پيدا شي، چې کوم ټولواک، نيمواک او هم چارواکي د کوم پښتون ليکوال او قلموال ملا د شاباس او آفرين په لاس ټپولې وي او د ژوند ناوخوالې او د زمانې ګردونه يې ترې څنډلي وي. بلکې زموږ فرهنګي برخليک همداسې راغلی، چې د چا له هڅونې او پالنې پرته به خپل فرهنګي يون په خپله پر مخ بيايو، خپله به خوله تويوو او خپله به يې وچوو،

خو کاشکې چې یوازې همداسې وای او زموږ لیکوالو د چا له مننې او ستاینې پرته د فرهنګي ارمان پر لوري یون کولای، خو خبره داسې نه ده. دلته زموږ فرهنګیان خپل فرهنګ ته د خپل ځاني زیار، مینې او ولولې په نوم دډېرو جرمونو او تورونو په جېل کې راښکېل کېږي او کله لاخبره دې ته هم ورسېږي چې ستر الهي نعمت (ژوند) یې هم د زورواکو د برچې له اور سره مخامخ شي. زموږ قلموال پر یوه وخت په دوو جبهو کې د مبارزې له چلېنج سره مخامخ دي: یوه هغه جبهه ده چې لیکوال او فرهنګي د خپل هېوادني فرهنګ او ژبې د پرمختګ لپاره د خپلې ولولې او مینې په ځواک جوړه کړې او له کومې مادي ګټې پرته د خپل ژوند خواږه په همدې لاره کې بلهاري کوي او دویم د مقابل لوري هغه یرغلیزه جبهه ده چې ډېر مادي او مانیز ملاتړ یې تر شا ولاړ دی او د فرهنګي ښکېلاک او زبېښناک په زرګونو چلونه او توطیې ور سره مل دي. دوی له خپلو ټولو وسایلو سره زموږ د فرهنګیانو د قلم او فکر د خولو پر جوړو شویو ماڼیو یرغل کوي او کله چې یې زموږ فرهنګیان د ژوند له ساز و سامان پرته د مینې او قلم په ولوله او دقربانۍ په جذبه د مقابلې میدان ته ور ودانګي بیا نو پر ډول ډول تورونو تورنېږي. له بده مرغه چې زموږ د ولس ذهني کچه هم تر ډېره حده داسې ساتل شوې، چې پر ژوند یې ترې د خپلو مینه وړو قدر اخیستل شوی دی، ځکه خو علامه سید جما ل الدین افغان زموږ ټولنه د هغو ټولنو په منځ کې ودرولې چې لیکوال یې پر ژوند مړ او پر مړینې ژوندی دی. زموږ په ټولنه کې ډېرې داسې پېښې

شوي او کېږي چې د نړۍ په فرهنګي تاريخ کې داسې ښېلګې ډېرې کمې دي. محمد ګل نوري د پښتو د ولسي ادبياتو او پښتني فلکور يو لوی خدمتګار دی، يو وخت د ژوند ناخوالو دومره تنګ کړ چې د کندهار په ښار کې د يوې کټوې مستو خرڅون ته کېناست، خو د هغه تر مړينې وروسته د هغه په ياد غونډې وشوې.
د مرحوم استاد بېنوا مړی ځکه مساپر شو، چې د هغه وخت حکومت هغې الوتکې ته اجازه ورنه کړه، چې د هغه مړی کابل ته يوسي، خو څو کاله وروسته يې د هغه په باب يو ډېر شانداره سيمينار جوړ کړ. له دې څخه ښکاري چې زموږ ټولنه او چارواکي د فرهنګيانو د پوهنيز کار له ارزښته وروسته خبرېږي. دا خبره په دې مانا نه ده چې زموږ ولس له خپلو فرهنګيانو سره مينه او خواخوږي نه لري، بلکې خبره داده چې تر ډېره بريده هڅه شوې، چې زموږ پر ولس د نالوستۍ داسې سيوری خور شي، چې د ولس د ذهن او ليد سترګو نه تورې تيارې تاوې شي، نه يوازې دا چې خپل خدمتګاران ونه پيژني، بلکې خپل ځان هم ونه پيژني او د ذهن زياته برخه يې هغه چا ته متوجه وي، چې د دوی د ذهني ښکېلاک هيله لري او د استاد الفت په وينا دې ته ورسي چې رښتيا هم «موږ خپل خدمتګاران نه پېژنو خو باداران ښه پېژنو» همدغه ستونزې دي چې زموږ فرهنګي بهير يې وخت پر وخت ټکنی کړی دی. يو زيات شمېر تکړه ليکوالو او فرهنګيانو ښه په زغرده تر يوه بريده په ډېره ګرمه ولوله فرهنګي هڅې او خدمتونه کړي، خو بيا د زمانې ناخوالو او يادو لاملونو داسې ځپلي چې نه يوازې يې فرهنګي کار

سست شوی، بلکې په ټپه ودرېدلای هم دی او لیکوال هم د نهیلیو او د ژوند له ستړیاوو سره مخامخ شوی دی. کله کله لا داسې هم شوي چې لیکوال پر خپل تېر فرهنګي او علمي کار پښېماني ښکاره کړې او دایې ویلي چې کاش له دې څخه خو مې یو بل کار کړی وای، ژوند خو به مې جوړ شوی و. همدغو ترخو ناخوالو زموږ د یو زیات شمېر فرهنګیانو ژوند له رواني ناروغیو او مایوسیو سره مخامخ کړی دی. د پورتنیو ټکو له یادون څخه زما موخه همدا ده، چې پښتني فرهنګ ته کار کول دا ټولې ستونزې او کړاوونه لري. هغه ځوان لیکوال او فرهنګیان چې په ګرمه ولوله د خپل فرهنګ د خدمت لپاره د مبارزې ډګر ته را دانګي که داسې فکر وکړي چې هلته د هېڅ ډول ګټو، امتیاز او نورو هوساینو د شتوالي تصور موجود نه دی او یوازې د قربانۍ په روحیه یې ذهن، قلم او روح وینځلی وي، نو بیا که زموږ فرهنګیان له هرڅومره ستونزو سره مخامخ شي، نه یوازې دا چې فریاد به نه کوي، روحي ستونزې به نه لري، بلکې د خپل فرهنګ د خدمت په لاره کې به له ځورېدلو او کړېدلو هم خوند اخلي.

دخدای پامانۍ ګیله

دا لیکنه د مرحوم ننګیال د مړینې د خبر له اورېدو سره سم لیکل شوې وه او همغه مهال په هیله مجله کې چاپ شوې ده.

ته بیا تر مورږ دمخه شوې، تا بیا د ژوند دبدرنګۍ پرمخ څپېړه ورکړه، ته بیا له خپل هنر سره د وړانګو ښار ته لاړې، ته لکه چې له تیارو څخه ډېر په تنګ شوې، که څنګه؟ ته خو له هرې تیارې سره عادت وې، ډول ډول تیارې دې لیدلې وې، سرې، شنې، تورې او سپینې تیارې. هرې یوې ستا د زړه د هنر د ملکې وزرونه تړل، خو ته همغسې سرزوری وې، له هرې یوې سره دې د خپل هنر الهه جنګوله، ځان دې د اورونو په بټۍ کې کړاوه، خو سر دې نه ټیټاوه، ته هماغه ((پښتون وې چې سرټیټی دې... ته هم نه و زده.))

خو ته په یوه پټ راز پوه وې، همدا یوه خبره دې له مورږ پټه کړې وه، همدغه یو راز دې مورږ ته ناویلی پرېښوده، تا ژوند پېژندلی و، خو مورږ ته دې نه وو ویلي، ځکه دې نو د سترګو په رپ کې د ابدیت جام پر سر واړوه، او مورږ دې د بد رنګ ژوند د دېوال تر شا پرېښودو، خو مورږ هم یوه ګیله لرو، هغه دا چې تا خدای پاماني ونه کړه او لاړې، ځکه هر څوک چې له یوې ډلې بېلېږي، نو خدای پاماني اخلي او بیا ځي. که ستا دا کار په دې نیت وي چې ته تل له

موږ سره حاضر یې او زموږ پر ذهن پاچاهي کوي، نو بیا خو درسته ده، خو که داسې وي، چې تا هلته د نور او ښکلا سمندر ته ځان ورسوه او د خپلو هغو دوو ملیونو ستورو په کتار کې ودرېدې چې د بېلابېلو تیارو ښامارانو یې د ژوند د ښکلا دېوالونه رنګ کړي دي، نو بیا خو موږ هم ځانته د ګیلو او مانو حق ورکوو.

ته خو په هره خبره کې د غیرت پر سپین آس سور وې او د هر امتیاز پر وخت دې بل ځوک تر ځان دمخه کاوه، نو دا ځل ولې؟ لکه چې ابدي سفر ډېر خوندور دی، که څنګه چې یوازې د خپلو ارمانونو پر دلدل سور او پرمخ لاړې؟

دلته خو اوس هم ډېرې لوبې روانې دي، ایا له دې لوبو نه ستړی شوې؟ که زړه دې تنګ شو او که نور دې د خپل شعر په رڼه هنداره کې د هغو انځورونه د خپل احساس او عاطفې کرېدنه ګڼله؟ ته خو حساس وې، ستا پوټکی خو ډېر نازک و او چېرته لرې به چې ستا د وطن د غرونو په څوکه کې هم پر کومه څېړۍ اور ولګېد، نو دلته به ستا له ګوګله دودونه پورته شول او کله چې به ستا لیلی (پښتو) ته چا تروې وکتل، نو څنګه به دربانديې تبه راغله، څنګه به دې لاسونه ورېږدېدل، څنګه به تک سور شوې، څنګه به دې ژر قلم پر کاغذ کېښود او د احساس او ولولو مرغلرې به دې وشیندلې.

دا ټولې خبرې به پر ځای پرېږدو، زه اوس خپل غم ژاړم، تا ته چې څومره کوز ګوری یم، هغه لاڅه کوې، اوس به زه لغمان ته په کومو سترګو ځم؟ زموږ د کور لاره خو ستاسو پر کور تېرېږي، مخکې خو زه د موټر ښې خوا ته کېناستلم، چې ستاسو د کور د شنو ونو

ننداره وکړم، او ستا په شتوالي زړه ډاډه کړم، اوس به نو زه له شرمه هم د موټر کينې خواته کېنم، او له شرمه به ستا له کوره مخ اړوم، ما خو تا ته ويلي وو، چې زه او ته نږدې سيمه وال يو، زما جنازه به ستا پر اوږو او ستا به زما پر اوږو کلي ته ځي، اوس نو کومه ده؟ ما خو ستا جنازې ته اوږه ور نه کړه، مورې اوس هم خپل وطن کې مسافر او خپل وطن کې بې وطنه يو، ستا په زړه کې به هم دا خبره تېرېږي، چې زه ډېر دروغجن يم او ماتاته دروغ ويلي وو، کېدی شي ددې غچ رانه هغه وخت واخلې، چې زه هم ځو ورځې وروسته ستاسو نوي او لوی کلي ته درشم او هلته رانه مخ واړوې او راته ووايې چې هلته دې را سره څه وکړل چې اوس لادلته راپسې راغلې! خو زه ګوره هم چوپه خوله پاتې کېدی نه شم، که نور څه ونه وايم، نو دومره خو وايم چې ته خو ښه وې، ځان دې له غمونو بې غمه کړ، تا خو ماته ويلي وو، چې دلته به ټول غمونه سره وېشو، تا نو ولې ټول غمونه يوازې ماته پرېښودل او ځانله دې ابدي سفر غوره کړ.

ته خو پر هره خبره ټينګ ولاړ وې، نه دې د سياسي تربور ځواب پرېښوده، نه دې د فرهنګي او نه دې د کورني او کليوال.

ياد خو به دې وي، چې هغه ورځ مورې څو تنه ستاسو د کور ترڅنګ تېرېدو او تا په وچ زور خپل کور ته ستانه کړو. زمورې په ډېر ټينګار سره دې تربور راته بانه کړ، چې د يو پښتون له کوره مېلمه تېرېدل پوهېږې څه مانا لري؟ زه به خپل تربور ته څه وايم؟ مورې خو هغه شپه تا سره پاتې شوو او ستا شمله نوره هم په تربورانو کې لوړه شوه. خو ته ګوره بيا غلی او موسکی شوې او له همغې ورځې دې ځان غلی او د

یوه اوږده سفر تکل دې پیل کړ. ته خو ښه پوه وې، چې ستا د ژبې او وطن څومره تربوران ستا د شعر الهې ترور ته کابو ناست دي، نو مور دې، دې لېوانو ته یوازې پرېښودو؟ ایا هغه ته نه وې چې د اور او وینو په څلور نیمو کلونو کې دې د زخمي کابل په زړه کې د فرهنګي مینې د رباب تارونه ترنګول، کله چې همدې رباب ته مور خپلې څنې غوږې کړې، په ولولو او شور راغلو، بیا نو تا خپل سفر پیل کړ. دامنم چې تا ډېرې فرهنګي تورې وهلې چې ځلا یې تر ډېره وخته ستا فرهنګي ویاړونه ژوندي ساتلای شي، خو مور د خپلې مینې د هغې ماتې ډېرې په غم کې یو، چې تا غوندې یو ماښو یې ساحل ته د رسولو جوګه و.

ته کېدی شي بیا له ځان سره موسکی شې او ووایې چې دوی ژوندي مړي دي، هسې د ژوند په یوه لوی زندان کې ګرځي، څېرې یې د مړو دي، خو خبرې د ژوند یو کوي، خو له دې نه خبر نه دي چې ژوند چېرته دی؟

ته خو زموږ د ژوند په رنګ ښه خبر یې، نو ځکه به مو ډېر نه ګرموې، خو زه بیا خپله ګیله راغبرګوم، ته نو ولې له موږه پټ او بې له خدای پامانۍ لاړې؟ ته کېدی شي بیا موسکی شې او ووایې چې ته لاتر اوسه د مرګ په خوند خبر نه یې، د مرګ پرښتې د باد په شان دي، هغه خو څه رنګ نه لري، چې څوک یې ووینې او چاته خبر ورکړي، دا دوه ملیونو نورو دې کله خدای پاماني واخیسته چې ما اخیستې وای؟ خو په دې خبرو له ما نه ځان خلاصولای نه شې، زه خو پوهېږم چې ته څوک وې او څه شی دې لیدلای شول او څه نه؟ ایاته

همغه څوک نه وې چې د «مرغانو په هګیو کې دې د هغو پروازونه لیدل» ایا ته همغه څوک نه وې چې له هیلیو، څېړیو او نښترو سره دې خبرې کولې، تا خو د مرګ پرښتو سره د مخه د مینې او پیوستون تار تړلی و، خو دا راز دې مو ږ ته نه وایه، نو ځکه زه ګیله من یم، که ته هر څه ووایې، چې نه داسې نه ده، زه یې ناڅاپي بللای یم، او ما د خدای پاماني وخت پیدا نه کړ، نو زه بیا وایم چې دا خبره نو د چا ده:؟

یو باد را لګېدلی ما له ځانه سره وړي
د زړه آس مې له باره له ارمانه سره وړي.

په پښتو کې د (یاګانو) سمه کارونه او اړتیا

د پښتو (یاګانو) د سمې کارونې په اړه زما دا لیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۷۶ل کال په (٤) ګڼه کې چاپ شوې ده، وروسته مې په دې لیکنه کې څه نورې زیاتونې هم وکړې، چې دادی دلته یې تاسو ته وړاندې کوم.

په پښتو ژبه کې (ی) ګانې د شکل یا بڼې له پلوه پر پنځه ډوله دي چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو له خوا دا شکلونه غوره شوي او که په اویایمو کلونو کې د باره ګلي د سیمینار پرېکړه ورسره یوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو ته رسېږي، دا پنځه یا شپږ شکلونه په حقیقت کې د څلورو بېلابېلو اوازونو ښکارندویي یا استازي کوي، چې دوه یې خپلواک غږونه یا واولونه دي او نور یې د ژبپوهنې د یوې دودیزې نومونې یا اصطلاح له مخې غبرګغږونه یا دیفتونګونه دي .

دپښتو (ی) ګانو دا څلور اوازونه په حقیقت کې څلور مختلف غږونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله ګرافیمونو په بڼه افاده کېږي، له همدې کبله دا مختلف او بېلابېل اوازونه په دودیز ډول

د یوه ګرافیم (ی ګانو) په نامه یادېږي، که په پیل کې دپښتو غږونو لپاره دلیکنښو یا ګرافیمونو د ایښودلو پرمهال دې ځلورو بېلابېلو اوازونو ته بېل بېل شکلونه غوره شوي وای، نو نن به د پښتو (یاګانو) په لیکنۍ او ګړنۍ برخه کې هغه ستونزه او ناسم پوهاوی نه رامنځته کېده، چې اوس کله کله په دې برخه کې پېښېږي، خو له دې سره سره پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو هڅه کړې، چې د ټکو او ځینو نښو په زیاتون سره ددې اوازونو د افادې په بڼه کې اسانتیا راولي او دپښتو لیک لوستنه اسانه کړي.

د یادونې وړ ده چې د پښتو (۸) واولونو له جملې څخه دوه یې همدا یاګانې دي، چې دکارونې خورا زیات ځایونه او اړخونه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدی نه شي، نو ځکه که موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسبه کړو، نو دپښتو کلمو په سلو کې تر پنځه ویشتو زیاته برخه جوړوي، ددې واولونو ارزښت په دې کې دی چې نه یوازې د نوم یا **فعل** په اصلي بڼه کې راځي، بلکې په مغیره حالت کې هم راځي او دپښتو ژبې دګرامر یوه ځانګړتیا یا د ژبني سکښت یو خصوصیت دادی چې **فعل**، نوم، صفت یا قید پر خپل اصلي حالت سربېره دویم یا مغیره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونه یا (ی ګانې) دکلمو په دغسې اوښتون کې اساسي نقش لري. سربېره پر دې زورکي واله او همزه واله یا (ۍ = ئ) او نرمه یا نرینه (ی) هم دپښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نو دا ټول چې سره یوځای شي دا د پښتو کلمو یوه ډېره درنه او غوښنه برخه جوړوي. که چېرې دهغو د ټاکل شویو شکلونو په

واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او ليکنې بڼه ترسره نه شي او يا يوه د بلې پرځای وکارول شي، نو يقيني خبره ده، چې دپښتو متن په افاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي.

زه دلته غواړم لومړی دپښتو دمروجو پنځه واړو ياګانو دسمې کاروني ځايونه په ګوته کړم او بيا وروسته د (ی ګانو) په اړه خپل يو نظر او وړانديز راوړم.

۱- نرمه، زورواله يا نرينه (ی = ay) :

دې (ی) ته نرمه، لنډه، زورواله يا نرينه (ی) وايي او د ژبپوهنې له معمول تعريف سره سم يو غبرګغږ يا ديفتونګ ګڼل کېږي، چې له يو خپلواک اواز (a) او يو نيمه خپلواک غږ (y) څخه رغېدلی دی. سره له دې چې يو شمېر اوسني ژبپوهان د ديفتونګ له معمول تعريف سره موافق نه دي او هر يو، يو بېل اواز ګڼي، په هر ترتيب نرمه يا نرينه (ی) له همدغو دوو اوازونو څخه رغېدلې ده او ديوې ځپې په شان يو ځل له خولې څخه راوځي. ددې (ی) دکاروني ځايونه په دې ډول دي:

الف – دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي لکه:

سړی، منګی، لړګی، زمری، ډانګی، فرنګی او داسې نور...

کېدی شي دا نومونه حقيقي مذکر وي يا لفظي.

ب – په ځينو نسبتي صفتونو يا ستاينومونو کې هم راځي لکه:

توريالی، تنګيالی، زمريالی، بريالی او نور...

ج – په هغو فعلونو کې هم راځي، چې دمفرد مذکر نوم لپاره ګردان شوي يا اوښتي وي.

لکه: احمد ډېر ځورېدلی دی، محمود ډېر کړېدلی دی، لاس مې سوزېدلی دی .

د – د ځینو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه :

زړه مې په ښو خبرو رغېدلای شي، استاد د زده کوونکو په ښو اخلاقو خوشالېدلای شي .

وطن په کارونو ابادېدلای شي، ځمکه د بزګر په هڅو زرغونېدلای شي .

۲- څرګنده یا معروفه (ي = i) :

دا (ي) په پښتو کې یو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن کې ډېره زیاته کارول کېږي، د کارونې ځینې مهم ځایونه یې په دې ډول دي :

الف – دهغو مفردو مذکرو یا نارینه نومونو دجمعې لپاره راځي چې په نرینه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه :

مفرد	جمع
سړی	سړي
زمری	زمري
غویی	غويي
منګی	منګي
لرګی	لرګي

او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مذکرو نومونو دمغيره يا دويم حالت لپاره راځي چې په نرينه (ی) پای ته رسېدلي وي لکه :

(مغيره يا دويم حالت)	(اصلي حالت)
(سړي) کار وکړ	(سړی) کار کوي
(بريالي) درس ولوست	(بريالی) درس لولي
له (زمري) څخه نور حيوانات وېرېږي.	(زمری) د ځنګله پاچا دی

ج – د نسبتي صفتونو يا نسبتي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحيم	رحيمي
خوښ	خوښي	کريم	کريمي
سوکال	سوکالي	ابراهيم	ابراهيمي
هوسا	هوسايي		
اونور...			

د – په يو شمېر کسبي نومونو کې چې د يوې پېشې يا کسب ښکارندويي کوي، هم کارول کېږي، لکه:

ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي او نور...

هـ - په يو شمېر فعلونو، په تېره بيا د حال زمانې په فعلونو کې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خوري، کړي، څښي، وړي، لولي، ناڅي، پاڅي او نور...

۳- اوږده، مجهوله یا ښځینه (ې = e):

دا (ې) هم یو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښتو کلمو په تېره بیا په ښځینه نومونو کې زیاته کارول کېږي. د کارونې ځینې مهم ځایونه به یې دلته په ګوته کړو:

الف – دا ښځینه (ې) دهغو مفردو مونثو نومونو دجمعې لپاره کارول کېږي، چې په ګرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع	
ډیوه	ډیوې	
ښځه	ښځې	
پاڼه	پاڼې	
منه	منې	
زرکه	زرکې	او داسې نور...

ب – دهغو مفردو مونثو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي چې په همدې ګرده (ه) یا زور (a) پایته رسېدلي وي. لکه:

اصلي حالت	مغیره حالت
(ډیوه) رڼا کوي	د (ډیوې) رڼا تته ده.
(ښځهٔ) د ژوند نیمه برخه ده.	بې له (ښځې) ژوندون ګران دی.
(پاڼه) ورژېده	د توت (پاڼې) رنګ مې خوښېږي.
(پلوشه) درس لولي	(پلوشې) درس ولوست.

ج – دهغو ښځینه صفتونو دجمعې او مغیره حالت لپاره هم راځي چې په ګرده (ه) یا زور (a) پایته رسېدلي وي. لکه :

مفرد او اصلي حالت	مغیر او د جمعې حالت
(ښه ښځه)	(ښې ښځې)
(ښه ښځه) ښه خوی لري	(د ښې ښځې) به ښه خوی وي
(سره ډیوه)	(سرې ډیوې)

د – په هغو نسبتي صفتونو او فعلونو کې هم کارول کېږي، چې د ښځینه نومونو لپاره کارول شوي او یا ګردان شوي وي،لکه :

له (بدې ورځې) ژاړم	(د ښې ورځې) خاوند شه
(نجونې ژړېدلې)	(خویندې خند ېدلې)
(تورې نڅېدلې)	(وراوې تېرېدلې او داسې نور...

هـ - په ښځینه ضمیرونو او مفردو حقیقي مونثو نومونو کې هم کارول کېږي لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خواښې او نور...

ددې (ې) یو بله ښه ځانګړنه په دې کې ده، چې دکلمو په منځ کې هم خپل هویت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي په دقیق ډول یې استعمال کړي، دکلمې په سر کې هم خپل هویت ساتلای شي لکه:

(تېر) دپخوا تېر شوی او (تیر) د دستک او لرګي په مانا

(پېر) دمهال په مانا او (پیر) دلارښود یا مرشد په مانا.

۴- زورکي واله (ې = ə y)

زورکې واله (ې = ə y) د ژبپوهنې د همغو معمولو تعریفونو له مخې یو غبرګغږ دی، یانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې یو زورکی (ə) دی او بل (y) دی چې یو یې خپلواک (ə) دی او بل یې (y) نیمه خپلواک یا سیمي واول. په پښتو اوسنۍ الفبې کې د زورکي (ə) او زور (a) تفاوت نه لیدل کېږي او دواړه په دې بڼه (ه) لیکي، خو فکر د باړه ګلۍ په سیمینار کې د زور او زورکي لپاره (ه او ۀ) نښې منل شوي دي او دا یو ښه وړاندیز دی. او بل یې (y) نیمه خپلواک غږ دی، د استعمال ځایونه یې په دې ډول دي :

الف – په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځي، کېدی شي دا نومونه یا حقیقي مونث وي یا نا حقیقي، خو په لفظي ډول پرې د مونث اطلاق کېږي. لکه :

ځولۍ ، زمرۍ ، نږۍ ، ګلالۍ ، ډوډۍ ، څوکۍ ، او داسې نور...

ب – د ځینو هغو نسبتي صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره راځي، چې په څرګنده (ي) پایته رسېدلي وي. لکه :

اصلي حالت	جمع یا مفرد
خوښي	خوښۍ
تربګني	تربګنۍ
دوستي	دوستۍ
خوشالي	خوشالۍ

دا به په یوه مثال کې هم واضح کړو :

(اصلي حالت) (مغیره حالت)

د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده . د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته .

مفرد	جمع
نن دې په کاله کې خوشالي ده	خدای(ج) دې دې وطن ته ډېرې خوشالۍ راولي.

۵- همزه واله ئ(əy) :

دا هم یو غبرګغږ دی او له زورکي والې (ې) سره یې په سکښت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ تفاوت نه شته، یانې دا غږونه په حقیقت کې دیوې څپې په شان یو ځل له خولې څخه راوځي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ې) او همزه والې (ئ) د بېلتون ښښه او ضرورت همدا ګڼلی چې یوه په نومونو او بله په فعلونو کې راځي. زه به دلته د پښتو لیکپوهانو له خوا د همزه واله (ئ) د اوسني دوديز استعمال ځایونه په ګوته کړم:

الف – همزه واله (ئ) اکثره د امر او نهې فعلونو په پای کې راځي لکه: کېنئ، پاڅئ، وخورئ، مه خورئ، لاړشئ، مه ځئ او نور...

ب – د ځینو سوالیه جملو په پای کې هم راځي البته دلته هم فعلي حالت څرګندوي لکه: تاسو ټولګي ته راځئ، تاسو درس لولئ، په علمي غونډو کې برخه اخلئ او داسې نور...

د یادونې وړ ده چې همزه واله (ئ)، زورکي واله (ې) او نرمه یا نرینه (ی) د کلمو په منځ کې خپل هویت ساتلای نه شي او ځای یې د

څرګندې (ي) شکل نيسي، يوازې دکلمو په پای کې دا (ی) ګانې د شکل له پلوه خپل هويت ساتلی شي.

لکه: نړی + وال = نړيوال   يا کلی + وال = کليوال

اوس دپښتو (ی) ګانو په اړه خپل نظر او وړانديز وړاندې کوم:

لومړی دنومونو په اړه: پښتو (ی) ګانې طبعاً د بېلابېلو اوازونو ښکارندويي کوي، لکه څنګه چې هر اواز خپل يو بېل او واحد نوم لري، نو په کار ده چې دهغه ګرافيم يا شکل هم يو واحد او له اواز سره منطبق يو نوم ولري، لکه څنګه چې موږ په خپله نوره ابېڅې (الفبې) کې دهر اواز لپاره دګرافيم يو مشخص نوم لرو او هېڅ ستونزه په کې نه وينو، نو دلته هم بايد دنومونو د يو والي له لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړانديز دادی چې:

(ی = **ay**) ته دې نرينه (ی) وويل شي، ځکه چې دا د هغې دکارونې له ځايونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کوي، په هر ځای کې چې دا (ی) کارول کېږي، فعل وي که صفت او يا که نوم وي، دهغو ټولو خصلت به نارينه وي يا به لفظاً او يا به هم دمانا له پلوه دنارينه ځانګړتيا ترې څرګنده شي، نو د (لنډې) يا (نرمې) (ی) دوه نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکه چې له مانا سره يې اړخ نه لګوي، زور واله (ی) يې هم له نامه سره مانيز اړخ لګوي، ځکه چې له زور (**a**) او سيمي واول (**y**) څخه جوړه شوې ده . خو نرينه (ی) ورسره تر ټولو زيات اړخ لګوي.

(ې = e): لکـه څنګـه چـې (ی= ay) د نارینـه نومونـو، صـفتونو او فعلونو لپـاره راځي، دغسـې (ې = e) دمونثـو نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کـار ده چې ښـځینه (ې) ورتـه وویـل شي، چې لـه مانـا سره یې مطابقت پیـدا شي. دمجهـولې یـا اوږدې (ې) اصـطلاحګانې ځکـه سـمې نـه برېښـي، چـې د (مجهـولې) اصـطلاح موږ ته مجهوله نه ده او کېدی شي دعربي ژبې او دري ژبې ویونکـو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبیر دلته سرایت کړی وي، نو کـوم شی چې موږ ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟

د یوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول په مانا کې کوم تغیر نه راولي نو ځکه دا اصطلاح یا نوم هم له مانا سره اړخ نه لګوي، نـو کـه دې (ې) ته همغه (ښځینه ې) نوم ورکړل شي دا کـار بـه د هغـې لـه مانـا سـره مطابقت پیدا کړي.

د څرګندې یا معروفې (ي = i) نومونه دومره بده نه برېښـي، ځکـه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده او نور نومونـه هـم نـه لـري، نـو ځکه که همدا نوم غوره شي، څه ستونزه نه شي راولاړولای.

د زورکي والې او همزه والې (ۍ، ئ) په باب زما نظر دادی چې دا دواړه په حقیقت کې یو اواز دی او یا د یوه غږ دوه شکلونه دي. موږ پـه نـورو ځـایونو کـې دپښـتو الفبې پـه برخـه کـې پـه واقعیـت کـې د اوازونو لپاره شکلونه نه لرو او موږ د اوازونو بـاقي یـا پـوروړي یـو، لکـه د زورکـي (ə) لپـاره هـم تراوسـه پـورې د (ه) شـکل او د زور (a) لپاره هم دا (ه) شکل کاروو، سره له دې چې د باړه ګلۍ سیمینار د

زورکي لپاره (ۀ) شکل غوره کړ، خو تراوسه لاپوره دود شوی نه دی او هم د (u) او (ه) دوو اوازونو لپاره يو شکل (و) لرو، خو دلته بيا د يوه اواز (əy) لپاره دوه شکله لرو: (ی = ئ). ژبپوهانو او ليکپوهانو د همزه والې (ئ) د ضرورت وجه (فعلي افاده) ګڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبيت لپاره موږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بيا خو هغه نورې (ی) ګانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغو ته مو ولې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل له:

ی = سړی (نوم)، بريالی (ستاينوم)، کړېدلی دی (فعل)

ي = سړي (نوم)، تنګيالي (توصيفي يا ستاينوم)، خوري، ځي (فعل)

ې = ناوې (نوم) تودې/ سړې (صفت)، خندېدلې، ګرځېدلې (فعل)

نو دلته ولې دا (ی) ګانې دمحتوا له مخې پر نورو شکلونو ونه وېشل شوې؟ زورکي واله او همزه واله (ی،ئ) په حقيقت کې د يوه اواز ښکارندويي کوي او د يوه اواز د تثبيت لپاره يوازې يوه ګرافيم يا توري ته اړتيا ده او بس. د يوه غږ لپاره د بېلابېلو تورو شتوالی دا مانا ورکوي، چې موږ د يوې ژبې لپاره په يوه واحد ليکدود کې څو الفبېوې ولرو او دا کار د ژبې زده کړه او دتدريس چارې سختوي. نو زما وړانديز دادی، چې همزه والې (ئ) ته هېڅ اړتيا نه شته او دا پر ژبه يو زياتي بار دی او ګټه نه لري، بايد له پښتو الفبې څخه حذف شي.

د باړه ګلۍ په سیمینار کې چې یوه بله ی (ے) شکل په اختیاري ډول منل شوی، هغې ته هم هېڅ اړتیا نه شته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېز ښکارندويي کوي او د استعمال ځایونه یې په نورو (یا) ګانو افاده کېدی شي .

پښتو لوستونکو ته مې د یاګانو دزده کړې په برخه کې وړاندیز دادی، چې د یاګانو دنومونو د زده کړې پرځای د یاګانو دتلفظ او دهغو د استعمال ځایونو ته زیاته پاملرنه وکړي، نومونه (اصطلاح) کېدی شي دسړي له یاده ووځي، خو د یاګانو دقیق تلفظ او په حافظه کې دهغو د شکل ساتنه د یاګانو له دقیقې کارونې سره مرسته کولای شي. لوستونکي کولای شي، لاندې شعار د یاګانو د استعمال د یوه لنډ فورمول په توګه په پام کې ونیسي او په هره کلمه کې چې (یا ګانې) کارول شوې وي، د همدې فورمول له مخې یې دتلفظ په پام کې نیولو سره وکاروي: دا فورمول دادی :

تل دې وي سوله په ټوله نړۍ کې – سره یو شئ دا مو شعار دی.

پورتني فورمول کې د هرې (ی) شکل او تلفظ په پام کې ونیسئ او په هره کلمه کې چې (ی) کارېدلې وي هغه له دې تلفظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدی شي په سم ډول یې وکاروئ .

په لیکوالۍ کې احتیاط

دا لیکنه هم د هیلې مجلې په پاڼو کې خوندي شوې ده.

دژوند په ټولو چارو کې پام او احتیاط ته ډېره اړتیا ده، د ورځني ژوند له ترافیکي پېښو نیولې بیا تر سترو سیاسي پېښو پورې هرې یوې کې احتیاط ډېر ضروري دی. که په ځاني ژوند کې احتیاط ونه شي نو فردي ژوند به تباه شي او که چېرې په ټولنیز او سیاسي ژوند کې احتیاط ونه شي، نو ټولنه او هېواد به له سترو ناورینونو او غمېزو سره مخ شي، په همدې وجه اسلام، نورو اسماني دینونو او ټولنیزو مفکرینو انسان ته د ژوند په ټولو چارو کې د احتیاط سپارښتنه کړې ده.

زموږ دهېواد په سیاسي او ټولنیز ژوندانه کې د بې احتیاطۍ، بې غورۍ، افراط او بې تفاوتۍ نتیجه موږ په خپلو سترګو ولیدله او لا یې ګورو. خو اوس راځو دې ته چې په لیکوالۍ کې احتیاط څه ارزښت، رول او اغېز لري؟

لیکوالي د ټولنیزو چارو دلارښوونې، ځلونې او پرمختیون یوه غوره وسیله ده او لیکوال دټولنې داسې یو اندیال (مفکر) شخص دی چې دټولنې دنورو عادي وګړو په انډول یې د فکراو خیال، احساس، عاطفې او ولولې کچه ډېره اوچته ده، همدارنګه

لیکوال دټولنې یو حساس موجود دی، چې په ټولنه کې دهرډول مثبتې او منفي پېښې پر وړاندې چټك غبرګون ښيي. ځینې وایي چې دلیکوال د وجود پوټکی ډېر نری او نازك دی، نو ځکه خو دهرعمل پر وړاندې ډېر ژر عکس العمل ښیي، دا خبره په دې مانا نه ده چې لیکوال دټولنیزو پېښو او ناورینونو پر وړاندې دمقاومت تاب نه لري، بلکې خبره دحساسیت او ادراك په ځواك کې ده چې په لیکوال کې دا ځواك ترنورو پیاوړی دی. خو کله داسې هم پېښېږي، چې لیکوال دخپلو شفافو ولولو او چټك غبرګون تر اغېزو لاندې د افراط او تفریط داسې پړاو ته ورسېږي چې په دواړو حالتونو کې یې د تعادل پولې نړولي او د بیا را ګرځېدنې چانس یې له منځه وړی وي.

دلیکوال خبره دعادي وګړو په څېر نه ده چې تر خولې ووځي او بیا د باد په څپو کې ورکه شي. دلیکوال خبره نه یوازې دیوې ټولنې دپېښو هنداره ده، بلکې دده خپله تذکره هم ده. لکه څنګه چې دیو شخص دهویت په تذکره کې دده اکثره ځانګړنې په ګوته کېږي. دغسې دلیکوال له لیکوالۍ څخه هم دهغه دټولنیز، سیاسي، اخلاقي شخصیت او ټولنیز تفکر ټوله مجموعه راڅرګندېږي او د هغه باطني او ظاهري هویت ورڅخه ښکاري. نو لیکوال ته په کار دي چې خبرې یې په تول تللې وي. په کتابي او مطبوعاتي بڼه دلیکوال د اند او نظر خپرېدل (توکړو لاړو) ته ورته وي، چې بېرته نه راپورته کېږي، نو ځکه خو په کې تر حده زیات احتیاط په کار دی.

په ادبي او ځېړنيزو ليکنو کې دليکوال تېروتنه دويم ځل خپله ليکوال او د نورو ليکوالو له خوا سمېدی شي، خو په سياسي ليکنو، د ژونديو شخصيتونو او دسياسي ډلو دتائيد او ترديد په باب ليکنې دليکوال خپل فردي مسووليت دی او بل څوك يې دسمون مسووليت پر غاړه نه شي اخيستلای.

يو ليکوال دوست مې يوه ورځ (د طالبانو د واکمنۍ پر مهال) له بهر څخه ماته ټلېفون وکړ، راته يې وويل، چې د طالبانو په باب راته خپل نظر څرګند کړه چې څومره يې وستايو؟ البته دا ليکوال دطالبانو يو اورنی پلوی و، ما ورته وويل: دومره ستاينه يې وکړه چې سبا پښېمانه نه شې، مانا دا چې دتائيد او ترديد، ستاينې او غندنې ترمنځ تعادل ته دې بايد پام وي، داسې نه چې په ستاينه کې دومره وړاندې تللای يې چې دبېرته راګرځېدو پر وخت دې دترديد او غندنې ټول پلونه نړولي وي.

په سياسي او ټولنيزې ليکوالۍ کې بايد ليکوال ځان ته د بېرته راګرځېدو يوه خوندي او ساتندويه لاره او کوڅه هم پرېږدي، چې دخپلې تېرې تائيدونې او ستاينې د پښېمانۍ پر وخت له هغې څخه ګټه پورته کړي، خو که دا لاره نه وي، دليکوال راتلونکی کار ټکنی کېږي او هم دليکوال فکري او اخلاقي شخصيت ته زيان رسي. دی بيا ټولنې ته دکوم کار او پېښې دتائيدونې او ردونې لارښوونې نه شي کولای، ځکه چې خلك ورته وايي چې ستا تېرې ستاينې، تائيدونې او ياهم ردونې ناسمې وختلې نو راتلونکې هم همداسې در وبوله.

زما هغه ليکوال ملګرى چې مانه يې د طالبانو دستاينې په باب خپل نظر غوښتى و، تقريباً يو کال وروسته يوځل بيا ماته ټلېفون وکړ او ويې ويل چې ستا مشوره ماته ډېره ګټوره تمامه شوه، ځکه چې ما هغه وخت غوښتل چې ددوى په ستاينه کې ډېر مطالب چاپ کړم او اوس زما نظر ددوى بشپړ مخالف دى او غواړم چې ددوى په غندنه کې يو څو ليکنې خپرې کړم، ما ورته بيا وويل: ګوره په غندنه کې هم افراط ونه کړې، د افراطي غندنې او افراطي ستاينې دواړو نتيجه پښېماني ده، ښه داده چې پر احساساتو واکمن شې؛ ښو ته ښه او بدو ته بد ووايې. بله خبره داده چې پر سياسي ډلو او ژوندیو سياسي شخصيتونو ډېر باور په کار نه دى، ځکه چې هغوى خوځنده او متحول دي، ناست نه وي او کار يې لا ختم شوى نه وي، کله چې يو سياسي ګوند او شخصيت په بشپړ ډول د فعاليت او ازمون له ډګره ووځي بيا دهغو ټول کارونه ارزول کېدى شي. دا په دې مانا نه ده چې څوك دې د واکمن بهير پر وړاندې غلى کېني او هېڅ دې نه ليکي، ليکوال که ددې پېښو پر وړاندې بې توپيره پاتې شي، نو ټولنې سره به يې غټ خيانت کړى وي، اصلي خبره داده چې د واکمن جريان دمثبتو او منفي پېښو پر وړاندې مثبت او منفي غبرګون ښودل او د نيمګړتياوو په ګوته کول دليکوال حق دى که چېرې ليکوال د واکمنو جريانونو د واکمنۍ پر مهال هغو ته خپلې نيمګړتياوې او دحل لارې په ګوته نه کړي، ولس راويښ نه کړي، نو بيا خو يې خپل مسووليت نه دى ترسره کړى، کله چې يو

واکمن بهیر لـه منځه لاړ، ترهغـه وروسـته خـو بیـا ورتـه نصیحت کول بې ګټې دي، بیا نو یوازې د هغو دکړنو ارزونه مطرح کېږي. خـو دلتـه زمـوږ موخـه داده چـې د واکمـن جریـان پـر وخـت بایـد لیکوال د مثبتـو کـارونو ستاینه او د منفـي هڅـو غندنـه وکړي او که چېرې جریان داسې وي چې ټول مثبت او یـا ټـول منفـي وي، نـو بیا خو یې ستاینه او غندنه هم د همدې معیـار او کچې لـه مخـې ده.

په افغانستان کې دمجاهدینو (مختلفو تنظیمونو) د واکمنۍ پـر مهال یو لیکوال چې نـه غـواړم دلتـه یـې نـوم یـاد کـړم راتـه وویـل، چې له (....) ځخه چې هغه هم لیکوال و او هم یې یـو کمپیـوټر لاره او کتابونـه بـه یـې کمپـوزول، سـخته ګیلـه وکـړه، دې لیکـوال وویل چې زه له هغه ځخه سخت خوابدی یم، ما هغـه تـه د کمپـوز لپـاره دخپلـو شـعرونو مجموعـه ورکـړه، هغـه خـو اول زمـا شـعري ټولګه ډېره وځنډوله او تر ډېر ځنډ وروسـته یـې رانـه ډېرې پیسـې وغوښتې چې د بـازار تـر نرخـه هـم ډېرې زیـاتې دي، مـا همـدومره پیسې لرلې چې هغه ته مې دکمپوز لګښت کې ورکړې او چاپ تـه څه پاتې نه شوې، نو ځکه دادی زما مجموعه وځنډېدله. کلـه چـې طالبان واك ته ورسېدل ترهغه وروسته مې دا شاعر او لیکوال بیـا مخې ته راغی، ما تـرې دشعري مجموعې پوښتنـه وکـړه، ده راتـه وویل کور دې دهغه لیکوال کمپوزر ملګري ودان وي، چې لـه مـا څخه یې ډېرې پیسې واخیستې او چاپ ته راسره څه پاتې نـه شـول که زما هغه مجموعه چاپ شوې وای، نو اوس به طالبانو له پـوزې

ځوړند کړی وم، ما ویل ولې د طالبانو نو ستا پر شعري ټولګې څه کار دی؟ ده وویل: ته خو خبر نه یې هغې کې ټول داسې شعرونه وو چې ما د مجاهدینو او پاټکیانو په ستاینه کې ویلي وو. ما ورته وویل ته خو نو د ډاکټر نجیب او تر هغه دمخه دکارمل په حکومت کې غټ سړی وې، نو تا مجاهدین څه کول؟ هغه راته وویل مجاهدین لا څه کوې، چې ترهغو مخکنیو ته مې هم ډېر شعرونه ویلي، خو هغه مې دمجاهدینو په وخت کې پټ کړل او له دې مجموعې مې وکښل.

د طالبانو د واکمنۍ څلور کاله تېر وو، چې همدا شاعر مې یو ځل بیا مخې ته راغی او ویې ویل چې یون صیب دشعرونو یوه مجموعه مې تیاره کړې، که راته ویې ګورې او څه پرې ولیکې نو ډېر به خوښ شم، ما ورته وویل چې همغه جهادي شعرونه دي که ځنګه؟ دی له خندا شین شو نه بابا اوس کله دهغو وخت دی، اوس خو وخت بدل دی، ما چې په څو مشاعرو کې د طالبانو په افراطي ستاینه کې ددې شاعر څو شعرونه اورېدلي وو، نو په زړه کې راتېر شول چې دا ځل به یې ټول شعرونه د طالبانو په ستاینه کې وي، ده ته مې وویل، چې پر یو شرط درڅخه مجموعه اخلم چې د طالب په ستاینه کې به یو شعر هم په کې نه پرېږدم، دی یو ځل بیا له خندا شین شو او راته یې وویل چې تاته خو یې دهمدې لپاره درکوم چې زه پرځان نه پوهېږم او ډېره ستاینه رانه کېږي، تاته یې ځکه درکوم هسې نه چې غرق نه شم هغه بل ځل خو خدای بچ کړم هغه .. بچ کړم دا ځل مې ټول امید تاته دی.

پورتنی مثال مې ځکه راوړ چې کېدی شي، زموږ پر یو شمېر نورو لیکوالو هم همدا حال تېر شوی وي او یا پرې تېر شي. داسې ډېر لیکوال شته چې دیوه سیاسي ګوند د واکمنۍ پرمهال خپل چاپ شوی هنري اثر په بله واکمنۍ کې چاته نه شي ښودلای ځکه چې له ده څخه بې ځایه ستاینه شوې وي، دلته هغه لیکوال نه یادوم چې یو سیاسي جریان ته ژمن و او دهغو په ګټه یې سیاسي لیکنې کړې دي، هغه خو دخپلې ژمنتیا له مخې اړ و چې دا ډول لیکنې وکړي او یا یې په اصطلاح حق و، خو زما مقصد هغه لیکوال دي، چې نه په کوم سیاسي بهیر پورې تړلي وو او نه سیاسي خلك وو، خو خپل هنر یې دهغو دخدمت او افراطي ستاینې لپاره په دې کچه ګومارلی و، چې دهمغو سیاسي بهیرونو اصلي غړي او لوبغاړي هم ورته حیران وو او دي.

دطالبانو د واکمنۍ پر درېیم کال دهېواد ورځپاڼې ریس ښاغلي ملا عبدالحنان همت ماته وویل: یون صیب والله دغه د ورځپاڼو کلکسیونونه مو لټولي وای او هغه شاعران او لیکوال مو په ګوته کړي وای چې دې پخوانیو کمونیستانو ته یې لیکنې کړې او شعرونه یې ویلي دي. ما ورته وویل، چې لست ته یې هېڅ ضرورت نه شته، ده وویل ولې؟ ما ویل دغه څه شاعران چې اوس ستاسې ستاینه کوي، همدغه ټول دي، په مشاعره کې کېنه هرچاچې ستاسې ستاینه کوله، جلا کوه یې او حساب ورسره کوه، دهغو لسو تنو نومونه مې ورته واخیستل، چې په تېرو نظامونو کې یې هم ستاینې کولې او اوس یې هم کوي، ما ورته وویل چې

همدغه دي، دا په هر نظام کې همداسې دي، دا به په سبانې نظام کې هم همداسې وي او هغه څوك چې اوس ستاسو ستاينه نه کوي، دوی دېروني نظام هم نه ده کړې او د سباني به هم ونه کړي.
همت صاحب ماته وويل دا خو ډېرښه خلك دي، زموږ هره خبره مني، زما چې دکومې موضوع په اړه کوم شعر او ليکنه په کار شي نو عاجل دوی ته ټلفون وکړم، دوی بيا ډېر ژر دهمغې موضوع په اړه شعر او يا مقاله ليکلي وي. ما ورته وويل چې دا ډول خلک د هر نظام په کارېږي، تر تاسو وروسته به هم په کار شي، خو د ولس نه په کارېږي.
زموږ يو بل ليکوال بيا يو وخت پر طالبانو دومره مين و، چې په افراطي ستاينه کې يې ډوب و، يو وخت بيا داسې راغی، چې دومره افراطي غندنه يې پيل کړه چې تر تصور نه پورته وه، يوه ورځ يې يو عادي طالب سره دخبرو په ترځ کې طالبان په داسې افراطي بڼه وغندل چې ان دپېښوريانو خبره له الفاظو سره يې هم انصاف ونه کړ، خو طالب ورته په مقابل کې وويل: والله نو موږ خو ساده خلك وو همدا تا او ځيني نورو موږ دومره وستايلو چې موږ اخر دغرور وزرونه وکړل، موږ ويلې چې موږ په رښتيا هم همدومره اوچت خلك يو، که تا دومره ستاينه نه وای کړې، کېدی شي موږ دې افراط ته نه وای رسېدلي. دطالبانو دغرور او نورو بدګڼو عامل چې هرڅه وو پر هغو دلته بحث نه کوو، خو زموږ له ليکوال سره دطالب په فردي منطق کې سخت قوت پروت و. پر دې وخت ما هم ددوی په خبرو کې ځان په دې ډول ورشريک کړ

چې ليکوال ته مې وويل: دا طالبان په پيل کې هم دومره ښه خلك نه وو، چې سل په سلو کې دې دهغو ستاينه وشي او دهېڅ (خو) ځای دې ونه لري او اوس هم دومره بدخلك نه دي، چې هېڅ ښه دې ونه لري او ټول دې بد وي، لکه څنګه چې له تا څخه پخوا په افراطي ستاينه کې تېروتنه شوې، اوس درنه همداسې په افراطي غندنه کې هم تېروتنه کېږي. ليکوال سره له دې چې طالب سره يې ډېر دلايل وويل، خو ماته پرې دهغه منطق قوي ځکه ښکاره شو چې ليکوال خو له اوله طالب هم نه و، نو بيا ولې يې دطالبانو په ستاينه کې تر طالبانو زيات افراط کاوه او هغه هم له همدغې خوږې ګوتې نيولی و.

ما داسې ليکوال هم ليدلي، چې يو وخت يې د يو سياسي شخصيت پر ضد ګڼې ليکنې خپرې کړې وي او بل وخت يې بيا دهغه دتائيدونې او ستاينې لپاره قلم راپورته کړی دی. چې يوه بله ژوندۍ بېلګه به هم وړاندې کړم.

د ۱۳۵۸ل کال د مرغومي تر۶ مې نېټې دمخه يو ليکوال سره له دې چې دخلکيانو دګوند رسمي غړی نه و، خو دهغوی دخوشالۍ لپاره يې دببرك کارمل پر ضد داسې تونديې او تېزې ليکنې وکړې او مطبوعاتو کې يې خپرې کړې، چې خلکيان هم ورته حيران وو، کله چې کارمل د واك پر ګدۍ کېنول شو، نو دا ليکوال ډېر وارخطا شو، دمشورې لپاره دخدای بښلي استاد عبدالروف بېنوا کورته لاړ او ورته يې وويل: هله لار راښيه چې څه وکړم؟ استاد بېنوا ته چې دليکوال اخلاقي ضعف له پخوا نه هم

معلوم و، له ډېره سُخره يې ورته وويل: ((هېڅ خبره نه ده، پوستين پردې بل مخ واغونده)) مانا يې دا وه چې ته خو هسې هم په ستاينو او غندنو بلد يې، دكارمل ستاينه پيل كړه. ليكوال هم همدا نصيحت په دواړو غوږو واورېده او هغه يې په ښه پوره صداقت عملي كړ، څه موده وروسته يې دكارمل دربار ته هم لاره پيدا كړه او د ډاكټر نجيب پر وخت يې لا نوره وده هم وكړه. له دې پورته يادونو څخه مې مقصد دا دى، چې بې ځايه ستاينې او غندنې په كار نه دي، كله كله به څوك يو مقام ته ورسوي، خو هېڅكله هم دخپل وجدان په ماڼيو كې ارامه ساه نه شي اخيستلاى، نو ليكوال ته په كار ده، چې په خپلو ليكنو كې ډېر احتياط وكړي، خپله ليكوالي د افراط او تفريط په سيند لاهو نه كړي، ځكه چې جبران يې بيا ډېر سخت دى، دليكوال چاپي او خپرنۍ ليكنه توكړي لاړې دي، چې بېرته نه پورته كېږي.

ازاد او تړلي مطبوعات

دا ليکنه د طالبانو د حاکميت د اوج پرمهال ليکل شوې وه او همغه مهال د هيلې مجلې د ۱۳۷۹ل کال په (۶) گڼه کې چاپ شوې ده.

په هره ټولنه او هېواد کې چې دولتي جوړښت ولري او واکمنه اداره يې د ددولت تمثيل وکړای شي، نو د واك همدا جوړښت پر درېيو لويو څانگو وېشل کېږي، چې قضايه، مقننه او اجرائيه څواك يې بولي. په حقيقت کې همدغه درې څانگې او څواکونه د دولت اډانه جوړوي. د دولت د رغښت نورې څانگې بيا له همدغو څانگو څخه رابېلېږي او هره يوه د ټولنې يوه اړتيا وړ برخه خړوبوي.

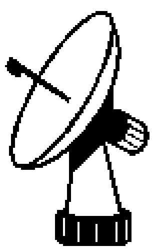

د بشري نړۍ په پرمختگ سره يوه بله څانگه هم د دولت په اغېزمنۍ او پرمختيا کې اغېزناکه وگڼل شوه، دا د مطبوعاتو څانگه ده، چې د دولت د څلورم څواك په نامه يادېږي، مطبوعاتو ته دټولنې اعصاب هم وايي، ځکه چې دنړۍ اکثره فکري بدلونونه او نورې پرمختياوې د همدې خپرونو له لومړني شکل الهام اخلي او د پرمختللې نړۍ فکري جريانونه د همدې مطبوعاتو زېږنده گڼل کېږي. هره ټولنه او دولت د خپل ځان،

ټولنې او ولس له اړتیا سره سمې خپرونې (مطبوعات) لري. داخپرونې بیا دجولیز او مانیز څرنګوالي له پلوه پر لسګونو ډولونو وېشل کېږي. له یوې دېوالي جریدې او شپېپاڼې رانیولې تر ټلویزیون او د اوسني پرمختللي انټرنېټ تر عصري شبکې پورې ټولې خپرونې (رسنۍ) ګڼل کېږي. خو له فکري پلوه تر هرڅه لومړی، خپرونې یا مطبوعات پر دوو برخو وېشل کېږي: ازاد مطبوعات او تړلي مطبوعات. موږ به دلته هڅه وکړو، چې ددې دوه ډولو خپرونو د مانیزڅرنګوالي، ګټو، اړتیاوو او ضررونو په باب یوڅه رڼاواچوو:

۱-تړلي مطبوعات یا خپرونې:

تړلې یا رسمي خپرونې هغه دي، چې په ټولنه کې د دولت او یا واکمن سیاسي جریان له خوا خپرېږي اوتر زیاته بریده د هغوی د خیال اواند ښکارندویي کوي. تړلي مطبوعات د خپلو ښېګڼو او ګټو ترڅنګ یو شمېر نیمګړتیاوې او زیانونه هم لري،چې دلته به ورته اشاره وکړو:

نیمګړتیاوې:

په تړلو او رسمي خپرونو کې د انتقاد او نیوکې روحیه کمزورې وي، د ذوق، شوق او پراخ اندو واند(فکر و خیال) وزرونه په کې تړلي وي، د ټولنې د سمون او رغون لپاره د افکارو تبادله په کې یا نامکنه او یا ناسمه وي.

د ټولنې دټولو اړخونو او پاړکو ذوقونه او اړتیاوې نه شي خړوبولای. د واکمن جریان د هر عمل او چلند ستاینه کوي،

پرنيمګړتياوو اود هغو دحل په باب کم بحث کوي، دناخوالو په انعکاس کې پوره ونډه نه شي اخيستلای. په رسمي خپرونو کې يوازې د هغو استعدادونو د غوړېدو لپاره لاره اوارېږي، چې له واکمن بهير سره فکري خواخوږي ولري او له هغه سره تړلي وي، شخصي تشبث او ځاني استعداد په کې کمه وده کوي. رسمي مطبوعات خبرتيايي سرچينې ګڼل کېږي، خو د ولس او دولت ترمنځ د روحي پيوستون او فکري يووالي دټينګښت څرګندوی او عامل نه وي، په عمومي ډول رسمي خپرونې د ودې عمودي حرکت تعقيبوي، يانې دا چې درسمي مطبوعاتو د لوستونکو د مطالعې لوری مخ پورته او مستقيم دی؛ کينې او ښي لوري ته کتلای نه شي، لوستونکي ته لکه د ګاډي اس غوندې د فکري او ذوقي سانسور داسې سترګې (عينکې) پر سترګو کوي، چې ښغه اوښودل شوې لار به ګوري، اخوا دېخوا نه شي کتلای. د رسمي خپرونو پرمختيايي تګلوری کولای شو په دې جوله کې افاده کړو:

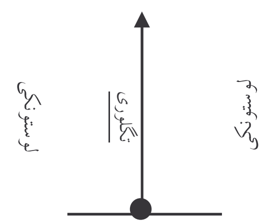

پيل ټکی

دلتـه لوسـتنه يـوازې لـه يـوې تـاكلې نقطې څخـه پيلېږي او مـخ پورته حركت كوي، بلې خوا ته يې د غوړېدو او حركت امكـان نـه شته.

د رسمي خپرونو لوستونكو يوه غټه ستونزه دا وي چې څه يې خپلـه لوسـتلي وي همغـه دكـانې كربښـه ګڼي، ځكـه چـې د هغـوی ذهني وده په ټولو برخو او خواوو كې انډوليزه اومتوازنه نـه وي، د واكمن جريان يوه موخه همدا وي چې خلك په داسې روحيه وروزي چې دوی يـې غـواړي. مبتـذل، كليشـه يـي او تكـراري مطالـب درسـمي خپرونـو بلـه نيمګړتيـا او سـتونزه ده چـې د لوسـتونكو د ذهني ستړيا سبب ګرځي او لوستونكي د مطالعې پرېښودلـو تـه اړباسي. لـه رسمي خپرونـو څخـه نيـولې بيـا تـر رسمي ښـوونې او روزنې پورې ټول روزنيـز بهيـر لـه يـو ډول مسـتقيم فشـار سره مـل وي، مسـتقيم فشـار چـې هـر ډول وي، پـر پلـي كېـدونكي سـخت پرېوزي او د ستړيا سبب يې ګرځي.

خو له دې ټولو نيمګړتياوو سره سره رسمي خپرونې يو لړ داسې سـترې او اساسـي ښېګڼې او ګټې لـري، چـې هغـه د يـو ملـت پـه ذهنـي وده او پـرمختګ، د ذوقونـو پـه خـړوب او نـورو اړتيـاوو پـه پوره كولو كې كارنده ونډه لري، چې بل هېڅ كار يې ځـای نـه شـي ډكولای، دلته به د رسمي مطبوعاتو ځينو سترو ګټواو ښېګڼو تـه هم اشاره وكړو:

درسمي يا ترلو خپرونو ګټې:

درسمي يا تړلو خپرونوګټه دا ده چې د ټولنې ټول وګړي په يوه روحيه او مفکوره روزي او د ذهني انارشۍ مخه نيسي، که چېرې په ټولنه کې داسې يو سياسي نظام واکمن وي، چې دخپل ملت لپاره يوه ملي او پرمختيايي ستراتيژي ولري، نو له رسمي خپرونو څخه د ټول ولس د ذهني تمرکز او فکري يووالي لپاره غټه ګټه پورته کولای شي.

که رسمي مطبوعات په ملي روحيه سمبال شي، نو په ملت کې به د ملي شعور او ملي پيوستون روحيه پياوړې کړي، د واحد دښمن پروړاندې به يې رواني ځواك غښتلی کړي اوپه ملت کې د درز اچونې او منفي لېوالتياوو مخه به ونيول شي.د رسمي مطبوعاتو بله ښېګڼه دا ده، چې له يوه واحد مرکزه کنټرولېږي، ټولنې ته د متضادو افکارو د رادننه ايستلو او بيا پرهغو باندې د ټولنې د وېش مخنيوی کوي. په رسمي مطبوعاتو کې د اخلاقي انحرافيو مخه هم نيول کېدی شي، يا لږترلږه داسې مسايل نه خپروي، چې اخلاقي نيمګړتياوې ولري او يا ولولې راوپاروي.

رسمي مطبوعاتو کې دمتوازن وېش امکان ډېر زيات دی، د ټولنې هر اړوند پاړکي ته وررسېدی شي او دولت د مالي زيان يا سپسيدۍ په زغملو سره هر هغه چا ته چې اړتيا ورته ولري، خپرونه ور رسولای شي.

په رسمي خپرونو کې بله ښېګڼه دا ده چې اکثره خپرونې د يوې ټاکلې پوهنيزې جرګه ګۍ له خوا خپرېږي، معياري ژبه، معياري ليکدود او نور ملي ارزښتونه تعقيبوي، د چا د شخصي

توهین،سپکاوي او یا شرموني امکان په کې ډېر کم وي، که رسمي خپروني له مانیز پلوه پر بېلابېلو خپرونو وېشل شوې وي او بیا هره خپرونه خپله یوه موضوع تعقیب کړي، نو د ټولنې ټولې خواووې به په متوازنه توګه ورسره وده وکړي، طبعاً د دولت امکانات تر اشخاصو زیات وي، که دولت په رښتیا هم غواړي د خپرونو له لارې خپل ولس ته خدمت وکړي، نو په دې برخه کې رسمي خپرونو ته ډېر امکانات برابرولای شي او رسمي خپرونې د خپلې همدې برلاسې له مخې کولای شي، لوستونکو ته ډېر نوي معلومات وړاندې کړي.

۲- ازادې خپرونې:

لکه څنګه چې مو پورته د رسمي خپرونو نیمګړتیاوو ته اشاره وکړه، نو کله چې په یوه ټولنه کې رسمي خپرونې د ټولنې د اړتیاوو په خړوب کې پاتې راشي، نو ازادو خپرونو ته اړتیا پیداکېږي.

ازادې خپرونې هم د رسمي هغو په شان زیاتې ګټې او یو شمېر زیانونه لري، چې دلته به یې د دواړو یادونه وکړو:

د ازادو خپرونو ګټې:

ازادې خپرونې په ټولنه کې د سالم انتقاد روحیه رامنځته کوي، د سالم انتقاد په نتیجه کې په ټولنه کې د زغم کلتور پیدا کېږي، د زغم کلتور د ټوکېدو له کبله د ټولنې سیاستوال د برچې او تورې پرځای د قلم او خبرو له لارې خپل مسایل حلوي.

ازاد مطبوعات د درغلیو، ټګیو، برګیو، رشوتونواو نورو ټولنیزو فسادونو په رسوا کولو کې کارنده ونډه اخلي، نو ځکه خو ددې کارونو عاملین هڅه کوي، چې دخپرونو د پردې پر مخ څرګند نه شي او له خپل پلان کړي جنایت څخه تېر شي.

ازاد مطبوعات د ټولنې واکمنو ته لاره ښيي، نیمګړتیاوې ورته بیانوي او دا څرګندوي چې که شپه تیاره ده منې په شمار دي؟ د ټولنې د برخلیك په ټاکلو او د هغې په وده او پرمختیا کې د ټولنې وګړي متوازنه او انډولیزه ونډه لري.

ازاد مطبوعات له رسمي هغو سره د مثبت رقابت او سیالۍ له لارې د ټولنې وګړو ته نوي او رنګارنګ مطالب برابروي، چې ټولنه پرې خپل ذوق خړوب کړي.

په ازادو خپرونو کې ډېر هغه استعدادونه غوړېدلای شي، چې په رسمي خپرونو کې ورته چانس نه وي، په ازادو خپرونو کې روزنیزه برخه له کوم مستقیم فشار پرته عملي کېږي. د ازادو خپرونو پرمختیایي تګلوری افقي دی، کینې او ښي لوري ته وده کوي، له یوې واحدې نقطې پیلېږي او دواړو خواوو ته غځېږي. لوستونکي یې هم دواړو خواوو ته وده کوي او خپل ذوق خړوبوي، پر لوستونکي کوم فشار نه شته، هرې خوا ته چې غواړي حرکت کولای شي، لکه په دې لاندې شکل کې:

پیل ټکی

ښي لوري لوستونکی کیڼ لوري لوستونکی

په دې ډول په ازادو مطبوعاتو کې د لوستونکي د استعداد د غوړېدنې امکانات زيات دي.

د ښوونې او رزنې د اصولو له مخې نامستقيه ښوونه او روزنه تر فشاري هغې ښه ځکه ده، چې پر لوستونکي باندې له کومې ذهني سترتیا ، ناارامۍ او احساس پرته عملي کېږي او د هغه د مینې اولېوالتیا کچه اوچتوي.

د ازادو مطبوعاتو له لارې کېدی شي، د ټولنې د يوشمېر وګړو ژوند هم خړوب شي او پانګه هم لاسته ورشي، د ازادو خپرونو له دومره ښېګڼو او ګټو سره سره يو شمېر نیمګړتیاوې او زيانونه هم لري، چې دلته به د ځينو يادونه وکړو:

نیمګړتیاوې اوزیانونه:

هغه ټولنې چې ملي پيوستون او يووالی يې ښه کوشېر شوی نه وي، ازاد مطبوعات کولای شي، په داسې ټولنو کې ذهني انارشي رامنځته کړي، هغه يووالی چې د کلونو په اوږدو کې يا د زورواکۍ او يا هم د نورو عواملو له کبله رامنځته شوی، متضرر کړي او په پای کې فزيکي ټکر ته لاره اواره کړي.

که ازاد مطبوعات دخپلې ټولنې ملي ګټې په پام کې ونه نيسي، نو ټولنه انحرافي لوري ته کشولای شي.

که چېرې ازاد مطبوعات د اقتصادي ګټې له درکه دوراني حرکت ونه لري، يانې خپل لګښت بېرته پوره نه کړي او ورځنۍ پانګه يې زياته نه شي، نوچلوونکي يې مجبور دي له کورنيو او بهرنيو نامشروعو سرچينو سره اړيکي ونيسي او خپله بقا تضمين کړي، ازاد مطبوعات د خپلو شخصي ګټو او شهرت لپاره کله کله داسې شيان خپروي چې ټولنه او په تېره بياځوان پښت اخلاقي انحراف ته راکاږي.

کله کله ازاد مطبوعات تر دې حده هم لاس غځوي چې د خلکو په شخصي ژوند کې مداخله کوي، يا له ځينو اشخاصو حق السکوت اخلي او يا ورځخه د خپلو تبليغاتي امکاناتو په واسطه د باد بڼکه جوړوي، په دې ډول په ټولنه کې دسالم شخصيت د پاتې کېدنې شونتيا کمزورې کوي. که پر ازادو خپرونو چالاکه، درغلن او فاسق اشخاص حاکم شول، نو ټولنه له ډېرو بدمرغيو سره مخامخولای شي. هغو ټولنو کې چې ګڼ قوميزه دي او د ملي ستراتيژۍ بنسټ په کې د کوم قوي واکمن جريان له خوا نه ملاتړېږي، نو ازاد مطبوعات کولای شي، د قومي او سيمه ييزې تفرقې اورته لمن ووهي.

لنډه دا چې که ازاد مطبوعات بيا هم د يوې ملي ستراتيژۍ له مخې کنټرول نه شي، نو ډېر زيانونه راولاړولای شي، په هغو ټولنو کې چې ازادو مطبوعاتو وده کړې او بيا ټولنو د هغو په واسطه دوه اړخيز پرمختګ کړی، هلته د رسمي او نارسمي خپرونو چلوونکي پر ځو اساسي موضوعاتو سره متفق وو، لکه

هېواد ، ملي ژبه، دين، ملت د ولس ښېرازي اوځينې نور اساسي توکي، هريوه پورتنيو ارزښتونو ته خدمت خپله دنده ګڼله، خو زموږ په شان وروسته پاتې ساتل شوي ټولنې کې چې د ازادو خپرونو ډېره کمه تجربه او مزه يې ليدلې، حالات بل ډول دي، دلته د لوستي قشر کچه دومره نه ده، چې ازاد مطبوعات دې بېرته دوراني حرکت وکړي او خپل لګښت دې پوره کړي او نه د واکمنو کلتوري زغم دومره دی چې رښتيا دې هم يوه ازاده خپرونه ومني او وزغمي، خير نو زموږ ټولنه ازادو خپرونو ته اړتيا لري او که نه؟ غواړو ددې پوښتنې په باب څه څرګندونې وکړو:

زموږ په ټولنه کې د ازادو خپرونو اړتيا:

زموږ ټولنه هم لکه د نورو ټولنو په شان ازادو خپرونو ته اړتيا لري، ځکه چې اوسنۍ رسمي خپرونې نه د شمېر او نه هم دڅرنګوالي له پلوه دملت اړتياوې خړوبولای شي. ان دواکمن جريان غوښتنې هم نه شي پوره کولای. د اوسنيو رسمي خپرونو اساسي نيمګړتيا دا ده چې له دې مطبوعاتو څخه د خپرونو ډېرې ژوندۍ، متحرکې او اساسي برخې لکه ټلويزيون اوانټرنټ منفي شوي، راډيويي خپرونې کمې شوي او يوازې په سپوره تبليغاتو او د مستقيم فشار پر تبليغاتي وسيلو اوښتي دي. پاتې خپرونې هم د وخت په عصري تخنيکي وسايلو سمبالې نه دي، وچ انحصار پرې حاکم دی او زيروح تصوير چې د چاپي خپرونو اساسي برخه ده، ترې لرې شوی دی. دا چې زيروح تصوير د واکمنو په تعبير له شريعت سره ټکر خوري او ناروا ګڼل کېږي دا نو د هغوی خپل

اندود دی، خو که څوك مطبوعات غواړي او بیا د هغو اغېز، نو بیا خو تصویر د مطبوعاتو یوه اساسي برخه ده او هغو ته روح ورکوي، بې تصویره مطبوعات، بې روحیه مطبوعات ګڼل کېږي او ډېره سپېره ښکاري. کله چې څوك یوه خپرونه راواخلي، نو لومړی یې تصویر، بیا عنوان او بیا متن ته پام کوي، واکمن وغواړي که ونه غواړي د ډله ییزو رسنیو یوه داسې څپه روانه ده، چې ولس مجبور دی هغو ته مخه وکړي، په نننۍ عصري نړۍ کې د انټرنټ په ناپایه سمندر کې د هېڅ شي کمی نه شته او نه پرې د چا مطلق سانسور څه اغېز کوي. هلته به هرڅوك هرڅه چې غواړي لاسته راوړي، نو بیا به د ازادو خپرونو مخالفین څه کوي؟ ښه به دا وي مخکې تر دې چې د نورې نړۍ فرهنګي یرغل زموږ د ولس پر ذهن خپله څپه خوره کړي، موږ باید خپل مطبوعات ورته قوي کړو. افغانستان کې د ګوتو په شمار څو مجلې او اخبارونه خپرېږي او په پېښور کې یو څو عنوانه ازادې افغاني خپرونې فعالیت کوي، چې دا ټولې زموږ د ملت په سلو کې د (۲) برخې وګړو اړتیا هم نه شي پوره کولای، د خپرونو ډېرول زموږ دملي شعور دبیدارۍ نښه ګڼل کېږي او د لوستونکو د شمېر زیاتون څرګندوي، دامریکا متحده ایالتونه به یې د بېلګې په توګه وړاندې کړو: په دې هېواد کې له سلګونو ټلویزیوني چاینلونو او د انټرنټ پر بېشانه نړۍ سربېره له ورځپاڼې نیولې تر اوونیزې، میاشتنۍ او کالنۍ پورې ټولې (۱۱زره) عنوانه خپرونې کېږي، چې کلنۍ تیراژ یې د انسان تر

تصوره هم اوچتېږي. په دې کې داسې خپرونې هم شته چې هره ورځ په لسګونو ملیونو ټوکه خپرېږي او داسې کتابونه هم شته، چې تیراژ یې(۵۰) ملیونو ټوکو ته رسېږي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې له تعلیمي کتابونو پرته، د امیر شېرعلیخان له وخته تردې دمه پورې د ټولو چاپ شویو کتابونو عمومي شمېر(۵۰)ملیونو ټوکو ته نه رسېږي. تېر کال په پېښور کې د ازادو لیکوالو له خوا تر (۲۰۰) عنوانو زیات پښتوکتابونه چاپ شوي وو او دا زموږ په خپرنیز تاریخ کې یو بېساری ریکارډ و. خو د واکمنو له خوا په ټول افغانستان کې د ټولو چاپ شویو کتابونو شمېر لس عنوانو ته نه رسېده، تر دې یو کال دمخه یوازې په لندن کې ټول (۶۰) زره عنوانه کتابونه چاپ شوي وو، چې عمومي تیراژ یې ملیاردونو ملیاردونو ټوکو ته رسېده. له دې پرتلنې څخه زموږ مقصد دا نه دی چې زموږ هېواد دې له دې پرمختللې نړۍ سره پرتله شي او څه شی چې هغوی لري باید موږ یې هم همدا اوس ولرو، بلکې هدف دا دی چې موږ ته یوه ذهني رڼایي وي. په پرمختللو ټولنو کې هم یوازې دولتونو دا کار نه دی کړی، بلکې هغوی دومره کړي چې له خلکو څخه یې د ذهني سانسور او اختناق وېره او پرده لرې کړې ده. که چېرې زموږ په خپل هېواد کې د خپرونو ازادي وای، نو دا (۲۰۰) عنوانه کتابونه ولې هلته نه چاپېدل، هغه په ملیونونوکلدارې چې له دې درکه د پاکستان د پانګې برخه شوې، ولې زموږ هېواد ته نه پاتې کېدلې.

ددې خبرې یادون هم ضروري دی، چې زموږ ټولنه له کلتوري، مذهبي او ذهني پلوه دې حالت نه ده رسېدلې،چې د نورو ټولنو په شان دې هرڅه وزغمي او یا دې هرڅه پرې وزغمل شي او هر ډول خپرونوته دې اجازه ورکړل شي، که څو اساسي اصول او آرونه، په پام کې ونیول شي، نو د ستونزې حل راوتی شي.

اسلام:

ټولې خپرونې باید اسلامي اصول په پام کې ونیسي، یانې داسلام خلاف باید نه وي.

افغانستان:

هېڅ خپرونه باید د افغانستان د خاورې بشپړتیا متضرره نه کړي.

ملت:

هېڅ خپرونه باید ملت ضد لیکنې ونه لري، بلکې ټولې خپرونې دې هڅه وکړي، چې د پورتنیو درېیو سترو ارزښتونو د پاللو او ساتلو لپاره هاند و هڅه وکړي.

که چېرې ازادې خپرونې د یوې دقیقې، ملي- اسلامي ستراتیژۍ له مخې کنټرول نه شي، نو زموږ خو بیا یوه شاته پاتې ساتل شوې ټولنه ده . دې کې ډېره ازادي د ډېرې انارشۍ په مانا ده. هرڅوك چې هرڅه غواړي هغه به خپروي، ټولنه به بیا له ذهني، قومي، سیمه ییز او مذهبي پلوه ووېشل شي او د هېواد تجزیې ته به لاره اواره کړي. زموږ په ټولنه کې د ازادو مطبوعاتو

چلوونکي هم باید د خپلو مالي سرچینو خبره سپینه کړي. ځکه چې دلته هېڅ خپرونه که څه هم ډېره ښه، هم وي بېرته خپل لګښت نه شي پوره کولای، ددې لپاره چې د ولس، حاکمیت او ازادو خپرونو د چلوونکو ترمنځ پوره باور ټینګ وي، باید مالي سرچینې څرګندې وي.

په اوس حالت کې که زموږ په ټولنه کې د ازادو خپرونو لپاره دغه لارې په پام کې ونیول شي، بې ګټې به نه وي: تر ټولو لومړی باید خپله دولتي مطبوعات ازاد شي، که دولتي مطبوعات رښتیا هم ازاد شي او د ټولنې غوښتنې پوره کړي، نو خو بیا نورو خپرونو ته اړتیا نه احساسېږي، پر اوسنیو دولتي خپرونو واکمن وچ سانسور، د تصویرونو او ژوندیو موجوداتو د تصویرونو نه خپرول، خپله ددې سبب شوي، چې دولتي خپرونې بې ارزښته او یوازې د واکمن جریان د ګټو ښکارندویې وکړي، که واکمن غواړي چې په رسنیز او خبري ډګر کې له نورې نړۍ سره سیال شي، نو د هغو دخپرونو پروړاندې باید یو خپرنی دفاعي او تعرضي سیستم ولري، که غواړې د انټرنټ په ناپایه سمندر کې دخپل ځان پرضد د زهرجنو تبلیغاتو له توپاني څپې څخه بچ شي، نو انټرنټ کې باید خپله صفحه او ونډه ولري، که غواړي چې د نړۍ د سلګونو ټلویزیوني چاینلونو ژوندي تبلیغات خنثی کړي، نو باید دولتي ټلویزیوني چاینل ورته ولري، مانا دا چې انټرنټ ته انټرنټ، ټلویزیون ته ټلویزیون ، راډیو ته راډیو، ورځپاڼې ته ورځپاڼه او نورو خپرونوته باید نورې خپرونې ولري.

که چېرې دولتي مطبوعات همداسې پر يوه اړخيز واټ او سړک روان وي، نو بيا خو دې هغو خپرونو ته اجازه ورکړي، چې د يادو شويو اصولو خلاف نه وي، مالي سرچينې يې هم معلومې وي او له هر پلوه تر دولتي خپرونو څخه ښې دي، دا خپرونې به تريوه حده د ولس هيلې خړوب کړي.

که چېرې په دې ټولو لارو کې يوه هم نه منل کېږي، نو دا به دا مانا ولري چې زموږ ټولنه له خپلو ډېرو حقوقو، له هغې جملې څخه د بيان له ازادۍ څخه چې خپله يو اسلامي اصل هم ګڼل کېږي، بې برخې ده.

د فرهنګي کار وېش

> دا ليکنه زما په مديريت، د شمشاد مجلې په وروستۍ ګڼه کې د سريزې په توګه راغلې ده.

په هره ټولنه کې چې د هغو د وګړو ترمنځ د کار وېش رامنځته شي، نو هم ورسره د ټولنې پرمختګ ته لاره اوارېږي، هم کار په ښه ډول ترسره کېږي او هم د کار پر اجرا کوونکو باندې فشار کمېږي. د اوسنۍ نړۍ او د پرمختللو ټولنو د پرمختګ يو اساسي علت همدا دی چې کارونه يې تخصصي او ځانګړي کړي دي، هر څوک چې په کوم کار کې مهارت لري، همغه ورته سپارل کېږي او ترسره کوي يې.

له نن نه لس کاله وړاندې (د ۱۳۶۹ل کال د لړم پر ۲۵ مه نېټه) په کابل کې (خوشال فرهنګي ټولنه) جوړه شوه، د دې ټولنې د جوړېدو اساسي هدف دا و چې افغاني ملي فرهنګ او د هېواد ملي ژبې ته زيات او وړ خدمتونه وکړي.

ټولنې د خپل ښه انسجام، اوډون او پرمختګ په هيله د خپلې کړنلارې، تګلارې او د ارمان پلي کېدو لپاره په خپل تشکيلاتي جوړښت کې تر (۱۵) زياتې بېلابېلې څانګې جوړې کړې، لکه د

شعر ځانګه، د داستان ځانګه، تیاتر او موسیقۍ ځانګه، د کره کتنې، څېړنې، ځوانانو او نړیوالو اړیکو ځانګې او داسې نورې...

ددې ځانګو لپاره داسې کسان د مسولینو په توګه وټاکل شول، چې هم يې مسلکي مهارت درلود، هم يې واک و ځواک او هم يې خپله له همدې کار سره مینه او لېوالتیا وه، نو ځکه خو ټولنې د يو کال په بهیر کې وکړای شول، تر لسو زیاتې علمي او ادبي غونډې جوړې کړي او ځلور عنوانه کتابونه خپاره کړي. ددې کار د پرمختګ اساسي علت دا و چې کار اهل کار ته ورسپارل شوی و. که چېرې پر هېواد باندې د ناورین له پاسه بل ناورین نه وای راغلی، نو زیات اټکل او باور و چې دې ټولنې به ډېر زیات فرهنګي کار کړی وای.

زه (یون) پر هغه وخت د خوشال فرهنګي ټولنې په چوکاټ کې د ځوانانو د ادبي انجمن (ځانګې) مسول ټاکل شوی وم.

کله چې د ۱۳۷۱ل کال په پیل کې په افغانستان کې دولتي او سیاسي نظام سره وپاشل شو، نو د خوشال فرهنګي ټولنې اکثره غړي په تېره بیا د لارښودې شورا غړي، مهاجر او د نړۍ په يو شمېر هېوادونو کې خواره شول، د ټولنې دفتر لوټ او فرهنګي کار هم تر يوه وخته پورې پر ټپه ودرېد، څو موده وروسته په کابل کې د خوشال فرهنګي ټولنې لارښودې شورا او اجرائیه هئیت يو شمېر غړي سره جرګه شول او پرېکړه يې وکړه چې د حالاتو له پېچلتیا سره سره هم باید مونږ خپل فرهنګي کار ته دوام ورکړو. څرنګه چې هغه وخت د زیات فرهنګي کار لپاره حالات پوره مساعد نه وو، د

اکثرو مشوره او پرېکړه دا وه چې موږ به په اوس وخت کې یوازې د شمشاد مجلې او ځینو نورو کتابونو د چاپ او خپراوي په واسطه دخوشال فرهنګي ټولنې نوم ژوندی ساتو او کله چې بیا حالات ښه شول، نو پر هر اړخیزو فرهنګي کارونو به لاس پورې کړو.

د شمشاد مجلې لومړۍ ګڼه د ۱۳۷۰ل کال په بهیر کې د خوشال فرهنګي ټولنې د لارښودې شورا د څو تنو غړو په علمي او تخنیکي هلو ځلو، د پوهنمل بریالي باجوړي په مدیرت او د احمد تکل په مرستیالۍ خپره شوه.

د ۱۳۷۱ل کال د ناوړو حالاتو له امله استاد باجوړی هم د ټولنې د یو شمېر نورو غړو په څېر پېښور ته راغی، په کابل کې د ټولنې لارښودې شورا او اجرائیه هیت پاتې غړو د شمشاد مجلې مدیریت زما او مرستیالي یې دلال پاچا ازمون پر غاړه کړه.

تر ۱۳۷۲ل کال وروسته له لومړۍ ګڼې پرته دادی تر دې ګڼې پورې موږ (۱۲) پرله پسې ګڼې په ټکني او ځنډني ډول خپرې کړې، دمجلې ټکني کېدل او ځنډېدل، له دې امله وو، چې مجلې هېڅ ډول مالي پانګه نه لرله، یوازې د ځینو فرهنګیانو او فرهنګپالو پر مرسته او بسپنویې ډډه لګوله. د ټولنې د اصلي غړو تیت وپرک کېدل بله ربړه وه چې د مجلې پر وخت چاپول یې ناشوني کړي وو او همدارنګه د ځای او چاپېریال بدلون بل عامل و چې موږ یې بېوسه کړي وو، خو له دې ټولو ستونزو سره سره موږ یوازې دومره وکړای شول چې مجله نیم ژواندې وساتو.

د یادولو وړ بله خبره داده، چې د شمشاد مجلې د ټولو ګڼو په خپراوي او د لیکنو او چاپ لګښت په برابرولو کې دهېواد د تکړه لیکوال سرمحقق زلمي هېوادمل مرسته او لاسنیوی ډېر اغېزناک او مثمر و، که چېرې د هېوادمل صاحب مرسته، منډې ترړې، هڅونه او هر اړخیزې مرستې نه وای، نو (شمشاد) به درېیمې ګڼې ته هم رسېدلې نه وای.

کله چې موږ په پېښور او کابل کې د یو شمېر نورو نویو او اغېزناکو فرهنګي فعالیتونو لپاره هلې ځلې پیل کړې او په دې دواړو ځایونو کې مو مسولیتونه او کارونه ډېر زیات او درانه شول، نو شمشاد نوره هم پسې ټکنۍ شوه او کله چې بیا هېوادمل صاحب له پېښور نه جرمني ته لاړ، نو د مجلې په چاپولو کې نور ځنډ هم پېښ شو.

له ډېره وخته راهیسې زه په دې فکر کې وم، چې د شمشاد مجلې پازوالي (مسولیت) خپله هېوادمل صاحب ته وسپارو، ځکه چې شمشاد یوه علمي او اکاډمیکه مجله ده او د هېوادمل صاحب له آر مسلک سره ښه اړخ لګوي او هم یې دی په ښه څرنګوالي سره ترتیبولای او چاپولای شي، خو بیا به مې ځکه جرئت مړاوی شو چې ما ویل نه چې د هېواد مل صاحب په زړه کې څه ونه ګرځي، چې زه له کاره اوږه تشوم او دده پر ګڼو بوختیاوو سربېره ددې کار ټول بارهم ده ته ورسپارم.

خو کله چې هېوادمل صاحب جرمني ته لاړ، نو موږ ټولو ته خو څرګنده وه، چې هغه د فرهنګي کار و زیار دومره مېړنی دی، چې

هېڅکله هم وزګار کېناستل خوند نه ورکوي، ضرور به يوه مجله او يا خپرونه راوباسي، نو چې بله نوې خپرونه پيلوي، ښه به دا وي هغه خپرونې چې د له منځه تلو په حالت کې دي او يا ځنډني دي، هغه له مرګ او ځنډه راوژغوري. په همدې فکر کې وم چې د هېواد پياوړی ليکوال (زرين انځور) له جرمني څخه پېښور ته راغی او د هېوادمل صاحب د اوسنيو فرهنګي بوختياوو او پلانونو په باب يې راسره خبرې وکړې، انځور صاحب وويل چې ما په زړه او ذهن کې يوه نقشه جوړه کړې چې که چېرې تاسې ورسره موافق يئ نو بيا کېدی شي چې پر هېوادمل صاحب فشار راوړو او دا خبره پرې ومنو. البته دا خبره ما تراوسه له هېواد مل صاحب سره شريکه کړې نه ده، خو که تاسې موافق ياست او بيا موږ او تاسو ټول له هېواد مل څخه هيله وکړو، نو زما باور دی چې وبه يې مني.

انځور صاحب وويل: زما طرحه داده چې پر تاسې باندې هم کارونه تر حده زيات شوي او ښه زيات مصروفيت يې، د شمشاد مجلې مسوليت هم ستاسو پرغاړه دی، مجله ډېره ځنډنی شوې که ددې مجلې مسوليت هېوادمل صاحب ته وسپارو يو خو به مو دا مجله له ځنډني حالت نه را ايستې وي او بله به مو د همدې مجلې له لارې خوشال فرهنګي ټولنه هم له هېرېدو څخه ژغورلې وي.

ما چې د انځور صاحب دا نظر واورېد، نو لکه يو درونند بار مې چې له اوږو لرې شوی وي، ورته مې وويل چې ما خو له شرمه غږ نه کاوه، تر يو کاله زيات وخت وشو، چې په همدې فکر کې يم، دا خو داسې کار دی چې هم ثواب دی هم خرما؛ هم به مجله چاپ شي هم

به ټولنه له هېرېدو څخه وژغورل شي او هم به د هېواد مل صاحب په شتوالي کې د مجلې پوهنيز او اکاډميک څرنګوالي او څومره والي ته زيات کار وشي. دا خو نور اعلى نور شو.

څو ورځې وروسته مو په پېښور کې د خوشال فرهنګي ټولنې د لاړښودې شورا غړو يوه غونډه جوړه کړه او په هغې کې مو همدا خبره مطرح کړه، هغو ټولو همدا نظر معقول وګاڼه او ويې مانه، بيا مو هېواد مل صاحب ته د ټولنې د لاړښودې شورا دغړو وړانديز ورولېږه او هغه ومانه.

په دې ډول موږ د شمشاد مجلې دژغورنې لپاره يوه ګټوره هڅه وکړه، زه باور لرم چې د هېوادمل صاحب په هڅه، کاروزيار به (شمشاد) رښتيا هم (شمشاد) شي، پښتو ادب او هېواد ته به غوره خدمتونه وکړي.

زه په داسې حال کې چې هېواد مل صاحب ته مبارکي وايم او د هر راز فرهنګي کار او همکارۍ ژمنه ورسره کوم، له درنو لوستونکو څخه د مجلې د چلوونکي له دريځه خداى پامانې اخلم، خو دې سره سره ددې خبرې يادول هم ضرور بولم، چې له مجلې سره به هر ډول ليکنۍ او نوره تخنيکي همکاري کوم.

په ټوله فرهنګي مينه

محمد اسمعيل يون

ګران خوشال روهي ته داوښکومړاوی

لیک

دا لیکنه ما د خدای بښلي استاد روهي د مړینې د خبر په اورېدو سره چې پر همغه شپه له بي بي سي راډیو څخه خپور شو، کړې وه. دا لیکنه بیا په شمشاد مجله، د استاد روهي یاد، اثر او ځینو نورو خپرونو کې خپره شوې ده.

ته یوازې وې ؟ تادخپل پلارجنازه یوازې پورته کړه ؟ هغه خودعلم اوپوهې یوغرو . تادهغهٔ روح ته څنګه اوږه ورکړه ؟ تاپه کوم زور هغه له ځمکې پورته کړ؟ ایانهیلی نه شوې ؟ شاو خوا دې ونه کتل؟ کتلي به دې وي ! څومره به نهیلی شوی یې ! هېڅوک به نه وو ، ته به یوازې وې ! ګڼ شمېرخپلوان به دې سترګوته ودرېدلي وي ، وطن به دې یادشوی وي ، کلی به دې یاد شوی وي ، خپله هدیره به دې یاده شوې وي ! اوکه یوازې په غمونوکې به ډوب وې اودمینې دغره جنازه دې ورله ؟ووایه ((اجمل)) هم درسره و اوکه نه؟ کټ خوځلوربازوګان لري اوتاسوخودوه وروڼه وئ . ووایه نوربازوګان چانیولي وو؟ خپلو که پردیو؟ اجمل خوبه تل دګل په شان غوړېدلی

و ، ووایـه دخپـل پلاردعـاطفي مینـې د برجونـو نړېـدو د هغـه ګـل ځـواني دملاتیرکوږکړکـه نـه ؟ مـوږ ډېرلـرې وو ، ډېربـې وسـه ، خوتاسې بـه ډېرډېربې وسـه وئ . ضروربه مودخپـل وطـن هربـوټی ، هره تړه اوهرسړی سترګوته ودرېدلي وي !

روهي صاحب خو له خپل هېوادسره ډېره مینه درلودله . وایي چې دمسافروپه پردي وطن کې ځنکدن ډېرسخت وي ، خپـل وطـن یـې سترګوته ودرېږي . ووایـه دروهـي صـاحب ځنکدن څنګـه و؟ خپـل وطن یې سترګوکې ډېرګرځیده که څنګه ؟ ایادځنکدن په وخت کې مودهغه مخ دوطـن قبلـې تـه راړولـی وکـه نـه ؟ اوکـه دا ارمـان مـوهم ورته پوره نه کړ؟

له مانـه خوبـه ډېرګیلـه مـن وې، ځکـه زمااوستاخودزړه یـاري وه، کاشکې خدای پاک پر مینې نه وای مین کړی، که نه نـواوس خـویې بایدوزرونه راکړي وای چې دخپلې مینـې دځنکـدن وروستـي سـلام ته خوورغلی وای . زه زړه چاته تش کړم . تـه خوښـه وې لـه نـږدې دې دعواطفـواو مینـې دکـوه طورجنـازه ولیدلـه اوتنـده بـه دې ښـه ماتـه کړې وي، خوکاشکې یوځل یوبـل سـره مـخ شـواوخپل زړونـه یودبـل پر زړه کېږدو او وګورو چې دچاپـه زړه کـې داورغرونـه زیـاتې زلزلـې کوي .

روهي صیب په پردېسۍ کې د ابدي سفر لمـن ونیـوه، ګوړئ چې امانتي یې ګور کې کېږدئ، که بیا موږ کې متره پیـدا شـوه، نـو هـډ به یې خپل هېواد ته راوړو. د پښتنو د یو بـل پوهانـد پـه شـان یـې پر

قبر وليکئ چې: ((دا د پردېس محمد صديق روهي قبر دی که پښتنو زلمو کې چېرې متره پيداشوه، نوهڅه وکي دې خپل وطن ته يوسي)) بيانوکه يووخت زموږ دکړېدلي اومړاوي ملت روح وغوړېده، نو بيابه يې دهېواد په مينه کې سترې هڅه وکي، خپل وطن ته راوړي او زموږ ددې مسافر پوهاند ټکلی روح به ارام شي.

په ټپي مينه
ستابېوسه يون
۲۹-۲-۱۳۷۵
کابل-افغانستان

اوسني استوګن ادبي بهير ته

یوه لنډه کتنه

دا ليکنه د باختر مجلې د ۱۳۷۸ل کال په لومړۍ ګڼه کې چاپ شوې ده، په دې ليکنه کې د طالبانو د واکمنۍ تر پيل وروسته دوه-درې کلن ادبي بهير څېړل شوی دی.

په هره ټولنه کې سياسي، پوځي او ټولنيز شرايط د هغې ټولنې د ژوند په بدلون او اوښتون کې زيات اغېز لري.
ادبيات د ټولنې د عواطفو او اخلاقو هنداره ګڼل کېږي، د ټولنې ښېګڼې، بدګڼې، دردونه، غمونه، خوښي او سوکالي ټول په ادبياتو کې خوندي او له يوه پښت نه بل ته لېږدي. له همدې کبله خو وايي چې ((ادبيات د ټولنې وجدان دی)). د جګړه ييزو شپبو ادبيات طبعاً د جګړې رنګ لري، ضرور به د غم، درد، وينو او مرګونو انځورونه پکې وي. اوس چې موږ د هېواد په داخل کې خپل ادبي بهير ته ګورو، نو د واکمنو شرايطو ځرګند او نيمه ځرګند انځورونه مو تر سترګو کېږي. له څو کالو راهيسې چې زموږ ټولنه د پرمختګ پرځای د شاتګ پر لوري روانه ده او د ژوندانه بېلابېلو خواوو ته درانه زيانونه اړول شوي، ادبيات او

ادبي بهيرونه هم زيانمن شوي دي. خو که د ټولنې د نورو خواوو په انډول د ادبیاتو زیانمنې، ټکني کېدل او پرشاتګ په پام کې ونیول شي، نو ادبیات او ادبي بهیرونه هغومره نه دي زیانمن شوي لکه څنګه چې د ټولنې د ژوند نورې خواوې ټکېدلي او زیانمنې شوې دي. ددې يو علت به هم دا وي چې ادبيات د يو فزيکي موجود په توګه د يو اثر تر چاپ وروسته مطرح کېږي، د جګړې ځانګړنې دادي چې لومړی فزيکي ودانۍ رنګې کړي او بيا ذهني او مانيزه شتمني.

د افغانستان د تېر شل کلن ناورين په بهير کې هر سياسي پړاو او پوځي بدلون پر ادبیاتو خپل اغېز شيندلای دی. سره له دې چې ددې شل کلن ناتار اورنيو شپېو زمونږ له ادبياتو، سره ليکه راوتاوه کړې ده خو دې سره سره په هر سياسي او پوځي پېر کې ادبياتو او ادبي بهير د خپلو ځينو ځانګړنو له مخې له يوه پړاو څخه بل ته توپير موندلای دی.

زه غواړم د ۱۳۷۵ل کال د تلې مياشتې تر پنځمې نېټې وروسته چې په هېواد کې يو بل سياسي، پوځي او ان فزيکي بدلون راغی، پر ادبي بهير يو څه رڼا واچوم:

له ۱۳۷۵ل کال راهيسې د هېواد په استوګن ادبي بهير کې د ادبياتو د نورو برخو په انډول شعر يا نظم، زيات مطرح شو. ددې وجه داده چې له نظم څخه د سياسي موخو لپاره ګټه واخيستل شوه. څرنګه چې په افغانستان کې مطبوعات د نورې نړۍ په انډول زيات شاته پاتې دي او هم د ټولنې اکثريت برخه نالوستې ده، نو له

دوی سره د ذهني اړيکو د ټينګولو او پر دوی اغېز شيندلو لپاره شعر يا نظم تر ټولو ښه وسيله شوه. پر موسيقي، سينما، تمثيلي ټوټو او ځينو نورو تفريحي پروګرامونو ټينګ او سست بنديز هم (نظم) ته ددې لاره اواره کړه، چې ځينې خلک تر يې د (ترنم) په بڼه د موسيقي خوند هم واخلي.

تر ۱۳۷۵ل کال وروسته په کابل او ننګرهار کې څو ځله لويې مشاعرې وشوې چې په لسګونو، نه، بلکې په سلګونو شاعرانو او ناظمانو پکې ګډون وکړ، ځينو ته د خپل کلام د اورولو نوبت هم ونه رسېده، خو په همدې بهير کې د څو علمي او ادبي سيمينارونو د جوړولو هڅه هم وشوه او ځينې جوړ هم شول، خو په ډېرې سختۍ د سيمينارونو لپاره په ټاکلې برخه کې ليکنې برابرې شوې. له شعر يا نظم سره د هر يو لوستي او نالوستي مينه ځکه ده چې يو خو د لوستو پر وخت ډېر وخت نه غواړي او بل هغه څوک چې نالوستي دي، هغو ته خو د (ترانو) په بڼه له راډيو څخه وړاندې کېږي او د هغوی د ذوق د خړوبېدو سبب کېږي. له همدې کبله خو په راډيو کې هغه (وخت) چې پخوا به موسيقۍ ته ورکول کېده، اوس ترانو ته وقف شوی دی. په راډيو کې داسې نظمونه هم خپرېږي چې ان د سياسي تبصرو ځای نيسي او د حکومت د رسمي نظر ښکارندويي کوي.(!)

په هرات، کندهار، غزنې، کابل او ننګرهار کې چې کومې خپرونې کېږي په هغو کې نظم ته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

نظم ته د ځانګړې پاملرنې له کبله خو د «اسلامي امارت» په نوبت د شعرونو دوه کتابونه: (پګړۍ کې کم نه يې له کاکله ګله) او (اهار) هم چاپ شوي دي. په داسې حال کې چې په نورو برخو کې کوم کتاب نه دی چاپ شوی، يوازې په فرهنګي برخه کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت له خوا د افغانستان د فرهنګ د بيا رغونې په باب د جوړ شوي سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوې او په سياسي برخه کې د اسامه بن لادن په باب د شوي سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوې ده.

هغه شاعران چې په هېواد کې استوګن دي هغوی هم د خپلو نورو ليکنو په انډول شعري مجموعې زياتې چاپ کړي دي. په همدې دريو کلونو کې يوازې ځوان شاعر عبدالغفور لېوال د شعرونو درې ټولګې، ځوان شاعر قاضي محمد حسن حقيار د شعرونو يوه ټولګه، د ځوان شاعرانو عبدالعزيز غيرت، اجمل اند، صديق الله بدر او نورمحمد لاهو د شعرونو يوه يوه مجموعه چاپ شوې دي. په ننګرهار کې د څو تنو ځوانو شاعرانو ګډ شوي جونګ (په سيله کې ګلابونه) هم چاپ شوی دی، له دې څخه دا خبره څرګندېږي چې په هېواد کې د ادبياتو د نورو برخو په انډول شعر يا نظم ته پاملرنه زياته ده. په همدې بهير کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب د اداري په چوکاټ کې په ځينو سيمو کې د ليکوالو ټولنې هم جوړې شوې، چې کولای شو د «الينګار فرهنګي يون» او د «خوست ادبي ټولنه» د بېلګې په توګه ياد کړو.

ددې دوارو ټولنو د هرې يوې غړي له پنځوسو څخه تر سلو تنو پورې رسېږي. ددې دوارو ټولنو اکثره غړي شاعران دي او ځينې يې بيا د ادب په نورو څانګو کې هم ليکنې کوي. پخپله په کابل کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب اداره هم په منظم ډول په هرو پنځلس ورځو کې يو ځل د کره کتنې غونډه کوي او هغې کې د ځوانو شاعرانو او ليکوالو شعرونه او لنډې کيسې ارزول کېږي.

که په ټولنيز ډول د هېواد اوسني ادبي بهير ارزول کېږي، نو سړی ويلای شي، چې د شعر او نظم برخه يې زياته ګړندۍ او غوښنه ده، د ادب بله هېڅ څانګه ورسره د پرتلې وړ نه ده، په ځانګړي ډول د څومره والي له پلوه.

د څرنګوالي له پلوه هم سړی د هېواد اوسني شعر ته ډېرې هيلې لرلای شي. له منظومو ترانو او شعاري نظمونو پرته چې د وخت د غوښتنو پر بنسټ رامنځته شوي او موسمي عمر او بڼه لري، نور ګڼ شمېر داسې شاعران هم شته چې شعرونه يې له هنري ارزښتونو څخه ډک دي، د ټولنې ډېره ښکلې انځورګري يې کړې ده او شعر ته يې د تلپاتې او ياهم د ډېر عمر جامه جوړه کړې ده. که د ننګرهار، خلافت، کندهار او کتاب مجلې، د هېواد، انيس او ننګرهار ورځپاڼې وکتل شي، نو د شعر په پاڼو کې يې يو شمېر ښکلي شعرونه موندلای شو، چې د بشپړو هنري ښکلاوو لرونکي دي. همدارنګه د راډيو له څپو څخه هم کله کله ځينې شعرونه خپرېږي چې د خواږه ترنم ترڅنګ يې شعري جوهر هم ډېر ښکلی او

ځلنده دی. داسې ښکاري چې په هېواد کې د شعار مزي ورو ورو سستيږي او بازار يې سړېږي. په هېواد کې ددې ادبي بهير په پيل کې ځينې داسې ناظمان، چې زيات مطرح ښکارېدل، اوس ورو ورور خپل ارزښت بايلي او ځای يې شاعران نيسي، له تشو شعارونو، سپوره نظمونو او کليشه يي خبرو څخه اخير د انسان ذهن ستړی کېږي او هر وخت د سړي زړه کېږي چې ښکلو شعرونو ته د زړه رازونه او غمونه وسپړي او رازونياز ورسره وکړي. په هېواد کې د شعر د بريمن يون له هيلو سره سره د ادبياتو په نورو څانګو کې د تخليقي اثارو کمی احساسېږي. که څه هم اوس په استوګن ادبي بهير کې د شعر ترڅنګ لنډې کيسې ته هم څه نا څه پاملرنه کېږي. د شعر او ادب په اداره کې کله کله پر لنډو کيسو کره کتنه کېږي. ددې ليکوالو په کيسو کې ځينې داسې لنډې کيسې هم شته چې د پوره او بشپړې لنډې کيسې په تول پوره خېږي او د لوستونکي هنري تونده پرې ماتېږي. ځينې ښکلې لنډې کيسې په هېواد، انيس او ننګرهار ورځپاڼو او همدارنګه په کندهار، ننګرهار، کتاب او خلافت مجلو کې هم خپرې شوې دي، خو په ځانګړي او مستقل ډول دننه په هېواد کې د لنډو کيسو کومه ټولګه چاپ شوې نه ده.

پر اوسني وخت په چاپي بڼه په هېواد کې د منځي داستان او اوږد داستان کومه چاپي بېلګه ليدل شوې نه ده، البته ځينې ليکوال په خصوصي ډول يادونه کوي، چې منځني داستانونه او ناولونه يې ليکلي دي.

که په ټولیز ډول د هېواد اوسنی ادبي بهیر ارزول کېږي، نو سړی ویلای شي چې زموږ اوسنۍ ادبي برخه کې د شعر یا نظم تله خورا درنه ده. په دویمه کټګورۍ کې لنډه کیسه او ځینې هنري نثرونه راځي. د منځني داستان او ناول برخه مو زیاته خواره ده او همدارنګه د نورو ادبي ژانرونو.

په لیکوالۍ کې د حقارت عقده

دا لیکنه هم د هیلې مجلې په یوه ګڼه کې خپره شوې ده.

هر انسان چې په ټولنه کې د حقارت پر عقده اخته وي، د ژوند لارې او ډګرونه پرې ورو – ورو راتنګېږي، د دې پرځای چې په ژوند کې پرمختګ وکړي، شاتګ کوي او په ټولنه کې د نورو وګړو په انډول د ژوند له کاروانه شاته پاتې کېږي.
عقده من او کینه ګر شخص په حقیقت کې د خپل ځان دښمن دی، د دې پرځای چې پر خپل ځان کار وکړي، د نورو ژوند او کارونو ته متوجه وي، دا ډول اشخاص ټول عمر تر نورو خپل ځانونه ټیټ ګڼي او همدغه حقارت ورو – ورو د دوی پر ذهني او روحي عقدو بدلېږي او دا بیا د دوی د ذهن او روان د ځینې لامل ګرځي او په نتیجه کې دا شخص هم له فکري پلوه او هم له جسمي پلوه ډېر کمزوری کېږي.
ارواپوهان وایي: په ټولو ژوندیو موجوداتو کې د زهرو ماده د همغه ژوندي موجود له قهر او غوسې څخه جوړېږي، همدا قهر او غوسه د وخت په تېرېدو سره په زهرو بدلېږي. دوی د بېلګې په توګه د (مار) یادونه کوي. اروا پوهان وایي: مار چې په ژوندانه کې له ګرمۍ، یخنۍ او یا له کوم بل ناعادي حالت سره مخامخ شي، نو په غوسه کېږي او قهر ورځي، د همدغه فشار له امله یو ډول

مایع مواد تولیدوي، دا مایع مواد بیا د مار خولې ته راځي او هلته بیا په یوه ځانګړې کڅوړه کې راټولېږي، د همدې کڅوړې او د مار په خوله کې د غاښونو ترمنځ یوه لاره ده، د مار په غاښونو کې بیا ډېر نري – نري سوري دي، کله چې انسان یا بل کوم ژوندی موجود وچیچي، د همدې غاښونو له لارې همدا مایع مواد د هغه وجود ته انتقالوي او هغه له نورمال حالت څخه وباسي. ارواپوهان وايي چې همدغه ډول زهر د انسان په وجود کې هم شته، چې د قهر او غوسې پر وخت تولیدېږي، خو انسان بیا ورته د مار په شان ځانګړې کڅوړه او د راټولولو ځای نه لري. نو کله چې په قهر شي، غوسه ورشي، نو له همدغه قهر څخه راپیدا شوی تاو یې ټول وجود ته تیت شي، نو ځکه یې ټول وجود کمزوری شي، دا ډول اشخاص له ذهني او جسمي پلوه چندان ځواکمن نه وي. زغم، صبر او اوسېله یې کمه وي او د هرې پېښې پروړاندې ډېر ژر او چټک عکس العمل ښيي.

عقده او حقارت د ژوند په هر ډګر کې له یوې مخې منفي پایلې هم نه لري،کله – کله معکوسه (مثبته) نتیجه هم ورکوي، مانا دا چې د منفي عقدې او کینې له امله مثبت کارونه رامنځته کېږي. د نړۍ یو شمېر لوی شخصیتونه د کینې، عقدې او پېغور له امله د ستروالي پوړۍ ته رسېدلي دي، د بېلګې په توګه یو عادي پېغور د دې سبب شو چې ستر نومیالي افغان شاعر امیرحمزه بابا پښتو شاعرۍ ته مخ راواړوه. د افغانستان د معاصر تاریخ د ډېرې درنې ستې (محمد ګل خان مومند بابا) په باب هم ویل کېږي چې یو عادي پېغور د دې سبب شو، چې د ده ټول وجود او

ذهن پښتوپالنې ته واړوي، همدارازد نړۍ نورې ګڼې مثبتې پېښې د همدې کينو، عقدو او پېغورونو له غبرګونونو څخه رامنځته شوې دي او شخصيتونه يې ښه ځلېدلي دي، خو د دې ډول پېغور، کينو او عقدو لورې مثبتې خوا ته و.

خو راځو دېته چې عقده، کينه او رخه په ليکوالۍ کې د ليکوال پر کار او فرهنګي هڅو څه اغېز لري؟ لکه څنګه چې مو پورته اشاره وکړه، که چېرې څوك د يو مثبت ارمان او يا هم سترې هېوادنۍ او ملي هيلې د برې لپاره په ځان کې کوم تاو، کينه او يا هم عقده راټول کړي او هغه ټول د همدې ارمان د برې لپاره وکاروي، نو بيا خو کېدى شي سترې برياوې ترلاسه کړي، خو که چېرې کوم شخص بې ارمانه عقده من وي، يا يې هم عقده او کينه فردي وي، نو هغه بيا د خپل ځان دښمن دى، پرته له دې چې خپل ځان وځوروي او وکړوي، نور څه يې لاسته نه ورځي، د دې ډول عقدو د حل لاره يوازې دا ده چې د ده مقابل سيال شخص په هر ډګر کې تر ده وروسته پاتې شي، سره له دې چې د هغه ژوند بېل وي او د ده بېل، خو دا ډول اشخاص د خپل ژوند سوکالي او بدمرغي د نورو د ژوند له سوکالۍ او بدمرغۍ سره پرتله کوي، که د هغو ژوند ښه او ځلند و، نو د ده ژوند خراب دى، که د هغه خراب و، نو د ده بيا ښه دى. سره له دې چې د دوى دواړو د ژوند ترمنځ هېڅ ډول فزيکي، اقتصادي او يا کوم بل ډول مستقيم تړاو نه شته، استاد الفت په خپل يوه نثر کې د دې ډول اشخاصو يو ښه مثال وړاندې کوي، هغه وايي:

"زما یو دوست دی، خدای(ج) هرڅه ورکړي، یو کور یې دلته، بل یې په کابل کې، بل یې یو بل ځای کې، غواوې لري، موټر لري، هستي لري، ښه د مځکو او سړو خاوند دی، مانا دا چې شتمني یې ښه پرېمانه ده او ته به فکر کوې چې دی د دنیا له غمو بېغمه دی، خو دی هم کله – کله ځورېږي، کړېږي او خپه وي.

خپه په دې وي، چې زما یو بل دوست دی، هغه تر ده هم زیاته هستي او شتمني لري، د ده د ځورېدلو علت دا دی چې هغه بل ولې تر ده زیاته شتمني لري".

د دې خبرې مانا دا ده چې ځینې خلك د خپل ژوند سوکالي، غم، خپګان د نورو د سوکالۍ او بدمرغۍ په کچې پورې تړي.

له بده مرغه چې زموږ یو شمېر لیکوال هم پر همدغې ناروغۍ اخته دي، دوی هم د دې پرځای چې فرهنګي کار وکړي او له خپل کار او هنره خوند واخلي، د نورو کار ته متوجه وي، چې نور څه کوي؟ زیات کار کوي که کم؟ څنګه یې کوي؟ سرچینې او منابع یې له کومه ځایه دي؟ دا هر کار چې کوي په دې کې به د ده شخصي ګټه څومره خوندي وي؟ د میاشتې عایدات به یې څومره وي؟ همداسې نورې په لسګونو "ولې" او "څنګه" (د دې ډول اشخاصو په ذهنونو کې تاوېږي او له خپل اساسي کار او ژونده یې کږوي، یوشمېر تصنعي، تکلفي او هغو لیکوالو ته چې پر فکري خلا اخته دي، بېخي یوه رواني عقده او رنځ پیدا شوی) چې ولې داسې کېږي (دا نور لیکوال ولې کار کوي؟). د دې ډول په اصطلاح لیکوالو د دې رنځ او عقدې یو بل اساسي علت دا دی چې دوی د خپل استعداد په اندول ځان ته د زیات څه تمه

لري، خو د دوی کړی کار او استعداد هغه هیلې نه شي پوره کولای، نو ځکه خو يې د نورو برياوو ته پام شي او هغه بيا د خپلو ماتو د علت په توګه ګڼي.

يوشمېر خو بيا داسې هم دي، چې نوره ليکوالي يې په سلو کې شل برخې ده، خو انتقادي ليکنې يې په سلو کې اتيا برخو ته ختلې دي، هغو خپل ذهن داسې روزلی چې په هرڅه کې بايد اول له خپل نظره، منفي شيان او يا هم نيمګړتياوې رابرسېره کړي، د هغو په ذره بين کې هېڅکله هم مثبت کارونه او ښېګڼې نه ليدل کېږي، ځکه دوی چې له سره قلم را پورته کوي او ذهن ليکلو ته تياروي، نو ذهنيت يې منفي وي او ليکنه هم له همدې ليدلوري کوي، دا ډول کسان په حقيقت کې د دري ژبې په اصطلاح (منفي بافان) دي. د روزنې په پرتله يې د غندنې او د سمون پرځای يې د کار ورانۍ تله درنه ده. دا ډول په اصطلاح کره کتونکي غواړي له ځانو ليکوالو لار ورکه کړي، لکه څنګه چې له دوی څخه ورکه ده.

دوی بيا دا فکري ځواك هم نه لري، چې د ښه کار او کره ليکوالۍ معيارونه مشخص کړي، چې نور ليکوال بيا همغه لاره تعقيب کړي او دوی بيا په کې څه ونه وايي.

دوی په ټولنه کې هېڅ وګړي او هېڅ ليکوال ته له مثبت ليدلوري نه ګوري او په هر ځا کې به يوه (خو) راباسي. له دې ډول ليکوالو ايډيال ورك دی، سړی نه پوهېږي چې څه غواړي، وروستی هدف او موخه يې څه دي؟ چې ورته ووايې: ستاسو په نظر په ټولنه کې ښه سړی او ليکوال څوك دی او بايد يو شخص يا ليکوال کوم معيارونه پوره کړي او کومو پوړيو ته ورسېږي چې

تاسو ته د منلو وړ وي؟ نو په ځواب کې به درتهووايي چې والله نو دې سره يې زموږ کار نه شته، زموږ کار يوازې د نيمګړتياوو په ګوته کول دي، ښېګڼې خو هسې هم شته. که بيا ورځخه وپوښتې چې يوازې د چا نيمګړتياوې بيانول او پر ښېګڼو يې غلې پاتې کېدل به د کره کتونکي نياو (انصاف) تر پوښتنې لاندې را نه ولي او مقابل لوری به خپه او خواشينی نه کړي؟ بيا به نو درته ووايي چې نه نو ستاينه خو زموږ کار نه دی او که ورته ووايې څه کېږي هغه کارونه چې نورو نه يې دکره تر سره کولو هيله لرئ، خپله متې را بډوهئ او تر سره يې کړئ! نو بيا به درته ووايي چې دا خو زموږ کار نه دی دا د هغوی کار دی بايد له کومې نيمګړتيا پرته يې تر سره کړي.

دا ډول کره کتونکي يوازې ثمر او تيارې مېوې ته په تمه دي، دا چې دا مېوه په څومره تکليف تر لاسه کېږي او څومره خولې پرې تويېږي، دا زيار او زحمت نه محاسبه کوي او نه د خپلې ټولنې او کار وسايلو ته ګوري، نه د ليکوال چاپېريال او امکاناتو ته! بس يوازې هغې مېوې ته منتظر دي چې يوازې دده په ذوق برابره وي.

يو څوتنه بيا داسې دي، چې هغوی د فکري خلا تر څنګ پر اقتصادي عقدې هم اخته دي، مانا دا چې هر مثبت او کړی کار له اقتصادي ليدلوري ګوري. زموږ يو ليکوال ملګري د يو ادبي کتاب د چاپولو تکل کړی و، د چاپ لګښت د پوره کولو لپاره يې يوشمېر هغو افغانانو ته ليکونه ولېږل، چې له ده سره يې د پېژندګلوۍ نږدې اړيکي وو، هغوی تر خپله وسه د دې کتاب لپاره بسپنه ورکړه، له ۵۰۰ پاکستانۍ کلدارو نيولې تر درې څلورو

زرو پاکستانۍ روپیو پورې، هر یو مرسته وکړه. په ټولیز ډول شپږ – اووه تنه په دې مرسته کې راټول شوي وو. کله چې لیکوال دا ټولې بسپنې راجمع کړې، نو د کتاب د چاپ لګښت یې پوره کړ، خو د کمپوز او ایډیټ لپاره یې لا پیسې پوره نه شوې، لیکوال له دود سره سم د ټولو مرستندویانو نومونه ولیکل او مننه یې ورڅخه وکړه. د هر یو د پیسو اندازه یې بېلابېله ځکه ونه لیکله، چې د ځینو پیسې لږ وې او د ځینو بیا د هغوی په اندول زیاتې. ده فکر وکړ، هسې نه چې پر ځینو باندې د پیسو یاد شوی مقدار ښه ونه لګېږي او په زړه کې ورته ځان کم ښکاره شي. نو له ټولو څخه یې عامه مننه وکړه، کله چې کتاب چاپ شو، نو د نورو لیکنو ته د منتظرو کره کتونکو(!!) له جملې څخه د یوه لاسته ورغی، پر کتاب یې یوه اوږده لیکنه وکړه، چې ځای– ځای ترې د کینې، تمسخر او ناوړه تعبیرونو بوی راته، د دې کره کتونکي د لیکنې مرکزي ټکی دا و چې د کتاب لیکوال له ډېرو خلکو څخه بسپنې راټولې کړې، ځکه چې د مرستندویانو نومونه زیات وو. د هغو د مرستو په یوې برخې یې دا کتاب چاپ کړی او نورې یې ځان ته خوندي کړي دي!؟ د کره کتونکي له لیکنې څخه داسې ښکارېدله چې ددې کتاب په باب یې څو ځله ځان سره (سوی تبسم) کړی او غوښتي یې دي نور هم (سوی تبسم) ته وهڅوي.

زه خپله د دې کتاب د لیکوال او کره کتونکي ترمنځ په داسې یو منځني دریځ کې وم، چې د دواړو حالات راته ښه معلوم وو، ځکه زه خبر وم چې د کتاب لیکوال په ډېر زړه چاودون او دوه کلنو منډو ترړو ایله په دې بریالی شو، چې هم دا کتاب ترتیب کړي او هم

بهرمېشتي افغانان وهڅوي، چې د دغه کتاب د چاپ لګښت پرې کړي، خو ښاغلي کره کتونکي د ليکوال هغه دوه کلنې منډې ترړې او ستر فرهنګي ارمان هېڅ په پام کې نه و نيولی، يوازې پر همدې ټکي يې زور راوړی و، چې ليکوال له ډېرو خلکو پيسې اخيستې ، خو کتاب يې پرې يوازې همدا يو چاپ کړی دی. داسې ښکارېدله چې د کره کتونکي فکر د يوه اقتصادي محروميت په دايره کې راګير و، ځکه خو يې د کتاب د مانيز ارزښت پر ځای د اقتصادي ګټې او هغه هم د شکمنې اټکليزې ګټې لوري ته زياته لېوالتيا درلوده، دلته معلومېږي چې د لومړي ليکوال اصلي غايه فرهنګي کار و، چې ويې کړ او عملي بېلګه يې خلکو ته وړاندې کړه، خو د کره کتونکي ليکنه بيا د هغه د خپل هغه اقتصادي محروميت انعکاس و، چې دده په لاشعور کې پروت دی او دی د نورو کړی کار د همدې لامل نتيجه ګڼي. که داسې وګڼو چې ليکوال د کتاب د چاپ له پلوه اقتصادي ګټه هم کړې وي، نو بيا خو هم بده خبره نه ده، کاشکې زموږ په ژبې او زموږ په ولس کې کلتوري کار د دې جوګه شي، چې ليکوال ورڅخه تغذيه شي او بل کار ته اړ نه شي، بله خبره داده که کره کتونکي ته په دې ډول هڅو کې اقتصادي ګټه متصوره وي، نو ښه به دا وي چې دی خپله هم دې کار ته راودانګي، چې هم فرهنګي کار وکړي او هم پيسې وګټي، يانې دا چې هم يې خرما نصيب شي او هم ثواب. څومره به ښه و، چې زموږ په هېواد کې په کلتوري او علمي کار کې پيسې وای، چې ټولو خلکو همدې کار ته ملا تړلې وای او د جنګ پرځای مو د فرهنګ لاره خپله کړې وای.

یوازې ځینې په اصطلاح کره کتونکي نه دي، چې پر دې ناروغۍ اخته دي، بلکې یو شمېر نور لیکوال هم شته چې زیاته انرژي یې د خپلو همځنګو لیکوالو د شخصیت پر تخریب او سپکاوي لګېږي او ټوله ورځ په ګړنې تبلیغ تېروي، هغه د چا خبره خپله درنه او د بل سپکه وایي او په دې ډول غواړي د خپل حقارت عقده آواره کړي. خو د کره کتونکو (!) د زغم جام بیا تر دوی ډېر ډك دی، نو ځکه خو د نورو د کړي کار پروړاندې ژر تر مورګو ډك شي او نتیجه یې یوشمېر هغه لیکنې شي، چې د ودانۍ پرځای یې د ورانۍ او د ستاینې پر ځای یې د غندنې تله درنوي.

ددې ډول لیکوالو یا کره کتونکو په باب به په پای کې وروستۍ خبره دا وکړو؛ دا هغه ډول لیکوال دي چې د نورو ثمر ته منتظر وي، که اصلي لیکوال څه شی تولید نه کړي یا کره یا نیمګړی، نو دې دویم لاس لیکوالو ته بیا کار هم نه پیدا کېږي، ځکه چې دوی خو اصلاً د بل چا کار ته منتظر وي، چې هغه د خپل کار ثمره او بېلګه ټولنې ته وړاندې کړي او دوی بیا هغه وڅکي چې په ذوق یې برابره ده او که نه؟ کله چې یې په ذوق برابره نه شي نو بیا د عیبونو لرلید یا زره بین ورته اړم کړي او په لسګونو عیبونه په کې پیدا کړي. دا ډول لیکوال په حقیقت کې په ټولنه کې دویم لاس لیکوال دي، چې د لومړي لاس لیکوالو (تولیدوونکو) ثمر ته منتظر دي، ډېرې هغه لیکنې چې دې ښاغلو کره کتونکو کړي، په حقیقت کې د هغو لیکنو زېږنده دي چې تر دوی دمخه شوي او دوی بیا د هغوی په باب دا لیکنې کړي، که چېرې هغو لیکوالو دا لیکنې نه وای کړي، نو ددوی لیکنې به هم هېڅ نه وې، دا خبرې په دې مانا

نه دي، چې په ليکوالۍ کې دې هم هرې ګډوډۍ ته لاره اواره شي او هرڅوك چې هر څه يې زړه غواړي هغه دې وليکي، د هرکار لپاره يو لړ معيارونه وي، چې د هغو له مخې د يو کار ښېګڼې او بدګڼې تلل کېدی او ا رزول کېدی شي، دې کې شك نه شته چې کره کتونکی دليکوال استاد دی، يانې په دې مانا چې دکره کتونکي علمي کچه بايد تر ليکوال لوړه وي، چې هغه ته سمه لاره وښيي او که چېرې کره کتونکي سره دعلمي استدلال او منطق توره نه وي او بيا هم سپوره انتقادي ليکنو ته دوام ورکوي، نو دګټې پرځای به يې تاوان زيات وي. کره کتونکی بايد د ا ټکی هم په پام کې ونيسي، چې د وينا او عمل تر منځ واټن وي، هغه څه چې موږ يې له نورو د عملي کولو هيله لرو، ښه به دا وي چې موږ خپله اول ځان دهغه کار دعملي کولو په دايره کې انځور کړو، چې که چېرې هغه کار راته شونی ښکاره شو، نو بيا به يې بل ته هم دعملي کولو لارښوونه وکړو او که نه خو د شاعر دهغې خبرې مخ به خپله موږ ته راواوړي چې ويلي يې دي:

دا وينـا دې وکـړه ځان ته زمـريالـيه
عمل ګران ګفتار اسان دی که پوهېږې.

د مونوګراف لیکنې ګټې او اړتیاوې

دا لیکنه د کابل پوهنتون د علمي مجلې د ۱۳۷۸ل کال په (۲-۳) ګڼه کې خپره شوې ده.

د پوهنتوني او پوهنیزو آرونو (اصولو) له مخې د نړۍ په ګڼ شمېر پوهنتونو کې د بېلابېلو څانګو فارغان پر دې مکلف دي، چې د فراغت پر وخت د خپلې تحصیل کړې څانګې د یوې موضوع په باب، یو څېړنیز او تحلیلي اثر ولیکي. دا کار د نړۍ په زیاترو پوهنتونونو کې دود دی، خو ځینې پوهنتونونه په ځینو ځانګړو څانګو کې د مونوګراف یا د لیکنې پر ځای (دولتي ازموینه) اخلي. دولتي ازموینه داسې بڼه لري چې د همغې څانګې واکمن استادان او د اړوندې اکاډیمیکې موسسې نور مخور چارواکي، په یو ځای (علمي کنفرانس خونه او یا کوم بل ځای) کې سره راټولېږي، فارغ التحصیل ته وخت ورکوي، چې د یوې ټاکلې موضوع په باب لکچر ورکړي، نور استادان له ده څخه د همدې ټاکلې موضوع او هم د تحصیل په بهیر کې د نورو موضوعګانو په باب پوښتنې کوي، هر ښوونکی د خپلې

کړې پوښتنې د ځواب په باب نومرې ورکوي، په پای کې دا ټولې نومرې راټولوي، که د بریالیتوب نومره یې ګټلې وه، نو بریالی ګڼل کېږي. دولتي ازموینه کله کله لیکنۍ بڼه هم لري او فارغان ټاکلو پوښتنو ته یوه ټاکلې ورځ او پر ټاکلي وخت لیکلي ځوابونه ورکوي. کابل پوهنتون هم دنړۍ د نورو پوهنتونونو په شان د پوهنیزو اصولو له مخې له ځینو ځانګړو ځانګو پرته، خپل فارغان پر دې مکلف کړي، چې د فراغت پر وخت خپل پایلیک (مونوګراف) ولیکي.

د مونوګراف لیکلو اصول دادي، چې کله یو محصل د خپل فراغت وروستي سمستر ته داخل شي او یا تر هغه دمخه نو د خپلې ځانګې یو استاد سره د یوې موضوع په باب مشوره کوي. لارښود استاد محصل ته داسې یوه موضوع ټاکي، چې د څېړنې وړ وي او د اخځونو پیداکېدل او د څېړنې کار یې شونی وي. کله چې د لارښود استاد له خولې محصل ته موضوع وټاکل شوه، نو هغه پر عملي څېړنه او پلټنه پیل کوي، هر کله چې د مونوګراف کومه برخه بشپړه وي، نو لارښود استاد سره مشوره کوي، لارښود استاد د سمون، زیاتون او صیقل تر لارښوونې وروسته بېرته هغه برخه محصل ته سپاري او هغه په کې هغه سمون راوړي، همداسې د پایلیک نورې برخې هم لیکي، پایله دا شي، چې د څو میاشتو په بهیر کې د محصل مونوګراف بشپړ شي.

د یادونې وړ ده چې د موګراف موضوع تر ټاکلو دمخه لا محصل د مونوګراف لیکنې له اصولو سره اشنا ځکه وي، چې په

ټولګي کې د تدريس په بهير کې د يو تدريسي مضمون په توګه تشريح شوي او د مونوګراف ليکنې اصول په ګوته شوي وي.

په مونوګراف ليکنه کې د موضوع ارزښت او د ليکنې کميت ضرور په پام کې نيول کېږي. يو پايليک بايد لږ تر لږه له ۳۰-۳۵ مخونو څخه کم نه وي، يانې کم حد يې همدغه دی، نور که تر دې زيات وي هغه نو خپله د ليکوال په کار او زغم پورې اړه لري، چې ټاکلې موضوع څومره په ښه ډول شنلای او څېړلای شي.

کابل پوهنتون تقريباً د اوو لسيزو فعاليت په بهير کې تر څلوېښت زرو نه زيات فارغان ټولنې ته وړاندې کړي دي. په دې کې ګڼ شمېرو يې خپل مونوګرافونه ليکلي دي. تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د کابل پوهنتون په کتابتون کې تر (۲۰۰۰) ټوکو زيات مونوګرافونه خوندي وو. د پوهنتون د محصلينو د ټولو ليکلو پايليکونو شمېر کېدی شي، تر دې زيات ځکه وي چې د مونوګراف يو ټوک (کاپي) په خپله څانګه کې خوندي کېږي او دويمه کاپي يې د يو مکتوب په واسطه مرکزي کتابتون ته لېږل کېږي، څومره چې په څانګه کې د مونوګراف خوندي کېدل حتمي وو، په مرکزي کتابتون کې نه وو. اداري بيروکراسي هم کېدی شي بل عامل وي، چې مرکزي کتابتون ته يې د مونوګرافونو د لېږلو منظمه لړۍ ټکنۍ کړې وي، خو په هر ډول همدا شپږ زره عنوانه پايليکونه هم د دې ښکارندويي، کوي چې زموږ په هېواد کې يوازې د کابل پوهنتون (محصلينو- فارغانو)

شپږ زره بېلابېل علمي، تاريخي، هنري او کلتوري موضوعګانې څېړلې او کوچ يې ترې راکښلې دي. دا په خپله د يو هېواد د ټولېز فرهنګ د غنا لپاره يو ستر ګام دی.

د مونوګراف ليکنې له کبله يو محصل د ليکوالۍ پر فن پوهېدی شي او هغه کولای شي چې د همدې فن په واسطه په راتلونکي کې په خپله څانګه کې نورې ليکنې او پلټنې وکړي او په ټولنه کې د خپلې څانګې د يو مسلکي غړي په توګه ځان زبات کړي.

د پاپليک بله ګټه داده؛ تر هغه پورې چې د پوهنتون يو فارغ خپل پاپليک نه وي ليکلی او ارزونې ته يې نه وي وړاندې کړی، نو که دی په هر دولتي مقام کې مقرر شوی وي، ده ته د تحصيل امتيازي معاش نه ورکول کېږي. دغه راز د ډيپلوم له سند نه محرومېږي. نو که يو څوک غواړي له خپلو بشپړ تحصيلي حقوقو څخه برخمن شي، بايد د خپل پاپليک بشپړاوي ته ډېر زيات پام وکړي او هغه وليکي.

د کابل پوهنتون په مونوګرافونو کې ځينې داسې هم وو، چې د ځانګړو او مستقلو اثارو په توګه چاپ شوي، خير يې نه يوازې ليکوال، بلکې ټولې ټولنې ته هم رسېدلی دی. يو لړ مونوګرافونو د همغو څانګو د مضمونونو د مرستندويو توکو په توګه هم کار کړی دی. په ګانده (اينده) کې هم د دې اټکل شته چې داسې نور ښه ښه پاپليکونه وليکل شي، چې نه يوازې يوه څېړنيزه موضوع وي او د فارغ التحصيل د پاپليک کار

ورکړي، بلکې دا مرستندویو درسي موادو په توګه هم وکارول شي او تر چاپ وروسته يې ګټه عامه شي.

د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې همدا اوس (۲۰۰) عنوانه پايليکونه خوندي دي، چې ۲۰۰ بېلابېلې کلتوري موضوعګانې يې څېړلې دي. دا په خپله په کلتوري برخه کې يو ډېر لوی بری دی او زموږ د ټولنې د کلتوري څېړنې په برخه کې يو بې ساری او د ستاينې وړ ګام دی. ددې مونوګرافونو نوملیک خپور شوی، نو که په راتلونکي کې د پښتو څانګې کوم محصل ته موضوع ورکول کېږي هغه بايد له دې موضوعګانو بېله وي او بايد نوې موضوع وي. د پښتو څانګې له مونوګرافونو څخه د ګوتو په شمېر مونوګرافونه چاپ شوي ، خو ځينې داسې مونوګرافونه په ياد شوي شمېر کې شته چې چاپ يې ډېر اړين برېښي.

د مونوګراف ليکنې بله ګټه داده، چې دلته له فارغ التحصيل څخه يو لاسته راوړنه (يو اثر) پاتې کېږي او بل محصل دې ته اړ کېږي، چې په علمي څېړنه او پلټنه کې برخه واخلي. لارښود او مرستندوی استاد هم د درسي مکلفيت له مخې ورسره مرسته کوي. دلته چې څوک عملي څېړنه او پلټنه ونه کړي نو بيا به يې څه وخت کوي؟ تر دې وروسته خو د شخص ټولنيز او رسمي مکلفيتونه زياتېږي او نه ورته بيا داسې يو لارښود استاد پيدا کېږي، چې هم دې وخت ولري او هم دې وړيا ورسره کار وکړي.

که په لنډ ډول خپل نظر راټول کړو، د پورتنیو دلایلو له مخې ویلای شو چې مونوګراف لیکنه هم د محصل د عملي تجربې د پخولو لپاره یو ښه کار دی او هم د علمي ګټې له امله، ځکه نه یوازې ځانګړې ځانګې، بلکې ټولې ټولنې ته یې ګټه رسېږي. د دولتي ازموینې په اړه ول یې ګټه داده چې ازموینه تېره او هېره شي، خو مونوګراف لیکنه لږ تر لږه د یو اثر په توګه اړونده ځانګې او ټولنې ته وړاندې کېږي او پاتې کېږي.

ليکوال، کتونکی او لوستونکی

دا لیکنه ما هغه وخت وکړه، چې له یـو عملـي مشـکل سـره مخامخ شوم او یو لیکوال له ما څخه ډېـر زیـات خواشـینی شـو، ځکه چې ما یې په لیکنه کې ژبنی او انشایي سمون راوستی و. دا لیکنه هم همغه وخت په هیله مجله کې چاپ شوې ده.

اوس اوس دلـوی خدای(ج) پـه فضـل او د افغـانـانو پـه همت ګڼ شـمېر مجلــې او کتابونــه چاپېــږي. ددې مجلــو او کتــابونو مــانیزڅرنګوالی چـې هـر ډول وي پـر هغـو دلتـه بحث نـه کـوو. خوغـواړو ددې خپرونـو پـر لیکنـې څرنګـوالي، سمون (ایډیټ) او چاپچـارو وغږېـږو او بیـا پـر هغـو مسـایلو بحث وکـړو، چـې د لیکوال، کتونکي (ایډیټر) او د لوستونکي تر منځ شته او کله کله د ناوړه پوهاوي،خوابدیو، او د یوې خوا (ایډیټر) دذهني ځواك د قربانـۍ سببېږي، لیکـوال هـم پـرې یوڅـه نارضـایتي څرګنـدوي اولوستونکي هم دنورو غوښتنو هیله کوي.

۱ - *لیکوال:* لیکوال هغه شخص دی چې لیـک کـوي او یـوې چـاپي یـابلې خپـرونې تـه خپلـه لیکنـه د خپـرېدو لپـاره ورلېـږي. څرنګه چې لیکنه دلیکوال د خپل فکر وخیال، کاراو زیار زېږنده وي ، د ستر کړاو پـه نتیجه کـې یـې رامنځتـه کـړې وي او هغـه تـه

دخپل اولاد په شان خوږه وي، نو هغه هیله لري چې لیکنه یې کټ مټ او له لاسوهنې پر ته خپره شي. لیکوال کله کله د خپل روحي او فکري فشار په خولو کې دومره ډوب وي، چې د خپلې لیکنې یو شمېر نیمګړتیاوو ته یې پام نه کېږي،د مانیزې نیمګړتیا تر څنګ په لیکنۍ برخه کې هم یو شمېر څرګندې تېروتنې لري او که چېرې دالیکنه د یو واکمن ایډیټر له ژورلیده تېره نه شي، نو هم د لیکوال شخصیت او علمي حیثیت ته زیان رسوي او هم د خپرونې باور او حیثیت ته! ددې تر څنګ لیکوال هیله لري چې لیکنه یې له چاپي تېروتنو پرته په پوره سمون سره چاپ او خپره شي.

د یاد وړ بله خبره داده چې له لیکوال او دخپرونې له چلوونکي سره د لیکنې معیار په باب یو ډول فکر نه وي . یانې داچې لیکوال خپله لیکنه له مانیز او لیکنې پلوه پوره او کره ګڼي، او که کره یې ونه ګڼي، نو بیا خو یې ګرد سره خپرونې ته رالېږي نه.

د دې خبرې نچوړ دادی چې لیکوال دخپلې لیکنې پر کره والي، درستوالي او سموالي باوري دی او پر همغه ډول یې د چاپ او خپرېدو غوښتنه کوي.

۲-*کتونکی (ایډیټر) یاد خپرونې چلوونکی:* چاپي خپرونو کې تر ټولو ستونزمن، چینجن او سخت کار د همدې کتونکي پر غاړه دی.کتونکی یا ایډیټر هغه قرباني شوی او قرباني کېدونکی شخص یا لیکوال دی، چې د لیکنې د کره والي ټول امتیاز یې لیکوال ته ځي خو د چاپي تېروتنو یاپه اصلي بڼه

کې د راغلیو املایي او انشایي تېروتنو ټول مسولیت او تر یوه حده د لیکنې مانیز څرنګوالی د کتونکي غاړې ته لوېږي، دلیکوالو دکمزورو لیکنو د خپرېدو له امله د خپرونو دکیفیت راټیټېدل، بلـه هغه ستونزه ده چې دخپرونې ژوند او حیثیت ورپورې تړلی دی. د هېواد د یونامتو لیکوال حبیب الله رفیع په وینا: « دکتنې او ایډیټرۍ کار د اشپزۍ مثال لري، که یو اشپز له وریجو څخه په سلګونو شګې اونورې بلاوې ټولې کړي او کومه یوه شګه که د هغه له ذره بین څخه پاتې شوه او هغه بیا د خوراك پر وخت د خوړونکي تر غاښ لاندې شوه، نو د اشپز ټوله خواري په اوبو لاهو شوه."

دیوې لیکنې په خپرولو کې هم دکتونکي مثال همداشان دی. که یو کتونکی په سلګونو ځایه دلیکوال املایي، انشایي او نورې ژبنۍ تېروتنې اصلاح کړي، خوکه تصادفاً کوم ځای انشایي، املایي او یا طباعتي تېروتنه پاتې شوه، نوبیا خو ژرترژره دکتونکي پر وړاندې د لوستونکي او په خپله د لیکوال تریخ غبرګون څرګندېږي.

۳ـ لوستونکی: لوستونکی هغه پاړکی دی چې هغه دلیکوال له ذهن او د کتونکي له پالونکو ګوتو راوتلي ثمر ته ناست دی. هغه د لیکنې له لیکنې زحمت او بیادکتونکي له خوا د هغې د بیابیاکتنې له دوراني حرکت نه خبرنه دی، دهغه کار له تیارې او خوندورې مړۍ سره دی او باید وي هم، ځکه چې هغه دوه تېرې دندې خو اصلاً په دوی پورې هېڅ اړه نه لري ، نو که

چېرې يوه مېوه په ډېر زحمت هم لاس ته راغلې وي، خو چې دده د ذايقې احساس پوره خړوب نه کړي يا لږ شان تروه او پيکه وي د ليکوال تر څنګ يې کتونکی هم تر ملامتۍ لاندې راولي، چې ولې يې دومره نيمګړې، پيکه او کمزورې ليکنه خپره کړې ده؟ ولې په کې دا او دا تېروتنه شوې ده؟ خوکه چېرې همدا ليکنه د لوستونکي ذهن او ذوق په ښه ډول خړوب کړي، بيا نو د ليکنې کتونکي اوسموونکي ته چې د ليکنې په سموالي کې څرګند اغېز لري هېڅ ډول امتياز او شاباسی نه شته، لوستونکی نېغ په نېغه له ليکوال سره خپل ذهني، روحي او قلمي اړيکي ټينګوي او د امتياز ثمر ليکوال ته لېږي . ښه به وي چې دلته يو ځل بيا د پورتنيو درې ډولواشخاصوچې په يوه موضوع کې سره راټاله دي، پر ستونزو او نيمګړتياوو وغږېږو:

۱ ـ د ليکوال ستونزې او نيمګړتياوې:

زموږ په ژبه کې زموږ دملت داړتياوو اوشمېرپه اندډول فني اومسلکي ليکوال کم دي . دژبني معياراوليکنې په برخه کې هم يولړستونزې شته ياپه بله وينا دکره ليکنۍ پښتو بهيرلاپوره واکمن شوی نه دی. دبېلابېلومسلکونوليکوال هم په پوره ډول له پښتوژبني اوليکنې معيار سره بلدنه دي اويوشمېرليکوال لاداسې هم دي، چې په شعوري اوناشعوري ډول کره ليکنۍ پښتو دغه يا هغه ژبپوهاند ته منسوبوي اوله هغه سره بيادخپلې سليقې له مخې ځان دهغې پرمنلو مکلف نه بولي ، دهمدغولاملونوله کبله زيات شمېر ليکوال له املايي اوانشايي پلوه يوله بله

متفاوته لیکنه کوي . یوازې ډېرکم شمېر لیکوال دي چې پر پښتو لیکنـي معیارپوهېږي اودهمدغو اصولوله مخې لـه لیکنـي پلـوه ښې اوکره لیکنې کوي.

اوس کـه مـوږ دیـوې خپـرونې، دېبلګـې پـه توګـه دیـوې مجلـې دیوې ګڼې دلیکوالوشمېرسل تنه اټکل کړو، نوپه دې سلو تنـوکې به ایله شلوتنو د املایي ،انشایي اولیکني معیارله مخې مجلې تـه کـره لیکنـې رالېږلې وي ، دپاتې اتیـاوو تنـو د لیکنوپـه واحده کلمـه، واحـدترکیب یـا عبـارت کې بـه لـه املایـي اوانشـایي پلـوه توپیرونــه اوتېــروتنې وي ، یوواحــدلیکني معیارتــه ددې (۸۰) تنولیکوالـو د لیکنـو برابـرول، هغـه زړه چـاودونی کـار دی چـې دمجلې کتونکي تـه ورترغـاړه دی اوکـه چېرې هغـه، دالیکنې یـو واحـد معیـار تـه داخلې نـه کـړي، نـو بیـا خـو یـوه سـخته لیکنـۍ انارشي رامنځته کېږي اودوخت په تېرېدو سره به یوه ژبـه پـه سلو بڼو ولیکل شي. دازړه چاودون هغـه وخت لاپسـې سختېږي چې د ټولې مجلې کتونکی یوتن وي. په اوسنۍ کره لیکنۍ پښتـوکې د زیاترو لیکوالو نیمګړتیاوې په دې برخه کې دي .

الف – د (ی) ګانو په استعمال کې:

په پښتوکې (ی) ګانې دشکل له مخې پر پنځه اوداوازونولـه پلوه پرځلورډوله دي . که هره (ی) دبلې پرځای وکارو، دکلمې اوجملې ماناته بـدلون ورکوي ، نوځکـه یې دقیـق استعمال ضروري دی . که چېرې دمجلوکتونکی هم دلیکوال دا(ی) ګانې سمې نـه کـړي، نود مجلې په سلوکې (**۲۵**) بـرخې بـه ناسـمې ولوسـتل شي اودیـوه

متن دویم ځل لوستلوته به اړتیاپېښه شي.لیکوال بایدد (کړي، کړې ، کړي، کړئ، کړې) ترمنځ توپیر وکړي.

۱_ ده داکارکړی

۲_ ته داکارکړې

۳_ هغه داکارکړي

۴_ تاسوداکارکړئ؟

۵_ هغه کړې (حلقه) ده. دزیاتومعلوماتولپاره د هیلې مجلې په پرله پسې (**۴**) ګڼه کې [**دپښتو(ی) ګانوداستعمال ځایونه**] لیکنه ولولئ.

ب_ دسربلواواوستربلونوناسمه کارونه : سربلونه او اوستربلونه هغه وییکي یا ادوات دي، چې خپله کومه خپلواکه مانا نه لري، خوپه جمله کې یې ماناخرګندېږي اوهم دجملې دماناادترېښت اورامنځته کېدوسببېږي. وییکي داسې مثال لري لکه دګېډي لپاره پړی، چې پرته له هغه ګېډی نه تړل کېږي اونه اوډل کېږي . زیاتره لیکوال دا وییکي پرخپل ځای نه کاروي، ځکه نو د جملې د مانادبدلون لامل ګرځي، دلته به یې ځینې بېلګې وړاندې کړو:

ج_ (د) او(له) ناسمه کارونه : (د) دملکیت او(له) دبېلتون اوپیوستون لپاره راځي، خوځینې لیکوال یې یودبل پرځای کاروي.

لکه . په یوه مجله کې یې لیکلي دي:

۱_ درفیع صاحب سره مرکه:

۲ـ دیون صاحب سره مرکه:

دلته دلیکوال موخه داده چې (له رفیع صاحب سره یې مرکه کړې ده) خو دده د لیکلې جملې داوسنۍ بڼې ماناداسې ده چې دوی له رفیع صاحب سره مرکه نه ده کړې، بلکې درفیع یایون له (صاحب) سره یې مرکه کړې. د (یون صاحب، یا د رفیع صاحب) په ترکیب کې (د) د یون او صاحب تر منځ دملکیت اړیکې ټینګوي . لکه دکورصاحب ، دښځې خاونداونور.. خوکه دوی داجمله داسې لیکلې وای : (له رفیع صاحب سره مرکه) نوبیابه یې هغه ماناورکړې وای چې ددوی په کار وه.

د: په ــ پرـ : دوه مختلفې کلمې دي، چې هم دمانا له مخې توپیرلري اوهم دبڼې او تلفظ له پلوه. ځینې خلك داسې فکرکوي چې دادواړه یوه مانالري، خوداسې نه ده.(په) د فاعلي حالت او (پر) دمفعولي حالت څرګندونه کوي ، که یو د بل پر ځای وکارول شي دجملې مانا بدلوي. په لاندې جملو کې یې مانا وګورئ!

په پښتو ژبه مقاله لیکم، مانا زما د مقالې ژبه پښتو ده. پرپښتو ژبه مقاله لیکم.مانا دا چې دپښتو ژبې د جوړښت په باب لیکنه کوم.

په بېل کارکوم، پر بېل کارکوم. لومړۍ دا مانا ورکوي چې بېل د یوفاعلي او وسیله ییز شي حالت څرګندوي او دویمه دا مانا لري چې دبېل لاستی او یاکوم بل ځای خراب دی، هغه جوړوم .

هـ- لـه ـ تـر: (لـه) دبېلـون او پیوسـتون لپـاره کارېـږي او(تـر) یوقیدي اوشرطي حالت څرګندوي، باید یو دبل پرځای ونه کـارول شي .

له هېواده بهر_ له هېواده دننه (غلط)

ترهېوادبهر_ ترهېواددننه (درست)

له کوره بهر_ له کوره دننه(غلط)

ترکوره بهر_ ترکوره دننه (درست)

له دې وړاندې _ له دې وروسته (غلط)

تردې وړاندې _ تردې وروسته (درست) اوهمداسې نور...

دغـه راز نـور سـربلونه او لـه هغـو سـره داړونـدو اوسـتربلونو نادرسته کارونـه هم زیاتـه، دود ده. د یوشـمېرنوروکلموپه کارونـه کـې هـم زیاتـه تېروتنـه ترسـترګوکېږي ،لکـه سـربېره او برسـېره ترمنځ، د(منځ) (ترمنځ) په استعمال اوهمدارنګه په یو شمېر نـورو کلموکي. سربېره د(علاوه) په مانا او برسېره د (برسېرن یاښکـاره) په ماناراځي، اکثره لیکوال دادواړه یوبل سره مغالطه کوي، پـه احمـد برسـېره محمـود هـم راغـی، مانـا یـې داسـې ده چـې احمـد ښکاره او محمود هم راغی، چې مطلوبه مانا نه ورکوي.

خو اصلي هدف یې دادی، پر احمد سربېره محمـود هـم راغـی، یانې له احمد نه علاوه محمود هم راغی.

(منځ) او (تر مـنځ) هم کله کله د یـو بـل پر ځـای کـاروي. مـنځ د واحد مکان داخل یا منځنۍ برخې تـه ویـل کېـږي، لکـه دکـور پـه مـنځ کـې، د سـیند پـه مـنځ کـې، او(تـرمنح) بیـا د دوومکـانونو،

وختونو یا نورو ځیزونو ترمنځ د بېلتون واټن اوحالت ښیي. که دا دواړه یو دبل پر ځای وکارول شي، مانا یې بدلېږي، وګورئ دامقاله چې له موږ ځخه هم په یوه ګڼه کې سهواً چاپ شوې ده:

((سیاست د ایډیالیزم او ریالیزم په منځ کې)) د لیکوال مقصد داو چې (سیاست د ایډیالیزم او ریالیزم ترمنځ) په یوه منځنۍ لار تعقیبوي او ځېړي یې، خو پورته عنوان داسې مانا ورکوي چې دی سیاست یو ځل په ایډیالیزم، او بیا په ریالیزم، کې ځېړي او بیایې دهغو له نظره مطالعه کوي.

کله چې ددې عنوان نیمګړتیا ته متوجه شو، نووروسته مو دمتن له اصلي ماناسره داسې سم کړ: (سیاست د ایډیالیزم او ریالیزم ترمنځ). د (منځ) او (ترمنځ) مانیز تفاوت دومره دی لکه یو ځوك چې د سیندونو (سیند) په منځ کې ولاړ وي او یو بل سړی بیا دسیندونو ترمنځ، نوپه دې وجه لومړی شخص ډوبېږي او دویم ته به هېڅ زیان نه اوړي او یا هم یو ځوك داورونو په منځ کې ولاړ دی او بل داورونو ترمنځ. یو بل مولانا صاحب بیالیکلي وو: "اسلام د افراط او تفریط په منځ کې" اصلي مقصدیې دا و چې (اسلام دافراط او تفریط تر منځ) یانې اسلام یو معتدل دین دی، نه په کې افراط شته نه په کې تفریط، خو پورتنی ترکیب دمولانا د اصلي مقصد معکوسه مانا ورکوي.

همداشان د ترکیبي او یو شمېر بېلو کلمو په لیکلو کې هم یو شمېر لیکوال ستونزې لري. عمومي قاعده داده، که دوه کلمې د یو واحد مقصد او مانا لپاره استعمالېږي او دپیوستون قابلیت

ولري، باید یو ځل ولیکل شي. لکه کلیوال، سمونپال او داسې نور ... دا داسې نه لیکل کېږي لکه کلي وال، سمون پال، ښاغلی ډاکټر ګل جان ورور بیا نو نوښتګر ـ نوښت ګر لیکي، که موږ تر (نوښت) وروسته (ګر) تر لرې فاصلې وروسته و وایو خبره به بلې خواته لاړه شي.

همدا رازځینې لیکوال بیا هغه کلمې چې له مانیز پلوه دپیوستون وړ نه وي، سره یوځای کوي، لکه (له) او (په) چې کله کله یې بې ځایه نورو کلمو سره نښلوي.

لکه (له) چې له (خوا) سره نښلوي = (لخوا)، خواد(لوري) په مانا دی خوکه (له) لوري سره وصل کړو (للوري) ورڅخه جوړېږي او هېڅ مانا نه ورکوي.

یا (په) له (کار) سره (پکار) ، نوکه دا قاعده مراعت کړو بیا باید به (تا)، (ما) او (ځان) هم داسې ولیکو: (پما، پتا، پځان) خو اصلي خبره داده چې (له) او (په) سربلونه یا و ییکي دي او له ځینو (استثنایي) حالاتو پرته له نورو خپلواکوکلمو سره دپیوستون قابلیت ځکه نه لري چې مانا یې بدلوي.

د هممخرجه کلمو په لیکلوکې هم یو شمېر لیکوال ستونزې لري لکه د ګ او ږ، ښ، ش او خ او نورو ترمنځ لکه نادرسته بڼه (ګیره، تیګه) درسته بڼه(ږیره او تیږه) لکه پختو، پښتو. هوش، هوښ او ځینې نور. ګړدودیز (لهجوي) توپیرونه بله هغه ربړه ده چې زمو ږ یوشمېر لیکوال ورسره لاس او ګرېوان دي لکه د (وو) جمع حالت پر ځای (ول) کارونه

هغوی راغلي وو= هغوی راغلي ول، څرنګه چې (ول) له (ول)
(غوټې ـ حلقې) سره هم شکلي ټکر خوري، يوازې د کم شمېر
وګړو په لهجوکي شته، نوبايد دماضي جمع حالت لپاره د
مرستندوی فعل په توګه (وو) وکارول شي نه (ول).

يوشمېر ليکوال د سپوره او کليشه يي عنوانو داسانۍ او ژر
پيداکولو له کبله له هغو سره روږدي شوي دي، ددې لپاره چې ځان
ارامه کړي بس خپلې ليکنې ته يو نوم وټاکي اوځينې يي ان بې نومه
هم راولېږي، د مجلې يا خپروني کتونکي د مجلې دخوږلنې
اورنګارنګۍ لپاره اړ دي، چې عنوانونه اهنګين، خواږه، صيقل، لنډ،
اونوي کړي ، د يوې بېلګې راوړل يې دلته پر ځای بولم. هيلې مجلې
ته يو ليکوال دهېواد ديوې ليکوالې (خدای بښلې مېرمن مستورې
شال) د مړينې په باب يوه ليکنه رالېږلې وه، د ليکنې سرليك و :
((دمستورې شال غمجنه مړينه)) څرنګه چې داعنوان ډېر سولېدلی،
تکراری او کليشه يي و، د مجلې کتونکي هغه په دې ډول واړوه:
((مستوره دمرګ په شال کې)) داعنوان تر هغه اول هم د مانا او هم د
اهنګ له پلوه ښه دی او هم د(مستورې شال) له نامه او تخلص سره ښه
مانيز ترکيب جوړوي،خو لوستونکي ته داکارونه د ليکوال د خپل
ذهن محصول ښکاري. داسې په سلګونو نورې بېلګې هم شته.

يوشمېر ليکوال په خپله ليکنه کې دفاعلي او مفعولي حالت، مبتدا
او خبر خيال نه ساتي.

دپښتو ژبې ګرامري جوړښت له مخې په هره جمله کې فاعل لومړی
او بيا وروسته مفعول او فعل راځي، همدارنګه مبتدا اول او خبر

وروسته راځي، خوځيني ليكوال بيا په دې كې تېروزي . زموږ په ملايي نثرونوكي داتېروتنې زياتې پيداكېږي لكه : ((انسان نه دی پيداشوی ، مگرپيداشوی دی، لپاره دعبادت دپروردگارخپل)) ماناداچې (انسان دخپل پروردگاردعبادت لپاره پيداشوی دی) چې دجملې دپيل برخه مبتدااووروستۍ برخه يې خبرشو. ځينې ليكوال دوخت اومهال تسلسل ته هم سم پام نه كوي او وړاندې وروسته يې ليكي: (يكشنبه (۵) داسدماسپښين) موخه يې (دزمري ۵ نېټه ديكشنبې ماسپښين) ياپه لنډډول (دزمري ۵ ماسپښين دی) يا (شپږمه دجدي دكال ۱۳۵۸) مقصديې دادی د (۱۳۵۸ كال دجدي مياشتې شپږمه نېټه) ده. كله بياپه جمله كې مفعول ترفاعل وړاندې كوي اودجملې ټوله مانا سرچپه كوي، په ځينوحساسومتنونوخصوصاً په ديني متنونوكې كه دژبې طبيعي جوړښت ته پام ونه شي، نوسړی كفرته رسوي. زموږ يوښاغلی نوميالي ليكوال ليكلي:(انسان خدای(ج) پيداكړی دی) (نعوذباالله) دليكوال مقصد دادی (چې خدای(ج) انسان پيداكړی دی) دلته به خدای(ج) خالق اوانسان مخلوق شي، خولومړۍ جمله بيادامانانه وركوي.

۲ ـ *دكتونكي ستونزې اونيمگړتياوې:* دكتونكي يا ايډيټر غټې ستونزې همدادي، چې د مختلفو ليكوالو املايي، انشايي سمون، ليكنيز يووالي او معيارته ځان ورسوي، كه يو كتونكی پوخ ليكوال وي او د ښه هنري خلاقيت، څېړنې او پنځونې استعداد او واك ولري، نو بيا به يې هم ټوله انرژۍ ددې ډول ليكنو پر سمون او رغون ولگول شي، ذهني ځواك به يې تت شي، خپلې ليكنې ته به وخت

پیدا نه کړي او دخپلې لیکوالۍ دبلهارۍ په بیه به دنورو لیکوالو لیکنې کره او دچاپ جوګه کړي، خو که کتونکی یوازې پروف ګوري، نورې لیکوالۍ نبوغ او استعداد ونه لري، نو بیا خو بې له دې هم دالیکنې سمې نه شي اصلاح کولای اوپه نتیجه کې به یوه کمزورې مجله یا خپرونه ټولنې ته وړاندې کوي، چې هم ټولنه پرې بې باوره کیږي او هم به یې دله منځه تلو شونتیا زیاتیږي. که یو کتونکی هر څومره تکړه هم وي، خو چې خپرنیز کارته یوازې شي، بیا به ترې ددومره درانه کار په سرته رسولو کې نیمګړتیاوې رامنځته کیږي، ټولې لیکنې به په سم او معیاري ډول ایډیټ نه شي کړای، طباعتي تېروتنې به یې زیاتې شي او دلوستونکي دنارضایتۍ سبب به شي.

۳- دلوستونکي ستونزې اونیمګړتیاوې: لکه څنګه چې دمخه مو وویل لوستونکي ته داسې صفا، پاکه او خوندوره مړۍ په کار ده چې هغه له هره پلوه خوندوره وي، خویو شی چې ډېرد پام وړ دی هغه دادی چې کله لوستونکی یو چاپي متن لولي نو تر هرڅه لومړی یې چاپي تېروتنو ته پام کیږي او دطباعتي تېروتنو ټول مسئولیت دکتونکي پرغاړه اچوي، خو که کتونکي په لسګونو او سلګونو ځایه دلیکوال په آر متن کې سمون راوړی وي هغه دلوستونکي له ذهنه پټ پاتې کیږي، ځکه چې هغه فکر کوي دلیکنې ټوله درسته بڼه دلیکوال دزیار او فکر زېږنده ده او طباعتي او ځینې نورې تېروتنې یې دکتونکي له نا ځیرتیا نه پیدا شوي دي، لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه ددې بېلابېلو لیکوالو داملایي یووالي لپاره طبعاً په لیکنوکې سمون ته اړتیا شته، نو کله چې لیکوال خپله چاپي مقاله له آر لیکنې سره پرتله

کوي، نو بیا سخت غبرګون ښیي او وایي چې زما په لیکنه کې خو لاس وهل شوی دی. ان خبره له خپروني سره دپرېکوڼ تر بریده ورسوي. خو که چېرې داسې سمون په کې شوی وي چې لیکوال په زړه کې پرې اعتراف وکړي، نو بیا هم داسې ډېر کم پېښ شوي چې دخپروني له چلوونکي څخه دمننې حق ادا کړي، که موږ ددې ټولو خبرو نچوړ را غونډ کړو، نو دومره ویلای شو چې که په یوه خپرونه کې دري کسان، لیکوال، کتونکی اولوستونکی شامل وګڼو، نو لومړی د شهرت او د خپل فکردانتقال، درېیم دنوي فکري پانګې د خپلولو او نویو معلوماتو د زیاتولو له پلوه ډېره ګټه کړي اودویم (کتونکی) دخپلې منځنۍ اوبې نومه ښېګڼې اود نه څرګندېدونکي راز له کبله بلهاري شوی اوانرژي یې زبېښل شوې ده.

کلتوري اخلاق

دا لیکنه د هیلي مجلې د ۱۳۸۰ل کال په (۵) ګڼه کې خپره شوې ده

لکه څنګه چې انساني ټولنې پر بېلابېلو ټولګیو وېشل شوي، همداسې یې کلتورونه او د هغو په رڼا کې اخلاقي معیارونه هم بېلابېل او رنګارنګ دي. بېلابېلو ادیانو، مذهبونو او د هغو څانګو ټولو، د نېکو اخلاقو د کړنې او دودونې لارښوونه کړې، د اسلام مبارك دین خو تر ټولو زیات د نېکو او غوره اخلاقو یادونه او سپارښتنه کړې او د بشریت ستر لارښود حضرت محمد (ص) خو د غوره مسلمان تر ټولو ښه ځانګړنه همدا نېك خوی خصلت او کړنه ګڼي او وایي، "تر ټولو غوره مسلمان هغه دی چې له لاس او خولې نه یې خلك په امن کې وي." خو که ادیان، مذهبونه او نور بېلابېل کلتورونه هرڅومره د اخلاقو پر ترویج، تبلیغ او دودونې ټینګار کوي، ځینې فلسفیان بیا له پخوا څخه تر اوسه پورې د اخلاقو په دودونې او یادونې پسې چندان نه ګرځي او نه یې دومره په کیسه کې دي، ځینې خو یې ان مخالف هم دي. د ساینسي پرمختیاوو په زیاتېدو سره په هره ټولنه کې یو شمېر پخواني اخلاقي نورمونه متضرر شوي او یا یې هم خپل ځای نورو اخلاقي معیارونو ته پرې ایښي، ځینې فلسفیان وایي چې اخلاقو ته اصلاً

هېڅ اړتیا نه شته ، زور او قوت د بشر ژوند تضمینولای شي، اخلاق د کمزورو خلکو له خوا د خپل ځان د ژغورنې او تسکین لپاره یو لړ معیارونه دي، چې غواړي د هغو په واسطه له زوررو څخه خپل ځان خلاص کړي. یو هندي فیلسوف چې تر میلاد څو پېړۍ د مخه یې ژوند کاوه، هم په دې نظر دی چې «اخلاق دځان د تسکین یوه وسیله ده.»

همداسې ځینې نور هم په دې نظر دي، چې اخلاق کوم فزیکي موجود نه دی چې د انسان پر وجود دې فزیکي اغېز وکړي، مانا دا چې ددې پرځای چې څوك اخلاقو ته پناه ور وړي، د ژوند پر عملي وسایلو او امکاناتو دې ډېره ولګوي. دا خو د اخلاقو په باب د بېلابېلو نظرونو یوه یادونه وه، دا چې څوك اخلاق مني که یې نه مني دا خو بېله خبره ده، خو د اخلاقو له شتوالي نه انکار نه شي کېدی او هره ټولنه د ځینو خاصو اخلاقي نورمونو تابع ده او اکثریت وګړي یې د همغو ټاکلو نورمونو خیال ساتي، په دې وجه خو ځینې کسان اخلاق یو ټولنیز قرارداد هم بولي، چې دیوې مشخصې ټولنې د وګړو ترمنځ په نالیکلي بڼه پرې موافقه شوې وي او عمر یې له کلونو تر پېړیو غزېدلی وي. کلتوري او اخلاقي نورمونه نه یوازې له یوې ټولنې څخه بلې ته توپیر کوي، بلکې په خپله د یوې ځانګړې ټولنې یا هېواد په بېلابېلو جغرافیایي سیمو کې هم یو له بل سره توپیر کوي، په اکثرو کلیوالو سیمو کې یو ډول کلتور او اخلاقي معیارونه واکمن شوي، خو د همغې ټولنې په ښاري سیمو کې بیا بل ډول اخلاقي معیارونه د تائید وړ وي.

خو لـه دې ټولـو توپيرونـو او تضـادونو سـره سـره بيـا هـم ځيـنې داسـې سـتر انسـاني او اخلاقـي معيـارونـه شـتـه، چې هغـه د قـوم، ژبې، کلتـور، ګروهې او جغرافيـايې پولـو تـر بريـدونو اوړي او پـر ټول انساني ذهن واکمني کوي. د نړۍ يو شمېر ستر ليکوال پردې بريالي شوي چې د لـوړو اخلاقـي ارزښتونـو لرونکي اثار انسـاني ټولنې ته وړاندې کړي، همدغو معيـارونو هغوی لـه خپـل فـردي، سيمه ييز او هېوادني چاپېريال څخه نړيوال کچ ته اوچت کړي دي. خو اوس راځو دې ته چې زموږ په اوسني چاپېريال کې هم ليکـوال د اخلاقي ايډيالونو د موندلو، دودونې، تائيـد او درنـاوي پـه لټه کې دي او که نه؟ که اوس هم د خپلې ځانغوښتنې له اغزنې دايرې څخه راوتلي نه دي، ارمان لري که نه؟ ايډيال لـري کـه نـه؟ دکومـو اخلاقي او کلتوري معيارونو تابع دي او که نه؟ کله چې دا او دې ته ورته پوښتنې په ذهن کې مطرح کوو او هغه بيـا د رښتيـاينې د ارزښت تر پولو تېروو، نو پـه خواشينۍ سره پـردې ترخه واقعيت اعتـراف کـوو، چـې زمـوږ يـو شـمېر ليکـوال نـه کـوم ټـاکلی او سپېڅلی ارمان لري او نه يې په لټه کې دي، دا داسې لار ورکې دي چې نه يوازې خپله ترې لار ورکه ده، بلکې د نورو پـه لارو کې هم اغزي شيندي او غواړي د ځان په شان يې کړي.

زموږ په ليکوالو کې يو شمېر داسې کسان هم شته، چې د پوهې او کلتوري اخلاقو په پرتله يې د ليکوالۍ د شهرت تله درنـه ده او په ټولنه کې يې د کـار پـه انډول د شفاهي تبليغ لـه لارې ځانتـه د ليکوالـۍ زيـات نـوم ګټلی، ددې ډول کسـانو انـرژي بـه پـخـوا د

ځانښودلو او ځان ستايلو پر لارو چارو لګېدله، کله چې دا چاره پايته ورسېدله او نوره دا سکه نه چلېدله، نو بيا يې د نورو د سپکاوي لپاره لکه د تبليغيانو په شان ګړني تبليغ ته ملا وتړله، چېرته چې ټولنه کې دکار سړی وي، ددوی دفکر دايره ترې راتاوه شي او په لسګونو ډوله (خو) ګانې په کې پيدا کړي، د نورو دشخصيت توهين، سپکاوی او د حيثيت ترور دخپل ځان د تثبيت يوه وسيله ګڼي اوپه دې ډول لا هم په ټولنه کې د يو مغشوشوونکي عنصر په توګه خپل رول ترسره کوي.

دا ډول منفي عناصر د عامو خلکو په نظر نه راځي ځکه چې هغوی ته په بله جامه او بل رنګ کې ځرګندېږي، زموږ عام پاك زړي ليکوال چې ډېر لا په عملي فرهنګي کار کې راټاله شوي نه دي او يوازې د فردي ليکوالۍ تر بريده خپل انساني مسئوليت ترسره کوي، هم ددې ډول نا ځرګند خو ضرري عنصر له هڅو خبرېږي نه، خو هغه ځوك چې د عملي فرهنګي کار لپاره يوه ستراتيژي او پلان لري، هغوی پوهېږي چې په لاره کې څومره محسوس او نامحسوس خنډونه او خطرونه شته، ان دا چې د خپل ځاني شخصيت دداغولو تر بريده بايد ورسره مبارزې ته تياروي، که نه نو هېڅ ډول فرهنګي کار ته به ترې اوړه ورنه کړي، ددې ډول پرازيټ او مکروبونو د خپراوي يو علت دادی، چې زموږ په ټولنه کې لا د کلتوري کار او کلتوري اخلاقو معيارونه مشخص نه دي. ددې پولې لا ټاکل شوي نه دي، چې يو سړی دې څنګه، څومره، څه ډول او په کوم کيفيت فرهنګي کارونه وکړي، چې له

(خو) څخه ځان خلاص کړي؟ دغه معیارونه دلته مطلوب نه دي، نو ځکه خو چې هرڅومره د زړه وینې خوري او هرڅومره کار کوي همغومره د (خو) ګانو داغونه ورپورې کېږي.

ددې ټول علت دادی چې موږ لا په ټولنه کې د کلتوري کار لپاره مشخص اخلاقي علمي او عملي معیارونه نه دي مشخص کړي او ان په ذهن کې مو نه دي تصور کړي، نو ځکه خو هغه اشخاصو ته چې د خپل شخصیت د تثبیت لپاره په نورو پسې د دروغو پرازیت خپروي، دا زمینه برابرېږي، چې د لنډ وخت لپاره د هوا ځپې اخلال کړي، زموږ په نظر کېدی شي د یو فرهنګي شخص لپاره لږ تر لږه د اخلاقو او فرهنګي کار څو ځانګړنې وړاندې کړو، که له همدغو معیارونو او ځانګړنو سره ځینې نور هم زیات شي او همداسې ورو ورو په ټولنه کې د فرهنګي او علمي اخلاقو بریدونه مشخص شي، نو تصنعي، تکلفي او کاذب شخصیتونه به خپله له هغو څخه ووځي او رښتیني اشخاص به هم خپل کار ته وزګار شي، ددې معیارونو ځینې کېدی شي په دې ډول وي:

۱_ اخلاقي معیارونه:

۱. یو فرهنګي شخص باید لږ ترلږه دټولنې د عامو کلتوري قوانینو خیال وساتي، هغه کارونه چې په ټولنه کې د عامو خاصو د کرکې وړ ګرځي له هغو څخه که مطلق نه وي، نو تر ډېره زیاته بریده دې ځان ترې وساتي، مانا دا چې چرسي نه وي، بنګي نه وي، شرابي، جوارګر او نور نه وي.

۲.   که د خلکو له سپېڅلو عقایدو سره سل په سلو کې موازي نه وي، نو مخالف خو دې هم نه وي، مانا دا چې له خپل دین او عقیدې څخه دې نه اوړي، ملحد، مرتد او منافق دې نه وي.

۲_ مسلکي او علمي معیارونه:

۱.   یو فرهنګي شخص باید لږ تر لږه دکلتور په یوه مشخصه څانګه کې د تخصص او پوهې خاوند وي، ددې لپاره چې خبره یې وزن پیدا کړي او کره وي او نورو ته هم یوه سمه لار وښیي، یانې لږ ترلږه هغه څوک چې د یو ادیب او لیکوال اطلاق پرې کېږي، یا یې باید د ژبو او ادبیاتو پوهنځی لوستی وي، یا یې باید خصوصي زده کړې کړې وي او یا یې هم دومره عملي کار او لیکوالي کړې وي چې څوک ورته د (خو) ګوته ونه نیسي.

۳ _ عملي معیارونه:

۱.   عملي معیارونه دا دي چې څوك د فرهنګي کار او شخصیت دعوه کوي او یا د نورو په چارو کې لاسوهنه کوي، نو لږ تر لږه یې باید ټولنې ته د خپل عملي کار بېلګې وړاندې کړې وي، مانا دا چې خپل اثار یې خپاره کړي وي، مجلې، رسالې، ورځپاڼې او جریدې یې خپرې کړې وي، په یوه علمي او فرهنګي مرکز کې یې عملي کار کړی وي او خلکو ته یې خپل ثمر وړاندې کړی وي.

نو که پورتني او ځيني نور معيارونه موږ د يو فرهنګي شخصيت د تثبيت لپاره په پام کې ونيسو، بيا به نو موږ ته له تصنعي شخصيتونو څخه د اصلي شخصيتونو د تفکيك مسئله ډېره اسانه شي. زموږ په اوسنی فرهنګي جريان کې ځيني داسې کسان شته چې له پورتنيو ځانګړنو څخه يو هم نه لري، خو بيا هم په ټولنه کې ځان د يوه ګړني ليکوال په توګه معرفي کوي او کاري ليکوالو ته تر خپله وسه ستونزې راولاړوي او دا غواړي چې نور هم په دې ببولالو کې ځان سره مصروف کړي او له اساسي کاره يې وباسي.

که چېرې په ټولنه کې دا ډول اشخاص نه وای، نو موږ به دې ليکنې ته نه اړ وتلو او ددې پرځای به مو يوه بله ليکنه کړې وای، خو د ځينو دې ډول ليکنو ضرورت ځکه وي، چې ګران لوستونکي پردې پوه شي، هغه ثمر چې تر اوسه ورته رسېږي، هغوی ته د ورسېدو په لاره کې د ورښکاره ستونزو ترڅنګ نورې ستونزې هم لري، چې تر اوسه يې لا هغو ته څرك نه دی لګېدلای او يوازې هغه څوك پرې پوهېږي چې عملاً فرهنګي کار کوي. خو تنګنظرانو ته دې دا خبره هم سپينه وي، هغه څوك چې په بحراني، سختو ستونزمنو او اغزنو شرايطو کې د سترو فرهنګي کارونو د سرته رسونې وس لري، ددې کار وس هم لري، چې دلويو اغزيو او خنډونو ترڅنګ داسې واړه اغزي هم له لارې ټول کړي او که څو يې پر لمن ونښلي هم، نو په يو دوه ټکانونو به يې لرې ګوزار کړي او خپل مزله ته به دوام ورکړي.

مثبت کلتوري بدلون، اوښتون او پرمختګ ته اړتیا ده

دا لیکنه هم د هیلې مجلې د ۱۳۷۷ل کال په (۵) ګڼه کې چاپ شوې وه

په تېرو شلو کلونو کې ډول ډول افکارو زموږ ټولنه لړزولې او بې ثباته کړې ده. په دې موده کې د ټولنې دلاربښوونې لپاره د بېلابېلو ((انقلابونو)) ازمېښت وشو. ((خلقي انقلاب، ملي ډیموکراتیک انقلاب او ان د اسلامي انقلاب)) په نامه فکري او ایډیالوژیکو تګلارو، هرې یوې د خپل ځواک او ظرفیت په اندازه د ټولنې د ثبات او نورمال پرمختګ مزي وشلول. کله چې به دغو دهر یو ((بشپړتیا یې پړاوونه)) پیل شول، نو زموږ د ولس د ژوند حالات به لا ترینګلي شول او خبره به تر بدو بتره شوه. د دې مصنوعي او ناغوښتل شویو انقلابونو په وجه نه یوازې زموږ ملت او هېواد درانه زیانونه وزغمل، بلکې په خپله ((انقلابیانو)) ته هم د ژوند د قربانۍ په بیه تمام شول. ډېرو پکې خپل سرونه وخوړل، ډېرو پکې دخپل ژوند شته داو کړل او د ((یوه انقلابي)) دا خبره چې ((انقلاب خپل بچیان خوري)) پر واقعیت بدله شوله. اکثره ((انقلابیانو)) د محکومیت پر وخت دومره بلهاري (قرباني) نه وه ورکړې، لکه د

حاکمیت پر وخت. د محکومیت پرمهال دوی د واکمنۍ د لاسته راوړلو لپاره څه نا څه یوه مفکوره او رواني ځواک هم درلود او انرژي يې ددې لپاره مصرفېدله چې واک تر لاسه کړي. کله چې يې واک ترلاسه کړ، نو بیا يې ځواک، فکري او رواني قوت پر دې لوري مصرفېده چې څنګه هغه وساتي. «انقلابیان» اکثره دخپلو واکمنیو پر وخت دومره ذلیل او پیکه شول چې تر واک وروسته یې بیا په ټول هېواد کې د پښې اینښودلو ځای نه درلود. د دې پیکه والي یو لامل دا هم و چې «اکثره انقلابیان» پر خپلو سیاسي تګلارو او ایډیالوژیو ثابت پاتې نه شول او د پورته کړیو شعارونو پر ضد يې عمل وکړ. ځکه يې په ولس کې خپل سیاسي، فکري او ان اخلاقي شخصیت بایلود. یو وخت داسې راغی چې سیاسي لوبغالي هماغه و، خو لوبغاړي سره تېر و بېر شول، په اصطلاح سروبېس تبدیل شو. هغه څوک چې د امپریالیزم، لویدیځ، پاکستان او لویدیزې اروپا مخالفین وو، هغوی ته يې پناه وروړه او هغوی چې د شوروي او کمونیزم ضد شعارونه يې پورته کول، د هغوی اکثرو د روسيې او پخواني شوروي دکورنۍ له هېوادونو سرونه راپورته کړل. لنډه دا چې اکثره سیاسي ګروپونه له خپلو مخالفو سرچینو سره یوځای شول. په پایله کې دا کار په هر اړخیز ډول د دوی دخپل شخصیت او فکري لوري د سپکاوي سبب شو او ولس او هېواد په سوونو کلونه دنړیوال تمدن له کاروانه شاته پاتې شو.

د نورو لاملونو ترڅنګ ددې کار یو اساسي لامل زموږ په ټولنه کې د نالوستۍ شتوالی او د چټک فرهنګي بهیر نشتوالی و.

سیاستوالو په روا او ناروا ډول په ډېره ارزانه بیه د ولس د برخې برخې ذهنونه راونیول او دخپلې موخې لپاره یې وګومارل. له (۱۳۵۷- ۱۳۷۱) کلونو پورې هېواد په ټولیز ډول پر دوو سترو متضادو فکري لورو وېشل شوی و او بیا په خپل منځ کې پر نورو متضادو اندونو. تر ۱۳۷۱ل کال وروسته پخوانیو فکري او عقیده یي لیکو بله بڼه ونیوله، چې تراوسه یې څو ځله خپل شکلته بدلون ورکړی دی. په دې ټوله موده کې هېڅ ډلې هم د ټولنې ((انساني)) کولو او د کلتوري انقلاب لپاره شعار پورته نه کړ او نه یې هم کومه هڅه وکړه، بلکې اکثرو یې د ټولنې همدې شتمنۍ ته درانه زیانونه واړول. که چېرې زموږ ولس ټول لوستوال او زده کړی وای، نو هر افغان به هم په ځاني ډول او هم په ډله ییز ډول فکر کولای شو، چې کومه یوه د ورانۍ او کومه د ودانۍ لاره ده؟

ښکېلاکګرو ځواکونو تر هرڅه لومړی زموږ ټولنه له ذهني پلوه ناروغه او مصروفه کړه، چې د ازاد فکر او خپلواک تفکر ځواک یې کمزوری کړي، لومړی ګوزار پر کلتوري مرکزونو وشو، دجګړې په بهیر کې تر (۳۵۰۰) څخه زیات ښوونځي له منځه لاړل، چې په میلیونو افغانان د زده کړې له نعمت نه بې برخې شول. له دې کار څخه د هغوی موخه دا وه، چې د جګړې لپاره بشري ځواک پیدا کړي. کله چې ټولنه نالوستې شي، نو بیا خو د بېلابېلو سیاسي، عقیده یي او نورو شعارونو ترنامه لاندې د نالوستو کسانو له صداقته ښه ګټه پورته کېدلای شي او په ښه ډول یې ولولې او احساس راپارېدلای شي.

د نالوستو کسانو له عقیده یي او کلتوري صداقت او ساده ګۍ نه عاجله او فزیکي ګټه اخلي او خپلې موخې ترسره کوي، خو په اوږده واټن کې هغوی ته هم سردرد پیدا کوي. د کړکېچنو شرایطو په بهیر کې د دې ډول اشخاصو کنټرول خورا ګرانېږي، دوی د واکنمو له واکه وځي او د بغاوت لاره خپلوي. داسې کړنې سرته رسوي، چې له آره له خپل هغه هدفه سره ټکر خوري، چې دوی دهغه د بري لپاره فزیکي او سیاسي عمل ته لاس اچولی دی. ددغه نا کنترولـه حالت په پایله کې نه یوازې د هغې ډلې دمشر سیاستوال حیثیت او سیاسي دریځ ته زیان رسېږي، بلکې د هغه فکري او سیاسي تګلوری هم په عامه ذهنیت کې پیکه کېږي. د افغانستان د تېرو دوو لسیزو د تنظیمي او سیاسي ډلو د مشرانو سیاسي ځرنګوالی او پیکه والی په همدغه ټکي کې څرګند او طاعون لاپسې اوږد شو.

دهمدې خونړي ناتار په بهیر کې زموږ د ټولنې مانیزه او مادي شتمني تباه شوه. اوس زموږ ټولنه له یوه ستر ناورین سره مخ ده. ولس هم ستړی او ستومان دی، هیله لري چې ځان ته دخلاصون یوه لار پیدا کړي. ایا داسې کومه لاره چاره شته؟

په بشري تاریخ کې د ځینو نورو داسې ټولنو بېلګې هم شته چې پر ټاټوبي یې پر تېر شوي توپان وروسته بیا دهوسا او سوکاله ژوند جوګه شوي دي. له داسې یو ناورین نه د وتلو یوه لاره دا هم ده چې د ټولنې د «انساني» کولو لپاره هڅې وشي. د ټولنې د «انساني» کولو یوه بېلګه به وړاندې کړو.

کله چې د دویمې نړیوالې جګړې پر وروستیو وختو د امریکا متحده ایالاتونو پر جاپان اتومي بمونه وغورځول او د جګړې برخلیک یې چورلټ بدل کړ، جاپان تسلیمۍ او د جګړې د تاوان ورکړې ته حاضر شو، نو پر دې وخت جاپان او دهغه ولس له سختو ستونزو سره مخ و. ویل کېږي چې د هغه هېواد مخورو یوه واکمنه جرګه جوړه کړه، چې څه باید وشي؟ چې ټولنه له دې کړکېچ څخه راووځي؟ هم پرمختګ وکړو؟ هم دجګړې تاوان ورکړو؟ او هم د سوکاله ژوند څښتنان شو؟ چا ویل جاپان باید صنعتي شي، چا ویل باید زراعتي شي، چا ویل دواړه شي او هر یوه ددې لپاره دلایل وړاندې کول، خو یو تن وویل: نه باید صنعتي شي، نه زراعتي، بلکې «انساني شي». د هغه دې نوموني ته ټول حیران شول، چې «انساني» یانې څه؟ هغه وویل چې انساني په دې مانا چې ټول جاپان کې باید هېڅوک هم نالوستی پاتې نه شي. تر هر څه لومړی باید موږ ښووني او روزنې ته ژوره پاملرنه وکړو. ده ویل کله چې ټولنه لوستواله شي، نو هغه پخپله فکر کولای شي، چې باید څه وکړي، جاپان همدا خبره عملي کړه، تر هر څه زیات یې د ټولنې ښوونیزې، روزنیزې او کلتوري برخې ته پاملرنه وکړه. د اتیایمو عیسوي کلونو په لسیزه کې جاپان هر کال (شپېته میلیارده) ډالر یوازې په روزنیز برخه او د ټکنالوژۍ د نورو پرمختګونو لپاره لګولې. پر همدې وخت امریکایانو هر کال (سل ملیارده ډالره) په تعلیمي، کلتوري او علمي برخو کې لګول، چې امریکا په نړۍ کې لومړۍ او جاپان دویم مقام درلود. د جاپان دا لګښت د افغانستان

دهغه مهال د دولتي بوديجې په انډول د افغانستان د دوه سوه کالو بوديجه جوړوي او د امريکا لګښت زموږ د هېواد د درې سوه د پرش کالو دولتي بوديجې په انډول دی.

جاپان اوس په نړۍ کې هغه هېواد دی چې نه يوازې د جګړې زيان يې جبران کړی، بلکې اوس د نړۍ له ډېرو سترو پانګوالو او پرمختللو هېوادونو څخه ګڼل کېږي. په نړۍ کې ځانګړی مقام او حيثيت لري او په خپل ټول هېواد کې يې د نالوستۍ د تيارو کمپله ټوله کړې ده.

نو اوس که زموږ د هېواد خواخوږي غواړي، چې خپل هېواد له دې روان ذهني، فکري، اقتصادي، سياسي او ټولنيز ناورين نه راوباسي، نو ښه لار دا ده چې د ټولنې د «انساني» کولو لپاره هڅې پيل کړي. د ټولنې د انساني کولو لار په ټول هېواد کې د ښوونې او روزنې عامول دي. کله چې ټولنه ټوله لوستواله شي، نو هر څوک ځانته د ځانګړي او ټولنيز ژوند د ښېرازۍ او سوکالۍ لارې پيدا کولای شي، په ټولنه کې د وګړو تر منځ زغم، اوسېله، د يو بل زغمل او فکري ثبات رامنځته کېږي، هر څوک د خپل واک او صلاحيت پولې پېژني او د ژوند پر خوند پوهېدلای شي. سياستوال او واکوال هم ددې پرځای چې يو بل د تورې او برچې په زور تسليم کړي، د تورو په نځولو ځانونه ستړي کړي او يو بل ووژني، دخبرو لاره خپلوي؛ د متمدنو انسانانو او بشپړو عاطفي وګړو په څېر د ژوند ستونزې له منځه وړي. عمومي ښوونه او روزنه او د ټولنيز کلتور پرمختيا د ټولنيز ژوند بقا او هوساينه تضمينوي

او انسان کې د مینې او عاطفې څواک پیاوړی کوي. زموږ په هېواد کې باید هم مثبت ښوونیز، روزنیز او کلتوري اوښتون راوستل شي.

کلتوري پرمختیا او مثبت بدلون هغه درمل دی، چې ټولنه د ناروغۍ تر خورېدو د مخه وقایه کوي.

زموږ د ليکوالو عمومي

او ځپلمنځي ستونزې

دا ليکنه د طالبانو د واکمنۍ پر دويم کال ليکل شوې او هماغه مهال په هيله مجله کې چاپ شوې ده.

دا څرګنده خبره ده چې د بېلابېلو لاملونو له کبله زموږ ټولنه شاته پاتې ساتل شوې او لاساتل کېږي. دې وروسته پاتېوالي د ټولنې د هوسا کېدنې او د ولس د ښېرازۍ او سوکالۍ په لاره کې ستر خنډونه راپيدا کړي. دا داسې ستونزې دي، چې زموږ د ټولنې د ژوند پر هره خوا يې خپل سيوري خپاره کړي، کلتور يې له ستونې نيولى، ځلا او زرغونېدو ته يې نه پرېږدي، خو دې سره سره تر ننه دوه لسيزې وړاندې زموږ په هېواد کې بيا هم ژوند ورو ورو د ښېرازۍ پر لور روان و او د يو شمېر کلتوري هڅو او برياوو ځراغونه لګېدلي وو، خو کله چې دې تېرې شل کلنې غميزې د هېواد په ګوټ ګوټ کې خپل زهرجن لوګي خپاره کړل، نو هر څه د خارو او ايرو ځلي شول.

په ځانګړې ډول په تېرو اوو کلونو کې کلتور ته نور زيانونه هم واړول شول او زموږ د ليکوالو ستونزې لاپسې زياتې شوې.

دا هغه زماني واټن دی، چې د ټولنيز، سياسي او کلتوري نظام مزي وشلېدل او ټولنيز انډول له منځه لاړ. کلتور چې د ټولنيز نظام يو اساسي توکی دی، تر ځېونکو ګوزارونو لاندې راغی. فرهنګيان د کلتور د پرمختګ د عاملينو او زېږوونکو په توګه په خپله د مرګ او وېرې ترګواښ لاندې راغلل. هغه فرهنګيان چې پخوا يې د کلتور په يوه څانګه کې کار کاوه، د مسلکي کا رله منځه تلو سره سم يې له مسلکي لارې د ژوند د خړوب امکان هم ختم شو.

هغه ليکوال چې تر هېواده بهر مهاجر شوي وو، د هغوی ستونزې بيا بل ډول وې، هغوی د يو بې باوره ژوند په ستونزو کې راګير وو. کله چې د هېواد په داخل کې له فرهنګي کار څخه د خړوب امکان ختم شو، نو ليکوال د دويم کار په لټه کې شول، ددې کا رپايله ډېره منفي وه، د ليکوال او فرهنګي کار تر منځ واټن ورځ پر ورځ زياتېده. په نتيجه کې ليکوال لکه د نوور کسبګرو په شان پر عادي اشخاصو واوښتل او د ټولنې ددې متفکر مغز ټول ځواک يوازې د ژوندي پاتې کېدو لپاره په مبارزه کې اوبه شو. تجربو په ډاګه کړې ده چې ليکوال، شاعر او يا هر هغه څوک چې ذهني کار کوي که چېرې پر فزيکي کار او چارو اخته شي، نو ذهني کار ته يې سخت زيان رسېږي. دليکوال ذهن هغه نرمه کرونده ده، چې ده په کې د مينې او عشق د کلمو بزغلي کرلي او له هغه څخه يو رنګين او ښکلی حاصل لاسته راوړي. د فزيکي کار په کولو سره په داسې شاړه او کرختـه ځمکـه اوړي چې بيا ډېر ځنډ د هنر د مينه ناک حاصل لپاره نه تيارېږي. ددې خبرې يوه بېلګه به هم وړاندې کړو:

په کابل کې د افغانستان د علومو د اکاډمۍ یو تن غړی چې د سرمحقق علمي رتبې ته رسېدلی، یو وخت یې ډېر ښه تحقیق کاوه او دومره خوږه ژبه او خوږ نثر یې درلودل چې د زړه راکښون ځواک یې ډېر پیاوړی و. کله چې په هېواد کې علمي کار خپل مادي امکان له لاسه ورکړ، نو دی مجبور شو، چې فزیکي کار ته ملا وتړي. له یوې موسسې سره چې د ښار د ویالو د جوړولو او پخولو چارې یې سرته رسولې، پر کار بوخت شو. ددې سرمحقق دنده دا وه چې د تېږو منځ کې سمنټ واچوي او تېږو ته انګاف ورکړي، ده څو میاشتې پرله پسې دې دندې ته دوام ورکړ، په همدې بهیر کې یوې علمي غونډې ته د لیکنې بلنه ورکړای شوه، کله چې ده خپله لیکنه واوروله، نو دده د پخوانیو لیکنو په انډول ډېره کمزورې، پیکه او سپوره وه، داسې ښکارېده، چې په وچ زور او تر یوه سخت فشار لاندې یې لیکلې ده، وروسته یې خپله اعتراف وکړ، چې د ذهن کرونده مې سخته شوې او کېدی شي نور حاصل ور نه کړي.

د هېواد دننه اکثرو لیکوال پر همدې برخلیک اخته شول، هغه څوک چې تر هېواده وتل- هغو اکثرو خپل مسلک پرېښود او ځینو چې په یو شمېر بډایو موسسو او ادارو کې کارونه ومیندل، نو د هغو پر احساس، عاطفې او فرهنګي مینې د یو بل کلتور او د ژوند د بې باورۍ د تورو وربځو لړۍ خورې شوې، یا په ډله ییز، یا په انفرادي ډول مسخه شول او یا د مسخه کېدو په حال کې دي.

زموږ د لیکوالو ستره او عمومي ستونزه دا ده چې دلته د لیکوال لاسته راوړنه د مالي ارزښت له پلوه کوم دوراني حرکت نه لري،

چې د هغه په نتیجه کې دې لیکوال مادي ثمر ترلاسه کړي، دلته زیات وخت لیکوالو د دولت پر مادي امکاناتو او نورو مرستو ډډه لګوله.

د ساري په توګه په پښتو کې داسې کتابونه ډېر کم لیدل شوي چې هغو دې د خرڅلاو له لارې خپل لګښت پوره کړی وي او یا دې له دې درکه لیکوال ته د یاد وړ مادي ګټه تر لاسه شوې وي، په پرمختللیو هېوادونو او ان مخ پر ودې هېوادو کې بیا خبره داسې نه ده، هلته یو اثر نه یوازې د لیکوال علمي پانګه ګڼل کېږي، بلکې د هغه د ژوند لپاره ستره مالي شتمني هم جوړوي. ((اریک فرام)) یو غربي لیکوال دی، د ((ښکلا)) په باب یې یوه کوچنۍ رساله لیکلې، دا رساله تر لسو ځلو زیاته چاپ شوې او هر ځل یې د چا پ تېراژ میلونونو ټوکو ته رسېده او دا کتاب ټول پلورل شوی دی، نو هغه اثر چې درې میلونه ټوکه وپلورل شي، نو ایا لیکوال به یې بیا هم له اقتصادي پلوه له فقر سره مخامخ شي؟

زموږ ټولنه لکه څنګه چې د ژوند په نورو برخو کې د نورو پرمختللو او مخ پر ودې ټولنو سره د پرتلې وړ نه ده، همداسې په فرهنګي برخه کې هم د پرتلې وړ نه ده. په پښتو ژبه تراوسه پورې د چاپ شویو اثارو شمېر تر لس زره عنوانونو نه زیاتېږي. د بي بي سي راډیو د یو خبر له مخې یوازې پر یو کال په لندن کې (شپېته زره) عنوانه کتابونه چاپېږي، د دې هر عنوان کتاب تېراژ میلونونو ټوکو ته رسېږي، زموږ په هېواد کې له ځینو تعلیمي، مذهبي او سیاسي کتابونو پرته د هر کتاب شمېر له (۵۰۰-۵۰۰۰) ټوکو

ترمنځ دی. د تېرو پنځه لسو میاشتو په ترځ کې افغانستان کې د ټول هېواد په کچه (دوه عنوانه) ادبي کتابونه او پنځه عنوانه مجلې یوه – دوه درې ګڼې چې د ټولو عمومي تېراژ ایله شل زره ټوکو ته رسېږي، چاپ شوي دي. دا هغه ټیټ ګراف دی چې په افغانستان کې د چاپ او خپرونو تر دود وروسته لیدل کېږي. د هېوا په داخل کې د چاپ له دې کمیت نه زموږ د لیکوالو او د هېواد د فرهنګي کار څرنګوالی معلومېږي، خو دې سره سره په پېښور کې زموږ یو شمېر لیکوال پر سختو هلو ځلو بوخت دي؛ ګڼ شمېر کتابونه چاپوي، چې د هېواد دا اړتیا تر یوه بریده پوره کړي، هېواد ته ددې کتابونو د لېږد په برخه کې هم یو لړ ستونزې شته، ځکه چې ددې کتابونو ډېره برخه د هېواد داخل ته ورل کېږي.

دا هغه عمومي ستونزې دي، چې زموږ هېواد او لیکوال ورسره مخ دي، خو د دې تر څنګ په خپله زموږ د لیکوالو تر منځ هم یو لړ ستونزې شته، چې هغه زموږ د لیکوالو ځواک ته سخت زیان رسوي او له اصلي کار نه یې پام بلې خوا ته اړوي، دا تضادونه د هېواد په داخل کې هم محسوس دي، په پېښور کې هم، کېدی شي په نورو هېوادونو کې هم وي، اوس په کابل او جلال اباد کې یو شمېر شته چې هغوی غواړي د هغو ګوتو په شمېر لیکوالو تر منځ چې هلته پاتې دي، تر هر څه لومړی د توپیر یو عقیده یي اوسیاسي لیکه راکاږي، په ځانګړي ډول هغه لیکوال دې کار ته ډېره لمن وهي چې هغوی په فرهنګي کار کې د زیات تشبث او هلو ځلو ځواک او اوسېله نه لري، دوی غواړي خپله فرهنګي تنبلي او بې

کفایتي د عقیدې او سیاسي ګروهې تر چتر لاندې پټه کړي، دوی د ملت په کچه فکر نه شي کولای، اند یې یوازې د تنظیم تر حده محدود دی، دوی په هېڅ وجه ددې وس نه لري، چې هغه لیکوال هم وزغمي چې له دولتي امکاناتو پرته په خپلو شخصي هلو ځلو فرهنګي فعالیتونه کوي، هغوی حکومت ته لاس تر زنې ناست نه دي او نه دې ته منتظر دي چې ټول کارونه باید حکومت وکړي.

مثبت لیکوال پر دې هم پوهېږي چې د فرهنګ ساحې ته د حکومتونو پوره پام را اړول ډېر وخت غواړي، لکه څنګه چې اشاره وشوه په تېرو پنځه لسو میاشتو کې حکومت یوازې (دوه عنوانه) کتابونه چاپ کړي دي، خو زموږ ځینو لیکوالو په همدې موده کې یوازې په پېښور کې تر سلو عنوانو زیات اثار چاپ کړي دي، نو که دوی حکومت ته منتظر وای، ډېر کلونه به پرې تېر شوي وای، بله خبره دا ده چې فرهنګي کار یوازې د دولت مسئولیت نه دی، بلکې د ټول ولس ګډ کار دی.

په پېښور کې د افغان لیکوالو په شخصي هلو ځلو او په لویدیځ کې د مېشتو افغانانو په مالي مرستو یو شمېر اثار چاپېږي، خو دلته په داخل کې بیا د یو شمېر لیکوالو تر منځ یو ډول محسوس او نامحسوس منفي رقابت موجود دی. زموږ د یو شمېر لیکوالو زیات وخت او انرژي یوازې پر دې مصرفېږي چې په نورو پسې خپل وخت په منفي ګړني تبلیغ تېر کړي. که خپله یې کار له واکه نه کېږي، نو منفي تبلیغ ته شین شرک ولاړ دي، د دوی په ځینو کې بیا دا کینه او حسادت دومره پیاوړې وي، چې د رواني عقدې تر

بریده رسېږي، ځینې لیکوال په پېښور کې هم تنظیمي، سیاسي او عقیده یي مسایلو ته لمن وهي او غواړي پر فرهنګي چارو او مسایلو باندې هم سیاسي سیوری خپور کړي. دلته هم دا کینه هغو کسانو سره مطرح ده، چې په فرهنګي کار کې کوم ځانګړی تشبث او نوښت نه شي کولای، دلته هم خپله فرهنګي نیمګړتیا د سیاست او سیاسي جغرافیې تر پردې لاندې پټوي. اوس زموږ ځینو لیکوالو تر منځ دا کشمکشونه روان دي، داسې ښکاري چې د سوچه ملي فرهنګ د ښېرازې، خدمت او پرمختګ لپاره ډېر کم لیکوال پاتې کېږي، چې له دې ډول ډول پاټکونو څخه تېرېږي او خپل فرهنګي کار ته دوام ورکوي، تجربو ښودلې ده چې افغاني فرهنګ ته کار کول خورا لویه اوسپله غواړي؛ هر څوک چې غواړي له دې اغزنو او ستونزمنو لارو تېر شي، نو دې مغولیزو ذهنونو ته باید خپل هوډ خوشالخانی کړي او هغه کسان چې غواړي زموږ د ربښتینو فرهنګیانو مخ ته ذهني او سیاسي پاټکونه واچوي، اخر به له خپل دې عمله ستړي شي، تر پایه خو دوی هم دا کار نه شي کولای، چې د بل چا د فرهنګي کار په مخ کې خنډ اچولو ته خپل کار ووایي.

الفت د زړونو الفت

(د استاد الفت د نثر ځيني مانيز اړخونه)

> دا ليکنه په کابل کې د استاد الفت د يوې تلينغونډې لپاره ليکل شوې وه او وروسته بيا په هيله مجله کې چاپ شوه.

استاد ګل پاچا الفت لکه څنګه چې د هغه له نامه څخه څرګندېږي د مينې او الفت پاچا دی، هغه د خپل قلم په روح کې داسې انساني مينه پو کړې، چې کلونه کلونه به زموږ د زړه په پردو کې ګرځي، راګرځي او د زړونو او ذهنونو په دې لايتناهي فضا کې به بې برچې، بې عسکره او بې لښکره پاچاهي کوي.

الفت د انساني ټولنې د يو ذهني معمار او رنځپوه په توګه لومړی د ټولنې نيمګړتياوې او رنځونه راپه ګوته کړي او بيا يې د رغونې او درملونې لپاره د قلم او ليکوالۍ کيميا بوټي کارولي دي.

الفت چې په خپله د مينې په خم کې يو لوبېدلی او ټوکېدلی روح دی، د ډېرو انساني رنځونو د علاج اساسي نسخه يې

همدا (مینه) ګڼلې ده. هغه مینه او عاطفه د انساني ژوند د پاینښت، سمون او ښېرازۍ اساسي وسیله بولي. بې مینې ژوند یو بې مانا څیز ګڼي، چې انساني ژوند لوښی له خونده تشوي، مینه د الفت په نظر هغه ستر ځواک او واک دی، چې ډېر زورور او زبرځواکي هغې ته خپل سرونه ټیټوي او کاڼي زړونه هم د موم په شان نرمولای شي، استاد الفت وایي: ((د دنیا دود او دستور خو دادی چې زورور به کمزوری وهي او ضعیف به د قوي له لاسه په عذاب وي، مګر په کورونو کې د مینې او محبت تقاضا بل راز ده. هلته یو کوچنی ماشوم خپل مشر ورور په څپېړه ووهي او هغه ورته خاندي، له ټولو نه کمزوری په ټولو زورور دی. که دمینې او عاطفې ماشوم هر څنګه لوی سړي ګرېوان ته لاس واچوي یا یې لمن ټینګه ونیسي څوک ترېنه ځان نه شي خلاصولی، ځکه چې دا قوت په ټولو قوتونو زورور دی.)) استاد وایي عشق او مینه دهمدې دوه بېلابېلو طبقو (زورورو او کمزورو) اند او ژوند د پیوستون او بقا په تار تړي: ((که عشق او مینه په مینځ کې نه وي نو د دیو او ښاپېرۍ زور هېڅکله برابر نه دی)).

استاد الفت د فاتح په نامه یوه نثر کې د مینې قوت داسې څرګندوي چې ان ډېر زورور، ظالم، او لوی فاتحین یې هم قوت ته ټینګېدی نه شي. وایي: ((سکندر له ډېر قوت او ډېرو

لښکرو سره ښار ته راغی، د ښار له خلکو سره یې څو ځله زورور جنګونه وکړه، له دواړو خواوو نه ډېر خلک ووژل شول، ډېرې وینې تویې شوې، ډېرې ککرۍ تر پښو لاندې شوې، وروسته له ډېرو جګړو هغه د مړو په سرونو پښې کېښودې او د لوی فاتح په حیث ښار ته ننوت.

دی ډېر په قهر و، غوښتل یې چې ښار لوټ کړي او قتل عام جوړ کړي، مګر دا کار ده ونه شو کړای، ځکه چې په ښار کې یو پټ قوت موجود و چې ده ورسره مقابله نه شوه کولای.

دی چې ښار ته ننوت په یوې ډېرې ښکلې پېغلې یې سترګې ونښتې او په یو ځل لیدو یې زړه بایلود.

څوک چې بې زړه شي هغه بیا جنګ او جګړه نه شي کولای، ځکه ده هم له خپل ټول قوت او قدرت سره ځان دغې پېغلې ته وسپاره.))

د مینې ترڅنګ دویم څیز چې د انسان په ژوندانه کې تر ټولو ستر روحي ځواک جوړوي، هغه عقیده ده، د الفت په نظر عقیده د انسان هغه ستر روحي ځواک دی چې انسان پرې د مرګ له ستر ناورین سره ډغره وهلای شي. یو انسان د عقیدې په زور کولای شي ډېر بې عقیدې ځواکونه راونړوي. له پخواني شوروي سره د جګړې په ترڅ کې د افغانانو سربښندنه او اتلولي هم د یوې لویې عقیدې پایله وه، له یو انګریز سیاستپوه نه د

جګړې د لومړیو کلونو پر مهال چا پوښتنه وکړه، چې افغانان د شورویانو په اندول له اقتصادي، بشري، پوځي او ان ارضي پلوه خورا کمزوري دي، ایا دوی به له شوروي زبرځواک سره د مقابلې توان ولري؟ هغه په ځواب کې وویل: ((هلته افغانان جګړه نه کوي، بلکې عقیده جنګېږي.))

د همدغې عقیدې په رواني ځواک دښمن مات شو، خو کله چې همغو ګروهمونو اشخاصو د عقیدې لمن خوشې کړه، بیا یې نو نه هغه د تورې تاب و او نه هغه اتلولي، ان خبره تر دې هم راورسېده چې دهېواد د سیاسي ډګر یو منفي سیاسي لوبغاړي خپلو بې عقیدې همځنګو ملګرو ته وویل: ((اوس د عقایدو دوران تېر شوی او د قومیت بازار ګرم دی)). د همدغو بې عقیدې لښکرو پر ضد بیا یو بل عقیده یي لښکر په تش لاس د مبارزې ډګر ته را ودانګل او دا بې عقیدې شوی شخص یې له خپل تخت و بخت سره د کومیډی په سیند لاهو کړ.

اروا پوهان او د طب ډاکتران عقیده، د انسان روحي ناروغیو، نفسي غوښتنو د کنټرول او رواني ډاډ او تسکین ستره وسیله ګڼي. استاد الفت د یو عقیده من شخص په توګه، عقیده تر ټولو ستر ځواک بولي او د روحي تسکین او اخروي نړۍ پانګه یې ګڼي، هغه د یو عقیده من رانده مثال ورکوي چې: ((په سترګو یې څه نه لیدل، مګر د خدای کتاب یې تر څنګه و او

مسجد ته راغی، ده هغه اسماني کتاب په تاخچه کې کېښود او په لمانځه ودرېد. کله چې له عبادت نه فارغ شو او له مسجد نه روانېده هغه کتاب پاتې شو او يو بل کتاب لاسته ورغی، دی ړوند و کتاب يې نه ليده او په کتاب نه پوهېده مګر ټينګ يې په غېږ کې نيولی و.

ده ته دا نه وه معلومه چې په کتاب کې څه دي او د چا کتاب دی؟ له ده سره ټينګه عقيده وه، مګر پوهه او بينايي ورسره نه وه.

ده د خدای(ج) لپاره دغه کتاب ښکلاوه او لکه تعويذ له ځان سره يې ګرزاوه.))

د عقيدې تر څنګ اند يا فکر او د فکر ازادي د فردي او ټولنيز نظام د ثبات، پرمختګ او ټولنيزې ښېرازۍ اساسي توک دی. د الفت په نظر په هغو ټولنو کې چې فکري اختناق موجود وي، انتقاد تړلی او فکر په زندان کې وي؛ هغه ټولنه له سترو ناروغيو سره مخامخېږي. سره له دې چې يو شمېر ليکوال د ساري په توګه تولستوی په دې اند دی چې په يوه ټولنه کې اختناق د زياتو ادبي اثارو او ان ادبي شهکارانو د رامنځته کېدو سبب کېږي، خو که په ځينو ټولنو کې اختناق د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب شوی هم وي، خو په ځينو نورو ټولنو کې بيا د ډېرې تباهۍ لامل ګرځېدلی دی، استاد

الفت تر ټولو زيات فکري اختناق او سانسور د ټولنې د سوکالۍ او هوساينې د مخنيوۍ عامل بولي، دی د ټولنيزې ښېرازۍ او نورو ډول ډول ستونزو د حل لاره همدا فکري ازادي بولي، وايي: «... که دی خلاص شو، ستاسو انتظام به په ډېر ښه شان وکړي، ستاسې ورې به ماړه کړي، ستاسې بربنډ به پټ کاندي، ستاسې دغه ښکلی موجود په تورو څاګانو کې مه غورځوئ! په زندانونو کې يې مه اچوئ! پرېږدي! دا بې ګناه بندي پرېږدئ! دی به ستاسې د ګډو وډو او پرېشانه خوبونو صحيح تعبيرونه وکړي. ډېرې سختې مبهمې او مجملې غوټې به پرانيزي. دی د راتلونکي حال پېشبيني کولای شي. د جوي او فلکي اوضاعو اقتضات ورته معلوم دي. پرېږدئ دا بې ګناه بندي پرېږدئ، د ده په ازادولو باندې علم او پوهه زياتېږي. وطن رڼا کېږي او ړانده بينا کېږي. دی له خپلو جفا کارو ورونو سره هم ښه سلوک کوي. دی ډېر پېچومي اوارولی شي. دی ډېرې کړې لارې سمولی او ډېر مشکلات حل کولای شي. ما خوب ليدلای چې دا بې ګناه بندي خلاصېږي او د سلطنت په کرسۍ کېني، ښه فکر وکړئ دا بې ګناه بندي څوک دئ؟ پس له ډېره فکره وايم فکر دی فکر.»

په يوه ټولنه کې د فکري ازادۍ تر څنګ سالم مشرتوب او ليډرشيپ په کار دی، خوشال بابا د يو ټولنيز مشر او دستار د

سرې لپاره شل هنرونه او شل خصلتونه لازم بولي، د لوی خان په عقیده که چېرې دا شل هنرونه او شل خصلتونه په یوه شخص کې متبارز وي، نو بیا خو د دستار د تړلو (مشرۍ) لایق ګڼل کېدی شي او که نه هسې چې دستار تړي، هغه هزار دي. استاد الفت هم د مشرتوب لپاره کوټلي قوانین په ګوته کوي، د استاد په نظر هر هغه شخص چې د ځومره والي او ځرنګوالي له پلوه تر بل غوره وي، هغه باید د ټولنې مشرتوب پر غاړه واخلي.

استاد وايي: ((که موږ دوه مساوي عددونه لکه (۱=۱)، (۲=۲)، (۳=۳) او ... هر یو له بل نه وړاندې وروسته کړو، نتیجه یې یوه ده، مګر په دوو متضادو عددونو کې تقدیم او تاخیر ډېر فاحش فرق راولي او په مقدار کې ډېر تفاوت راځي.

که موږ ((یو)) او ((نه)) یوځای کوو او داسې یې لیکو (۱۹) نولس کېږي، مګر شل کېږي نه، که همدغه دوه عددونه داسې ولیکل شي (۹۱) خبر سلو ته نږدې کېږي او ډېر زیادت په کې راځي. همدغه سبب دی چې په پوهو جوامعو کې هغه ځوک دمخه کېږي چې قدر او مقدار یې له هغه بل نه زیات وي او د ده په مخکې توب باندې د جامعې قدر او قیادت ډېر لوړېږي. موږ باید په دې سُر پوه شو او د هر چا استعداد، معیار، مبلغ او مقدار ته وګورو.))

استاد الفت چې زموږ د ټولنې ذهني معمار دی، د ټولنې د ویجاړۍ او د هغې د درملونې هرې خوا ته یې د فکر وړانګې رسېدلې. افراط او تفریط چې یو ستر مرض ګڼل کېږي، که د ژوند په هره برخه کې منځته راغی، نو هغه برخه له بې ثباتۍ او په پایله کې له نابودۍ سره مخامخوي. استاد د خپلې ټولنې د یو رنځپوه او طبیب په توګه په ټولنیز ژوند کې منځنۍ حد ډېر ګټور بولي. د اسلام د سپېڅلي دین د لارښوونو له مخې هم اوسط حد احسن دی. استاد الفت په دې عقیده دی که چېرې په یوه ټولنه کې افراط او تفریط واکمن شو، نو د یوه پر ځای به دوه تلفات زغمي، دی دا مرض په یوه نثر ((دوه جنازې))، که واضح کوي. ((په یوه ورځ په یوه ساعت کې له یوې شفاخانې نه دوه جنازې راووتلې، هغه یو د کم خونۍ په وجه او دا بل د فشار خون په سبب مړ شوی و. هغه یوه وینه نه درلوده ځکه مړ شو. د دغه بل وینه زیاته شوې او تیزه شوې وه، ځکه یې ژوند ونه شو کړای. دوی دواړه یو بادار او بل مزدور و، یو د افراط او بل د تفریط له لاسه مړ شو.)) د استاد په نظر: ((د یو کمزوري کول او د بل قوي کول د دواړو په مړینه تمامېږي او د ظالم او مظلوم عاقبت همدغه شان دی.))

د افراط او تفریط تر څنګ بله ستره ناروغي چې هم ځاني او هم ټولنیز خطرونه راولاړولای شي، هغه مضر احتیاط دی، د

استـاد الفـت پـه نظـر د يـوه انسـان د ځـاني او ټـولنيز ژونـد د پرمختـګ او هوسـاينې لپـاره انسـاني جرئـت هـم پـه كـار دی. تدبير، هڅه، لـه حـالاتو او نـادودو سره مبـارزه، د انسـاني ژوند بشــپړونكي تــوكي دي. ډېــر احتيــاط د ســړي اخلاقــي جرئــت سـلبوي او فكـر اوهـامو تـه سپاري، استاد هغـه احتيـاط غنـدي چـې تـر ګټـې يـې زيـان زيـات وي او د مضـر احتيـاط تـر پـولې رسېږي.

دا احتياط څه په فردي ژوند كې وي كه په ټولنيز كې د دواړو ضـرر زيـات دی. پـه ځـانګړي ډول هغـه (مشـران) چـې د ټـولنې د لارښـوونې دنـده لـري، كـه چېـرې پـر دې نـاروغۍ اختـه شي، نـو ټولنه د تباهۍ كندې ته رسوي، استاد الفت په خپـل يـو نثـر كې دا موضوع واضح كوي: «شمی اكا زموږ په كـور او كلـي كې پـه ډېرې هوښياري مشهور و او هر چا به چې كومه مشوره غوښتله ده ته به راتلل.

د ده د هوښيارۍ او احتياط يوه نښـه دا وه چې تـر اخره پـورې يې خپل كور ته برق رانه ووست او ويل به يې كه كله بـرق شـارټ شي نو حريق به واقع شي او كور به مې وسوزي.

د ده دا عـادت و پـه موټـر كې بـه نـه سـورېده او ډېـر لـرې ځـای تـه بـه هـم پيـاده روان و، ځكـه چـې د مـوټر لـه چپـه كېـدو ويرېـده او

احتیاط یې کاوه. هو! دی له ډېره عقله پیاده ګرځېده او کور کې به یې رڼا هم ډېره لږه وه.))

استاد الفت د انسان نفس د لایتناهي هوسونو مجموعه ګڼي چې عقیده یې برجونو ته له تکیې پرته د هغو مهار کول او کنټرول ناشونی کار دی. هر کله که د انسان یوه هیله پوره شوه، نو ورپسې به د بلې د پوره کېدو هیله لري، غم او خوشالي هم په همدغو هیلو پورې تړلي او یو له بله نه جلاکېدونکي بولي. د یونان یو نامتو ډرامه لیکونکی اشایلوس هم په همدې نظر و او ویل به یې: ((په هر غم پسې باید یوه خوښي او په هرې خوښۍ پسې باید یو غم راشي، چې د ژوند پاڼو ته رنګ ورکړي)) استاد الفت هم غم او خوشالي دواړه شپه او ورځ بولي چې یوه په بلې پسې رادرومي. خو استاد د خپلې ټولنې د وګړو د اندروني ناروغیو پر خواو خورا ښه بلد دی، د ده په نظر د انسان هیلې نه پوره کېدونکي دي. غم او خوشالي هم دواړه انډولیز یا نسبتي دي. مثلاً که چېرې یو څوک په ټولنه کې یو تن تر ځانه ډېر خوار و زار وګوري، نو بیا دی خوشاله وي او که چېرې تر ځانه پورته شخص وګوري، چې خوله یې له خندا ډکه وي، نو بیا دی خفه وي، ځکه چې تر ځانه پورته شخص نه شي زغملای، نو ځکه خو استاد وایي چې زموږ غم او خوشالي په خپله زموږ نه دي، بلکې هغه د بل چا په غم او خوشالۍ پورې

تړلي دي. كه هغوی خفه وو مور خوشاله يو او كه هغوی خوشحاله وو نو مور بيا خفه يو. د دې خبرې د اثبات لپاره د خپل يو دوست مثال وركوي او وايي چې زما دوست په خپل كور كې هر څه لري، د ډېرو شتو خاوند دی، لنډه دا چې د ژوند ټول خواړه نعمتونه ورته رسېږي او له هېڅ ډول ستونزې سره مخامخ نه دی، خو دی هم كله كله خفه وي، خفه په دې وي چې زما يو بل دوست دی هغه تر ده لږ شان زيات شيان او شته لري.

د دې ډول غم او خوشالۍ تر څنګ په ټولنيز او ځاني ژوند كې استثنايي حالات هم د غور وړ دي. د استاد په فكر زمور د قضاوت شعور بايد پر يوې مسالې مطلق حكم ونه كړي او وخت ته منتظر شي. ځينې چارې په ځاني تدبير ترسره كېدلای شي. دی په دې برخه كې د دوو بزګرانو يادونه كوي: «چې دواړو خپل فكرونه جنګول. يوه دهقان فكر وكړ چې په مني كې به خپل غوايي خرڅ كړم، ځكه تر پسرلي پورې ډېر وخت دی، واښه به يې هم راته په ګټه كې پاتې شي او دويمي وويل چې په مني كې غوايي ارزانه وي اوس به يې واخلم او تر پسرلي به يې وساتم، دوی دواړه په دې معامله كې جوړ راغلل. يوه دهقان په بل غوايي خرڅ كړل، څو موده وروسته كلي ته د غويو ټاكو (مرض) راغی او د دهقان دواړه غوايان په تېره چوړكۍ حلال شول. لومړي دهقان په خپلې هوښيارۍ شكر ايسته چې ښه وو

غوايي يې خرڅ کړي وو او کور و کلي هم د ده په هوښيارۍ افرين وايه، څو ورځې وروسته د همدې دهقان په کور د غلو غدۍ پرېوته، دی کم بخت ووژل شو او پيسې يې غلو يوړې، بيا به خلکو ويل چې نغدې پيسې څوک په کور کې ساتي همدا به يې حال وي. تر ده خو هغه بل ډېر هوښيار و که غوايان يې لاړل نو سر خو يې روغ دی.))

استاد الفت چې له يوې خوا پر مينې مين دی، نو له بلې خوا د ظالمانو پر وروستي برخليک هم ښه خبر دی، د استاد په نظر د ظلم کاسه نسکوره وي او په وروستۍ پايله کې ظالم د خپلو اعمالو سزاويني او د خلکو تر پښو لاندې کېږي. هغه دا ستره موضوع په ډېرو ظريفانه الفاظو کې ((د شاعر تحفه)) تر عنوان لاندې نثر کې بيانوي، وايي: ((کله چې هغه سر راپورته کړ او په ما يې نظر ولېده ما خپله تحفه يو د پړانګ پوستکی او يو غزنيچی پوستين د هغه په مخ کې کېښوده.

هغه وويل: دا يو د ظالم پوټکی دی، څکه تر پښو لاندې لوېږي، دا بل د ضعيفانو له پوستکو نه جوړ دی او په غاړې پورې تعلق نيسي.))

زموږ د اوسنیو ادبیاتو فکري لوری

دا لیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۷۸ل کال په (۱) ګڼه کې خپره شوې ده.

په تېرو دوو لسیزو کې چې زموږ ادبیاتو ته د ((رسالت))، ((مسئولیت)) او ((خدمت)) په نامه، د مختلفو ګروهو او سیاسي تګلورو د غوښتنو او موخو د بار وړلو دنده سپارل شوې وه، د هغو له کبله زموږ ادبیات ښه ډېر ستړي شول او دهغو ډېرې څانګې تر دې درانه بار لاندې زیانمنې شوې، زموږ په ټولنه کې سیاستوالو خپل سیاسي ارزښتونه ډېر لوړ وګڼل او ان د سیاسي موخو لپاره یې ګروهیز ارزښتونه وګومارل او وکارول، خو بیا هم سیاسي تګلارو خپل ارزښت بایلود. هغه ((ادبیات)) چې دې مشخصو فکري او سیاسي لوریو ته ځانګړي شوي وو، د هغو لیکوالو هم خپل ځانونه او قلمونه ستړي کړي وو او ګڼ شمېر((ادبي اثار یې)) یې چاپ کړي وو، پر ژوند یې د خپلو اثارو بې ارزښتي او مړینه ولیدله. د لیکوال لپاره تر دې بله بده پېښه نه شته چې دده تر مړینې دمخه دې، دده اثر ومري او ژوند دې ونه کړای شي. زموږ په تېر شل کلن ادبي بهیر کې ګڼ لیکوال او شاعران او ډېر مطرح لیکوال او شاعران لیدل شوي، چې اوس خپل اثار د شرم له کبله چاته نه ښکاره کوي. د ځینو د خلاصون لاره دا وي چې ((والله نو

هغه وخت دا شیان وو نو...)) په ((انقلابي شرایطو)) کې زموږ ډېرو کمو لیکوالو خپل ځاني شخصیت او د قلم عفت وساتلای شو. سیاسي یا شعاري ادب د ټولنې په ځانګړو کړکېچنو پړاوونو کې را منځته کېږي او د بل پړاو په راتګ سره خپل پخوانی رنګ او ارزښت بایلي او نوی رنګ اخلي، خو په بشري ټولنه کې ځینې تلپاتي ارزښتونه وي، که هغه د شاعر یا لیکوال د اثر مانیز جوهر شي او د ښکلا په نرم وربښمین شال کې یې تاو کړي، نو بیا کېدی شي د یو ادبي اثر د ژوند دوام تضمین شي. د حمزه بابا په اند (قومي او عقیده یي) ارزښتونه ددې ارزښتونو له جملې څخه دي.

د حمزه بابا د خبرې مانا دا ده چې عقیده او ملتپالنه د انسان د فطرت غوښتنې دي، چې یوه یې د روح او بله یې په وینه کې چلېږي. ژوند هم له دغو ځیزونو جوړ دی، نو هغه لیکوال چې دا ارښتونه یې د خپل اثر مانیز ملاتړ ګرځولي وي، اثر به یې هم مقاوم او د ژوند له پلوه به تلپاتې وي. البته دا په دې مانا نه ده چې یوازې مانا او ښه فکر دې د یو ادبي اثر روح ښېرازه او ژوندی وساتلای شي، بلکې د لیکوال نوره روحي سپېڅلتیا، د ښکلا خوښونې او ځلونې احساس، د ژبې خوږلني، رنګینې ولولې او نور توکي هم په کې رول لري. که لیکوال یوازې د اثر پر مانیزه خوا زور راوړي، نو خبره خو بیا هماغه شعار ته رسېږي. شعاري ادب په غنایي برخه کې هم ځان ښکاره کوي. لنډه دا چې د هرې مسالې بربنډ بیان او د ادبي ښکلاوو په پام کې نه لرل، یو ادبي اثر د شعار کچې ته راټیټوي. په تېرو وختونو کې موږ ددې ډول شعاري ادب

ډېرې زياتې بېلګې لرو. په ادبياتو کې د دغو ګرمو شعارونو پرله پسې غبرګون او تکرار انساني ذهن له يو ډول محسوسې او نامحسوسې ستړيا سره مخامخ کړ، ځکه خو د فطري غوښتنې له مخې انساني ذهن يو ډول ښکلاييزې ارامتيا ته اړ شو. دا ارامتيا د پوره ادب د ښاپېرۍ په وربښمينه غېږ کې د خپل روح د غوړولو له لارې امکان پيدا کولای شي، نه د سپوره، کليشه يي او سولېدلي شعاري ادب په لمن کې.

د دغه پخواني شاليد او تجربې په رڼا کې اوس زموږ ګڼ شمېر ليکوال د ادب د رباب په نازکو تارونو اغزنې سندرې نه وايي، بلکې هڅه کوي، چې ادب د خپل اصلي هدف (ښکلا ټوکونې) پر لور وخوځوي. اوس د ګرمو شعارو نو او نرۍ فکري شعرونو بازار سوړ شوی، نه مينه وال لري، نه لېوال اونه هم لوستونکي. هغه ليکوال چې د ښکلا ټوکونې ځواک يې کمزوری و، د فکري عقيده يي ارزښت تر سيوري لاندې يې ځانونه په ادبياتو کې په يو ډول څرګند او ناڅرګند فشار مطرح کول، اوس ورو ورو له متن نه حاشيې ته روان دي. په مقابل کې يې هغه ليکوال او شاعران راټوکېدلي او د ودې په حال کې دي، چې ټول ښکلي عقيده يي، ملي، هېوادني ارزښتونه او د انساني فطرت او غريزې غوښتنې په خپلو اثارو کې ځايوي. يوه ليکوال ته نه ښايي چې دومره مانيز بار يې پر خپل اثر ايښی وي، چې د هغه وزرونه دې تر لاندې ورپېږي، مړاوې دې شي او د هغه د لېږد ځواک دې ونه لري او يا يې هم د خپل اثر ښاپېرۍ دومره سينګار کړې وي، چې د مصنوعي

ښکلا رنګ دې ورڅخه راڅرګند شي. اوس څوک نه غواړي چې خپل ادبي اثر د یو ځانګړي ګوند، ډلې او یا سیاسي تګلوري د خدمت لپاره وګوماري. په تولیز ډول ویلای شو، چې زموږ د اوسني ادب فکري لوری په ادب کې د تلپاتې ارزښتونو د ځلونې او ځایونې پر لور روان دی او دا کار د لیکوال د ځاني شخصیت او ادبي اثر د تلپاتېینې لپاره ګټور دی.

راډیو په ویر او ټلویزیون په زنځیر کې

ددې لیکنې زیاته برخه د راډیو ټلویزیون د مسولینو د مرکو پر بنسټ او د ځینو نورو اثارو په مټ ترتیب شوې ده. دا لیکنه پر کابل باندې د استاد رباني د تنظیم واکمنۍ تر ختمېدو وروسته، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال، د ۱۳۷٦ل کال د تلې- لړم پر میاشت، له پېښوره خپرېدونکې مجلې (تعاون) په خپله (٤) ګڼه کې خپره کړې ده.

په هر هېواد او ټولنه کې راډیو او ټلویزیون دوه داسې سترې خپرنۍ وسیلې دي، چې نه یوازې د یوې ټولنې عامه ذهنونو ته د پېښو څرنګوالی او څومره والی رسوي، بلکې د یوې ټولنې په ذهني او فکر اعمار او پرمختګ کې هم کارنده رول ترسره کولای شي. راډیو او ټلویزیون د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه کولای شي، د یوه ولس ټولنیزې نیمګړتیاوې او دردونه را برسېره او د هغو د درملنې لارې چارې په ګوته کړي. ددې ترڅنګ راډیو او ټلویزیون د یوه ولس د روحي او ذهني ارامتیا او خوشالۍ لپاره ستر ستر کارونه ترسره کولای شي.

له هغه وخته راهیسې چې زموږ په ټولنه کې راډیو په خپرونو پیل کړی او بیا تر هغه وخته چې د اکثرو خپرونو مزي وشلول شول، راډیو په خپل وار سره زموږ د ټولنې په ذهني او ذوقي پرمختګ کې خپل اغېزمن رول ترسره کړی دی. په دې کې هم شک نه شته چې وخت

ناوخت به راډیو د واکمنو سیاسي ډلو او اشخاصو د سیاسي او نورو ګټو تر شعاع لاندې راغلې وي، خو تر کومه ځایه چې خبره د راډیو په ټولنیزو، تفریحي او نورو خپرونو پورې اړه نیسي، په دې برخه کې په ربښتیا سره ډېر کار ترسره شوی دی. افغانستان ته په داسې وخت کې راډیو راورل شوې ده، چې هغه وخت لا زموږ ځینو ګاونډیانو د راډیو د درلودلو تصور هم نه شو کولای.

تقریباً (۵۰) کاله راډیو ښه په خوند او دبدبې سره خپلو خپرونو ته دوام ورکړ. خو لکه څنګه چې د یو لیکوال په وینا زموږ پر ټولنه هر (۵۰) کاله وروسته یوه بلا نازلېږي، دا ځلې هم په سپین رنګ کې یوه تور رنګې بلا نازله شوه، نه یوازې دا چې د راډیو د ښېراز غړ ستونی یې خپښته کړ، بلکې د ټلویزیون ستونی یې هم ومروړه. د افغانستان په خپرنیو وسایلو کې تر راډیو وروسته ټلویزیون دویمه ستره وسیله وه، چې په ډېره اغېزمنۍ سره یې د ولس په ذهني، فکري، ذوقي او سلیقوي پرمختګ کې یې ښه رول لرلای دی. د هېواد ټلویزیون هم تقریباً (۱۴) کاله له خپلو زیاتو بریو او لږ نیمګړتیا سره خپل کار ته دوام ورکړای شو، خو بیا یې پر مرۍ د جګړې خپسې کېنول شوې او چا یې بیا له خولې رنګین او مترنم اواز وانهورېد.

موږ به په دې لیکنه کې ددغو دوو سترو فرهنګي وسیلو د جوړېدو فعالیت او هغو ته د وراړول شوي مالي زیانونو جاج واخلو.

((سره له دې چې پر (۱۳۰۲ل) کال یوې دستګاه په راډیویي خپرونو پیل وکړ، خو د یوې نوې راډیویي دستګاه په اخیستلو سره چې د هغې د منتاژ او تړلو کار پر ۱۳۱۸ل کال پیل شو، د (۱۳۱۹ل) کال په نیمایي کې، راډیو ازمېښتي خپرونې پیل کړې او د (۱۳۲۰ل) کال د

وري پر میاشت د هغه وخت د صدارت د مرستیال مرحوم سردارمحمد نعیم له خوا رسماً پرانیستل شوه.)) (باز سازی نهادهای فرهنگی افغانستان، پښتنور، شباهنگ، ۱۳۱-۱۳۴ مخونه)

په وروسته کلونو کې راډیو په کمي او کیفي لحاظ وده وکړه، د کابل په ګډون د هېواد په اکثرو ولایتونو کې راډیویي دستګاوې نصب او پر خپرونو یې پیل وکړ.

((د سردارمحمد داودخان د جمهوري ریاست په وروستیو وختونو کې له جاپان څخه د ټلویزیون دستګاه او ستوډیوګانې وپېرودل شوې او پر همدې وخت ټلویزیون پر ازمېښتي خپرونو پیل وکړ.))

د راډیو ټلویزیون د مامورینو په وینا:

((پر دستګاه د خدمتونو او تجهیزاتو لپاره د جاپان له بلاعوضې مرستې څخه (۹۵۰) ملیونه ینه چې (۲، ۳) ملیونه ډالره کېږي لګښت شوی و.))

خو ټلویزیون د ۱۳۵۷ل کال په دریو لومړیو میاشتو کې په اساسي ډول خپرونې پیل کړې. په وروسته کلونو کې د راډیو ترڅنګ ټلویزیون هم په ځینو ولایتونو کې نورې دستګاوې جوړې او خپرونې پیل کړې.

پر ۱۳۶۱ل کال د افغانستان ټلویزیون د ((شمشاد)) دستګاه لرونکی شو، چې له بهرنۍ نړۍ سره یې مستقیماً د افغانستان د ټلویزیون اړیکي ټینګ کړل.

د راډیو افغانستان مسوولین وایي چې په افغانستان کې راډیو اصلاً د غازي امان الله خان د سلطنت پر وخت پر کار پیل وکړ او د لومړي ځل لپاره یې پر ۱۳۰۴ل کال د (۲۰۰) واټو په طاقت د راډیو دوې کوچنۍ براډکاسټنګ دستګاوې هېواد ته راوړل شوې. له دې دوو دستګاوو

 څخه يوه د هارتل پله ترڅنګ په يوه دري پوړيزه ودانۍ کې چې په لندني کوټې ياديږدله، نصب شوه او په پام کې وه چې دويمه دستګاه يې په کندهار کې پر کار واچول شي، خو دا دستګاه مخکې تر دې چې کندهار ته انتقال شي، د سقاويانو له خوا تخريب شوه. د کابل راډيو تر خپرونو دمخه يوازې (۳۰) راډيوګانې چې په بطريو چالانېدلې او غوږونو ته به نژدې کېدلې او بيا اورېدل کېدلې، خلکو ته وېشل شوې وې، خو د يوه کال په بهير کې دا شمېر (زرو) راډيوګانو ته ورسېده.

پر هغه وخت راډيو يوازې دوه ساعته خپرونې کولې. چې د مازيګر له پنځو بجو پيلېدې او د ماښام تر اوو بجو پورې يې دوام کاوه. په دې دوو ساعتونو کې (۲۰) دقيقې خبرونو، مقالو او تبصرو ته وقف شوې وې او پر نور پاتې وخت موسيقي خپرېدله.

د راډيو پر خپرونو لا يو کال نه و تېر شوی، چې د سقاوي اړو دوړ په نتيجه کې د نورو ملي شتمنيو تر څنګ د راډيو تاسيسات هم له منځه يوړل شول. خو پر ۱۳۲۰ل کال د راډيو خپرونې بيا په رسمي ډول پيل شوې، ددې کار لپاره پر **۱۳۱۵**ل کال د راډيو د منځنيو څپو يوه شل کيلو واټه دستګاه، له المان څخه وپېرودل شوه. پر **۱۳۱۷**ل کال په يکه توت کې د بروډکاسټ او د هغه د محلقاتو د ودانۍ او په پل باغ عمومي کې د سټوډيو د ودانۍ کار پيل شو. همدارنګه د ښوونځيو (**۲۵**) تنه زده کوونکي د راډيو د تخنيک په برخه کې پر زده کړه مصروف شول. پر **۱۳۱۸**ل کال د استوونکې دستګاه او سټوډيو لوازم او سامان کابل ته راوړل شول او د مونتاژ کار يې پيل شو، د مونتاژ تر بشپړېدو وروسته پر (**۱۳۱۹**ل) کال د راډيو ازمېښتي خپرونې پيل خو اساسي خپرونې يې د ۱۳۲۰ل کال له پيل سره پيل شوې.

تر پيل څخه بيا تر څو کلونو پورې د راډيو پروګرامونه چې هره ورځ تر پنځو ساعتونو نه زياتېدل، په ژوندي ډول خپرېدل، د راډيو کارکوونکي لکه ويانډ، تخنيکر، سندرغاړي او نور د موسيقۍ غږوونکي د يوه مهالوېش له مخې راډيوته حاضرېدل، د کار تر اجرا وروسته يې خپله حق الزحمه اخيستله او رخصتېدل. د هغه وخت د راډيو په خپرونو کې خبرونه، ادبي ټوټې، ټولنيز، روزنيز، روغتيايي مضامين او موسيقي خپرېدله. پر ۱۳۲۲ او ۱۳۳۱ل کال په اردو او انګليسي ژبو هم له همغو داخلي چينلونو څخه خپرونې پيل او دوام يې وکړ. بهرنۍ نړۍ ته د افغانستان د پېژندنې په خاطر په ۱۳۳۲-۱۳۳۷ کلونو کې د لنډو څپو يوه لس کيلو واټه او يوه پنځوس کيلو واټه دستګاه نصب شوه، چې پر دې وخت په يوه شپه او ورځ کې د راډيو خپرونې ۱۲ ساعتونو ته رسېدې. پر ۱۳۳۸ل کال د يو ځانګړي چاينل له لارې، د اردو، انګليسي، الماني، روسي، عربي او وروسته په فرانسوي ژبو د خپرونو زمينه برابره شوه. د ګاونډيو هېوادو د اسيا د جنوب او جنوب ختيځ لپاره پر انګليسي پروګرام سربېره پر همدې وخت د اروپايي هېوادو لپاره په انګليسي ژبه يو بل پروګرام هم پر خپرونو پيل وکړ.

پر ۱۳۴۳ل کال په انصاري واټ کې د راډيو د کاپي، نشر او نويو سټډيوګانو جوړېدل او له پل باغ عمومي څخه نوې ودانۍ ته د راډيو د ادارو لېږد، د راډيو خپرونو په نوې او عصري بڼې بدلون وموند، د موسسې نوم چې مخکې د راډيو کابل په نامه يادېده، پر دې کال د راډيو افغانستان په نوم واړول شو.

پر ۱۳۴۲ل کال د راډيو له نورو تجهيزاتو پرته د لنډو څپو يوه سل کيلو واټه دستګاه او د منځنيو څپو يوه سل کيلو واټه دستګاه هم په کار ولوېده او په دې ډول د راډيو افغانستان د خپرونو تولېز طاقت تر (۲۸۰) کيلو واټو زيات شو.

د راډيو د غږ د لااوچتيا لپاره پر ۱۳۵۵ل کال د منځنيو څپو درې ريلې دستګاوې، هره يوه د لسو کيلو واټو په طاقت د يوګوسلاويا له هېواده وپېرودل شوې او د کندهار، بلخ او هرات په ولايتونو کې وکارېدې. پر همدې وخت په منځنۍ کچه په يوه شپه ورځ کې د خپرونو وخت (۲۰) ساعتونو ته ورسېد.

پر ۱۳۲۱ل کال د راډيو د خپرونو حجم (۲۹) ساعته او (۳۰) دقيقې شو، پر ۱۳۲۲ل کال ۳۳ ساعته او ۳۰ دقيقو ته ورسېد او پر ۱۳۲۳ل کال په يوه شپه او ورځ کې په پنځو چينلونو کې د راډيو د خپرونو وخت (۵۱) ساعتونو ته ورسېد. تر ۱۳۵۷ل کال وروسته په يو شمېر ولايتونو کې محلي راډيوګانو پر فعاليت پيل وکړ. وروسته يې شمېر (۱۵) راډيويي مرکزونو ته ورسېد. چې هرې يوې په منځني حد (۳) ساعته خپرونې درلودې، چې مجموعي وخت يې (۴۵) ساعتونو ته ورسېده.

تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د مرکز د راډيو د خپرونو حجم (۵۳) ساعتونو ته رسېده، چې (۱۸) ساعته يې په پښتو او دري ژبو چې بېلابېلې خپرونې يې په لمن کې رانغاړلې او نور وخت يې ځينو نورو خپرونو او بهرنيو ژبو ته وقف شوی و.

راډیو په اوونۍ کې (۹۵) بېلابېلې خپرونې درلودلې چې هرې اداري په خپله برخه کې خپلې خپرونې سمبالولې. دلته به د ځینو خپرونو نومونه واخلو:

- د قران کریم تلاوت او تفسیر
- دیني موعظې
- خاصه دیني خپرونه
- دهقان
- کارګر
- ترانه ها و سخن خان
- کورنی ژوند
- دنیای جوانان
- زن وزنده ګي نو
- کار و زنده ګی
- ما و شنونده ګان
- اطفال
- ورزش
- از هر چمن سمنی
- جوانه ها
- شهر قصه
- فرهنګ مردم
- دهکده سبز کودکی
- نمایش رادیویی
- جام جم
- تبصره های سیاسی
- مروری به رویدادهای مهم هفته
- در ائینهء مطبوعات
- صدای سرباز
- در فروغ مصالحه
- کلوپ دوستداران قوای مصلح
- د ېرې مجلس
- رادیو دوست شما
- صدای سره میاشت
- جهان ما
- اقتصاد
- علمی
- بسوی اشتی ملی
- ما و کشور ما
- مجله رادیویی
- پیام صبحګاهان
- هفت اورنګ
- زمزمه های شب هنګام
- ترازوی طلایی

- شبچراغ
- ولولې
- شعرونه او بهیرونه
- دنیای کتاب
- گزارشها و گفتگوها
- سرود و سخن ادینه روز
- راډیو ډرام و راډیو داستان
- ملل متحد
- سپېدې
- در پرتو بازسازی
- څارندوی
- سیمای قهرمان
- غزل
- هوجرې مجلس
- سهارنۍ نذارنه
- موسیقی کلاسیک
- موسیقی حماسی
- موسیقی ولایت

او ځینې نورې خپرونې...

پر دې خپرونو سربېره په پښه یي، نورستاني، بلوڅي، ترکمني او ازبکي ژبو هم ځینې خپرونې کېدلې.

هغه اساسي خپرونې چې تر ۱۳۷۱ ل کال دمخه، د افغانستان تلویزیون ترتیب او خپرولې، ټولې(۴۸) خپرونې وې، دلته یې د نومونو یادونه کوو:

- د قران کریم تلاوت
- اسلام و جامعه
- اطفال
- زراعت و مالداری
- سرگرمیهای ورزشی
- راه زنده گی
- زن و جامعه
- مسابقه ذهنی
- کلوپ جوانان
- جهان ما
- کنسرتهای هنرمندان خارجی
- مستند فلمونه
- سریالونه
- اردو
- زنده گی سرباز
- شما و تلویزیون

ـ هفت شهر هنر	ـ موسیقي رنگارنگ
ـ مجله تلویزیونی	ـ جهان حیوانات
ـ کتاب دریچه بسوی جهان	ـ نگینه ها
ـ پاسخ چیست؟	ـ سینمایي فلمونه
ـ تیاتر تلویزیونی	ـ ساعتی با شما
ـ مشاعره	ـ څارندوی د خلکو خدمتګار
ـ فرهنگ مردم	ـ کلوپ دوستداران قوای مسلح
ـ تلویزیوني سفر	او ځینې نورې...

تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د ټول هېواد په کچه (۱۷۴۸) تنو د هېواد په مرکز او ولایتونو کې په راډیو او ټلویزیون کې رسمي دندې سرته رسولې. چې له هغې جملې (۱۲۷۷) تنو په مرکز او (۴۷۱) تنو په ولایاتو کې دندې لرلې. دغه راز (۹۷۲) تنو په مرکز او (۱۹۴) تنو په ولایتونو کې د اجیرانو په توګه کار کاوه، چې د دواړو ټول شمېر (۲۹۱۸) تنو ته رسېده. کله چې د ۱۳۷۱ل کال د ثور پر میاشت په کابل کې خونړي جنګونه پیل شول او څلورنیم کاله یې دوام وکړ، نو د هېواد د نورو فرهنګي مرکزونو ترڅنګ راډیو او ټلویزیون ته هم تر تصوره اوچت درانه زیانونه واړول شول.

د BBC راډیو د یو خبر له مخې، د راډیو ټلویزیون دیو مسئول په وینا، د ۱۳۷۱ل کال په همغو څو لومړیو میاشتو کې راډیو ټلویزیون ته (۱۵) ملیونه امریکایي ډالره زیان اړول شوی و.

پر ۱۳۷۳ل کال د راډیو ټلویزیون رئیس (شمس الحق اریانفر) یوې غونډې ته د ربوټ په ترڅ کې وایي: «د مرکز د ټلویزیون د اوربدنې

او ليدنې يوازينۍ دستګاه تخريب شوې او له منځه وړل شوې ده، چې دا له لسو مليونو ډالرو څخه زيات دی. د راډيو د لېږدونې شپږ دستګاوې کاملاً له منځه وړل شوي دي چې دا تر (۳۰) مليونو ډالرو څخه زيات زيات زيان دی. په شلو ولايتونو او ولسواليو کې عملاً ټلويزيونونه موجود وو، چې دوه ثلثه يې له منځه وړل شوي او چور شوي دي.

په (۱۸) ولايتونو کې محلي راډيوګانې موجودې وې، چې درې په ځلورمه برخه يې تخريب شوې او له منځه وړل شوې دي. په ټولو ولايتونو کې د راډيو د اخذې دستګاوې او په (۴۴) سيمو او ولايتونو کې ګرځنده سينمايي دستګاوې موجودې وې، چې نورې وجود نه لري.))

خو پر ۱۳۷۲ل کال د راډيو ټلويزيون مسوولينو د خپلو پاتې او له منځه تلليو وسايلو او وسايطو يوه څېړنه کړې او راډيو ټلويزيون ته رسېدلي زيانونه يې په دې ډول په ګوته کړي دي:

۱- په يکه توت کې راډيويي تاسيسات:

دا تاسيسات چې د منځنيو او لنډو څپو راډيويي استوونکې په کې شاملې وې او د جګړو له کبله تخريب شوي دي، د دې تاسيساتو اټکليز زيان د تجهيزاتو په برخه کې (۳۰) مليونه امريکايي ډالره او د ودانيو په برخه کې (۷) مليارده افغانۍ اټکل شوی دی.

۲- په ځرخي پله کې راډيويي تجهيزات او تاسيسات:

د دې تاسيساتو ټول تجهيزات له منځه وړل شوي او د تاسيساتو اکثرو برخو ته هم زيان اړول شوی. د تجهيزاتو په برخه کې دوه مليونه امريکايي ډالره او د ودانۍ په برخه کې يو مليارد افغانۍ زيان اټکل شوی دی.

۳- په اسمايي غره کې ټلويزيوني لېږدوونکي تاسيسات:

د ټلويزيون لېږدوونکي تاسيسات د جګړو په ترځ کې په بشپړ ډول تخريب شوي، چې د تاسيساتو د تجهيزاتو په برخه کې څلور مليونه امريکايي ډالره او د ودانيو په برخه کې يو مليارد افغانۍ زيان اټکل شوی دی.

۴- د راډيويي او ټلويزيوني سټوډيوګانو په برخه کې:

د راډيو ټلويزيون د سټوډيوګانو د يادونې وړ وسايل لکه مايکونه، راډيو، ټيپ ريکارډونه، امپلی فايرونه، د لايټ وسايل، ويډيو ټيپ ريکارډونه، ويډيو کسټ ريکارډونه، جنراتورونه، له لېږدوونکو سره د سټوډيوګانو د تړلو وسايل، مانيټورونه، د اډيټ او کاپي سيستمونه، اکثره له کاره لوېدلي او يا هم د توغونديو د لګېدو له امله زيانمن شوي او له فعاليته غورځېدلي دي. دغه راز د برېښنا د نشتوالي له کبله د راډيويي او ټلويزيوني وسايلو، کسټو او ټيپونو د مناسبې نه ساتنې له کبله اکثره دا وسايل د ګټې اخيستې وړ نه دي. د دې موادو د بيا پوره کولو او اخيستلو لپاره دوه مليونه ډالره اټکل شوي دي. همدارنګه د راډيو ټلويزيون يو زيات شمېر سامان الات غلا شوي، چې هغه لا په دې شمېر کې شامل نه دي.

۵- په ولايتونو کې د راډيو ټلويزيون تاسيسات:

په (۱۸) ولايتونو کې د راډيو ټلويزيون محلي سټوډيوګانې د هغو له کم طاقت لېږدوونکو دستګاوو سره موجودې وې. په اکثرو ولايتونو او سيمو لکه کندهار، فراه، شينډنډ، کندز، پکتيا، خوست، کونړ، غزني، نيمروز، هرات، ننګرهار، پروان، ارزګان، مقر او نورو ځايونو کې د راډيو ټلويزيون مرکزونه او د هغو تخنيکي امکانات يا په بشپړ ډول او يا هم قسماً تخريب شوي او يا چور شوي دي، چې دلته ورته اشاره کوو:

۱- د غزني د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زيان:

د تجهیزاتو په برخه کې (۵۰۰) زره ډالره، د ودانۍ په برخه کې (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۲- د مقر د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یو ملیون ډالره، وداني (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۳- د خوست د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یونیم ملیون ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۴- د ګردېز د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یوملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۵- د کلات د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۶- د کندهار د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۷- د هلمند د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یو نیم ملیون ډالره، ودانۍ (۳۰۰) ملیونه افغانۍ.

۸- د فراه د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات، (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۹- دنیمروز د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۴۰۰) ملیونه افغانۍ.

۱۰- د هرات د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

۱۱- د ننګرهار د راډیو ټلویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

تجهیزات یوملیون ډالر، ودانۍ دوه سوه ملیونه افغانۍ.

په نورو پاتې ولایتونو کې د راډیو ټلویزیون تاسیساتو ته په مجموعي ډول دوه ملیونه ډالره او درې ملیارده افغانۍ زیان اوښتی دی. په اداري او ټرانسپورټي برخه کې هم راډیو ټلویزیون ته په مجموعي ډول درې ملیارده او (۵۰۰) ملیونه افغانۍ زیان اوښتی دی.

د راډیو ټلویزیون نا بشپړ کمپلکس ته رسېدلی زیان:

۱- د راډیو په برخه کې:

د ۱۹۸۰م کال د فبروری میاشتې پر (۹) نېټه د افغانستان او «ډیموکراتیک المان» د حکومتونو ترمنځ یو تړون لاسلیک شو، چې د ختیځ المان له کریډیټ څخه، د راډیو تلویزیو لپاره نوې ودانۍ او سټوډیوګانې جوړې شي. (۴/۵) ملیونه ډالره د المان له کریډیټ او (۲/۵) ملیونه ډالره له دولتي کریډیټ څخه ددې کار لپاره بېل شوي وو. ددې پروژې د لاسلیک په لړ کې (۸/۵) ملیونه ډالره د وسایلو او تجهیزاتو لپاره په پام کې نیول شوي وو. ددې پروژې د بشپړېدو لپاره پنځه نیم کلونه وخت ټاکل شوی و. خو په افغانستان کې د سیاسي، پوځي حالاتو د خرابۍ او د المان د دولت د متخصصینو له خوا د خنډونو د رامنځته کولو له کبله د پروژې کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او مواد چې د ودانۍ د بشپړونې لپاره راوړل شوي وو، هم د غلو او داړه مارانو له خوا چور او چپاول شول.

۲- د ټلویزیون په برخه کې:

د ۱۹۸۳م کال د جون پر دویمه نېټه د افغانستان او په هغه وخت کې د شوروي حکومت ترمنځ له افغانستان سره د تخنیکي مرستو په لړ کې د دریو داسې سټوډیوګانو د جوړولو په باب چې په سټوډیویي تجهیزاتو، ارتباطي مرکزونو، د کنټرول کمپلکس او د اندازه کولو وسایلو سمبال وي، خبرې پیل شوې. ددې درې سټوډیو ګانو لپاره (۱۰) ملیونه روبله په پام کې ونیول شول.

له دغه کریډیټ څخه (۴۱۸۶۰۰۰) روبله مصرف شول. د افغانستان د دولت له بودجې څخه (۵۳۰) ملیونه افغانۍ مصرف شوې. د شوروي د ړنګېدو په وجه دا پروژه هم نابشپړه پاتې شوه او مواد یې هم ټول غلا شول. ددې پروژې زیان (۷) ملیونه ډالره اټکل شوی دی.

۳- د شمشاد دستګاه ته رسېدلی زیان:

د شمشاد دستګاه چې په (۱۰) ملیونه ډالره پېرودل شوې وه او له هغې څخه بهر ته د ټلیفون کولو او د ټلویزیوني خپرونو د اخیستلو او

لېږدولو لپاره کار اخیستل کېده، دوه ځلې د جګړو په ترځ کې په توغندیو ولګېده. لومړی توغوندی د هغې د ټلیفوني او ټلویزیون کانالیزاسیون سیستم فلج کړ، چې له دې درکه (۱۵۰) زره امریکایي ډالره زیان واړول شول، یو کال وروسته د توغوندیو ضربو د شمشاد د ټلویزیوني لېږدونو سیستم چې ولایتونو ته یې خپروني ریلې کولې، له منځه یووړ او د یو توغوندي د لګېدو په وجه د هغې کاسه یا ډېش هم له کاره ولوېد، چې رسېدلی زیان یې لسګونه ملیونه ډالره اټکل شوی. په مجموعي ډول (۲۵۲) ملیونه ډالره زیان اړول شوی دی. دغه راز په همدې وخت کې د راډیو ټلویزیون د دفترونو وسایل هم لوټ شوي چې له دې درکه هم راډیو ټلویزیون ته د سل زرو ډالرو په شاوخوا کې زیان اوښت دی.

دا هغه زیانونه وو، چې له ۱۳۷۱ل کال څخه د میزان تر میاشتې پورې راډیو او ټلویزیون ته رسېدلي دي. کله چې د طالبانو اسلامي تحریک د کابل پر ښار واکمن شو، د راډیو په پروګرامونو کې کوم زیاتوالی رانغی، اوس په یوه شپه او ورځ کې نهه نیم ساعته خپروني کوي. د راډیو افغانستان نوم (د شریعت غږ) راډیو په نوم اړول شوی. د رباني حکومت په ړنګېدو او د طالبانو د اسلامي خوځون په واکمنۍ سره دومره وشول، چې راډیو او ټلویزیون ته د هر ورځنی زیان مخه ونیول شوه.

د راډیو او ټلویزیون پوره بیا رغونه او جوړونه او په پوره خپرونو سمبالول ډېر زیات مالي لګښت او وخت ته اړتیا لري چې دا دواړه په اوس وخت کې موجود نه دي. خو له دې سره سره بیا هم طالبانو د راډیو ځینې برخې ترمیم کړې او په ځینو ولایتونو کې محلي راډیوګانو بیا پر فعالیت پیل کړی. خو ټلویزیون لاتراوسه ګونګ دی، یا به د پخوانۍ ویجاړتیا او مالي ستونزو له کبله غلی وي او یا به یې هم چا پر خوله لاس ایښی وي او د بېلابېلو ګروهو په زنځیر به تړل شوی وي.

د پوهنتوني کتابونو د چاپ اړتیا

دا لیکنه د طالبانو د واکمنۍ پرمهال، په کابل پوهنتـون علمـي مجلـه کې چاپ شوې ده او د پوهنتون د همغه وخت او حالاتو څرګندونه کوي.

دا خـو ټولـو تـه څرګنـده ده چې جګـړه د تبـاهۍ او بـدمرغۍ سـتر لامل دی. پر هره ټولنه چې د جګړې توپان تېر شي نو تـر ډېـره وختـه بیا په کې د نوي تمدن او فرهنګ راټوکېدل له ستونزو سره مـخ وي. تېر فرهنګ او کلتوري شتمني يې هم لوټ او تالاشي، او د نـوي او تېـر فرهنـګ او کلتـوري ارزښـتونو تـرمنځ يې په ځينـو برخـو کې د ارتباط مزي هم غوڅ شي.

زمـوږ پـر هېـواد هـم همداسـې يـوه خـونړۍ جګـړه تېـره شـوه او لا تېرېږي. د همدې جګړې په ترڅ کې د ژوند هـره برخـه زيـانمنـه شـوه، پـه تېـره بيـا فرهنګـي شـتمنيو او ميراثـونو درانـه زيـانونـه وزغمـل، کتابونـه او خپرونې د هېـواد د فرهنـګ هغـه برخـه وه، چې پـه ډېـره زياته کچه ورته زيان واړول شو. اټکـل شـل مليونـه ټوکـه کتابونـه د ټول هېواد په کچه لوټ او له منځه يوړل شول. کابل پوهنتـون چې د هېواد ستر روزنيز مرکز دی، د جګړې اورونه يې پر سينې بل شـول. د پوهنتـون د مرکزي کتابتـون له اټکل دوه مليونو ټولو کتابونو ډېر کـم شـمېر پـاتې شـو. د پوهنتـون د ټولـو پوهنځيـو او ټولـو څـانګو کتابتونونه، درسي او مرستندوی درسي کتابونه هم اکثره له منځه

یوړل شول د هېواد یو شمېر نورو پوهنتونو ته هم ورته زیانونه واړول شول. تر جګړې له مخه د کابل پوهنتون په چاپخونه کې دومره درسي او مرستندوی درسي کتابونه چاپېدل، چې د پوهنتون د محصلینو درسي اړتیاوې یې تر زیاته حده خړوبولې. د پوهنتون چاپخونې د پوهنتون د استادانو تر (۲۷۰) عنوانو زیات داسې کتابونه خپاره کړي وو، چې د پوهنتون په تحصیلي نصاب کې شامل وو، خو تر جګړې وروسته د دې کتابونو ډېر کم شمېر پاتې شو. تر جګړې وروسته چې کله کابل پوهنتون تر (۱۸) میاشتني ځنډ وروسته یو ځل بیا پیل شو، نو د نورو ستونزو تر څنګ یوه بنسټیزه ستونزه همدا د درسي کتابونو نشتوالی و. استادانو په اکثرو ټولګیو کې د کتاب پرځای محصلینو ته نوټ ورکاوه. د نوټ ستونزه دا وه او ده چې د محصل او استاد ډېر وخت نیسي، استاد دې ته وخت نه پیدا کوي، چې محصل ته خپل ورکړی نوټ تشریح کړي، که استاد د وخت د سپما لپاره په ګړندي ډول نوټ ورکوي، نو کېدی شي ټول محصلین پر ټاکلي وخت ټول نوټ سم وانه خیستلای شي.

استاد هم د درس د تشریح او شنني لپاره پوره وخت نه شي ترلاسه کولای، مجبور دی پر ډېر لږ وخت محصل ته ډېر څه وړاندې کړي. محصل چې ذهني ځواک یې په لومړي سر کې د نوټ پر اخیستلو کارېدلی وي، د یو ډول ذهني ستړیا احساس کوي او د درس تشریحي برخې ته یې ذهن ښه تازه نه وي. د استاد د ذهن تازه

ځواک په لومړۍ برخه (نوټ) کې کم شي، دویمې برخې ته یې لږ ذهني ځواک پاتې وي.

بلـه بنسـټيزه سـتونزه دا ده چې دا کـار اسـتاد او محصـل تـه د یـو ډول ذهني لټۍ چانس پـه لاس ورکـوي. اسـتاد دې تـه نـه اړوزي چې نوې مطالعه وکړي او زده کوونکي تـه نـوي څـه وړانـدې کـړي، فکـر کـوي چې پرتـه لـه دې هـم درسـي سـاعت پـر نـوټ ورکولـو بانـدې تېرېږي، نويو موادو ته څه اړتيا ده. په نتيجه کې د زده کـوونکي او اسـتاد تـرمنځ د ښـووني او روزنـې يـو ډول تکـراري او بـې نوښـته درسي سيستم رامنځته کېږي، چې استاد د نوې مطالعې اړتيـا تـه نـه اړوزي او محصـل د زيـاتو معلومـاتو د جـذب ځـواک لـه لاسـه ورکوي.

کابل پوهنتون له څو کلونو راهيسې لـه دې سـتونزې سـره مخـامخ دی. د نړۍ په اکثرو او ان ټولو پوهنتونونو کې اوس دنوټ سيسـتم له منځه تللای دی، ځکه چې هلته د درسي مـوادو پـه ځـانګړي ډول د چاپي درسي موادو هېڅ کمی نه شته. هر استاد په خپله تخصصي څانګه کې د خپل نصاب، وخت او د زده کوونکو له اړتيـا سـره سـم کتاب ليکلی او چاپ کړی دی. زده کـوونکي (محصـلين) لـه همغـه چاپي کتاب نه ګټه اخلي. اسـتاد پـه کتـاب کـې راغلـي موضـوعات تشـريح کـوي او د اړتيـا پـر وخـت محصـلينو تـه نـور کتابونـه ور پـه ګوته کوي، چې د خپلو ستونزو د حل لپاره هغـو تـه مراجعـه وکـړي. په ځينو برخو کې لکچرنوټ يـوازې د دې لپـاره ورکـول کېـږي چې استاد کومه داسې موضوع څېړلې او شنلې وي، چې پـه کتـاب کـې

د هغې یادونه یا نه وي راغلي او یا یې سرسري یادونه شوې وي. د کتاب تر چاپ وروسته زماني واټن کې نوې پرمختیاوې او لاسته راوړنې هم د لکچر نوټ په بڼه ورکول کېږي، د کتاب په بیا چاپ کې دا نوې لاسته راوړنې هم په کتاب کې زیاتېږي. په همدې ډول دا لړۍ دوام مومي. د پوهنتونونو د درسي سیستم کمپیوټرایز کول خو لا په ځینو پوهنتونو کې د کتاب د نشتوالي اړتیا هم له منځه وړې ده.

خو زموږ په پوهنتونونو کې پخوا هم د درسي ساعت یوه یا دویمه برخه نوټ نیوله او اوس خو ښځي زیات وخت پر نوټ ورکولو تېرېږي. ښه نو چې داسې ده د حل کومه لاره هم شته او که نه؟

د حل څو لارې شته: یوه لاره داده چې د پوهنتون چارواکي د پوهنتوني کتابونو د چاپ لپاره ځانګړې پانګه پیدا کړي، چاپخونه له سره جوړه او ټول پوهنتوني درسي کتابونه له سره چاپ کړي.

که چېرې پوهنتون او یا پوهنتونونه په خپله ددې وس نه لري او یا حکومت ددې کار لپاره پوره پانګه ونه لري او یا یې نه ورکوي، نو ښه به دا وي چې یونیسکو، د ملګرو ملتونو ځینو نورو اړوندو ادارو او خیریه موسسو سره خبرې وشي، چې د پوهنتوني کتابونو په چاپ کې لاس وکړي.

درېیمه لاره داده چې د ناچاپه پوهنتوني کتابونو یو لست برابر شي، د هر کتاب عنوان، موضوع، مخونه او انګلیز لګښت ولیکل شي، بیا دا لست یو شمېر هغو فرهنګیانو، فرهنګپالو، ملي

سوداګرو او هېواد پالو افغانانو ته ولېږل شي، چې هر څوک د هر کتاب د چاپولو وس لري، همغه کتاب دې انتخاب او چاپ کړي. په دې ډول کېدی شي ګڼ شمېر کتابونو ته د چاپ لاره اواره شي.

بله لاره داده، هغه نشراتي موسسې چې د خپلې ځاني ګټې او هېوادني فرهنګ د خدمت لپاره کتابونه چاپوي، هغو سره اړیکې ټینګ شي او د یوه ګډ پلان او تفاهم له مخې د کتابونو د چاپ مساله وڅېړل شي، کېدی شي مثبته نتیجه ترلاسه شي.

که پورتنیو ټولو لارو هېڅ نتیجه ور نه کړه، بله لاره داده چې خپله استادان دې دا کتابونه په شخصي لګښت چاپ کړي او پر محصلینو دې په تمام شوي قیمت او یا له هغه څخه (۵-۱۰) فیصده لوړه بیه وپلوري. محصلین د دې ډول کتابونو د اخیستلو وس ځکه لري، چې هغوی خو پرته له دې هم د نوټ لپاره ځانګړې کتابچه اخلي، که د ورځني نرخ له مخې د سپین کاغذ یوې سل مخیزې کتابچې او د اخباري کاغذ یو سل مخیزه کتاب قیمت سره محاسبه کړو نو انډول یې تقریباً برابر خېږي او که د محصل د قلم او وخت لګښت پرې ور زیات کړو، نو کېدی شي کتاب لاارزانه او ګټور پرېوزي.

ځینو کسانو سره کېدی شي دا پوښتنه پیدا شي چې استادان خو ځانته حیران دي، دوی ځانته ډوډۍ نه شي پیدا کولای پاتې لاد کتاب چاپ، دا خو ډېر لګښت غواړي او یو استاد هېڅکله دومره نقدي پانګه نه لري.

په دې برخه کې باید وویل شي چې ډېرې داسې چاپخونې شته چې په مناسب قیمت کتاب چاپوي او هم د یو ټاکلي وخت لپاره پیسو ته صبر کوي. که یو استاد له چاپخونې سره د یو تړون له مخې په ټاکلې موده کې د پیسو ورکړه ومني نو غټه ستونزه به پیدا نه شي. دلته اساتیا داده چې که هر استاد د خپل مضمون د نوټ پر ځای محصل ته کتاب ورکړي، نو محصل د اړتیا له مخې مجبور دی کتاب واخلي، هغه پیسې چې د نوټ لپاره یې پر کتابچې ورکولې اوس به یې پر کتاب ورکوي. د کتابونو وېشل او د پیسو لاس ته راوړل په ډېر لږ وخت کې ترسره کېدی شي، مثلاً د سمستر پیل کې محصل مجبور دی، د نوي مضمون کتاب راونیسي او دا لړۍ په پنځه ورځو کې ترسره کېدی شي.

د پوهنتوني کتابونو د چاپ په اړه پر پورتنیو څرګندو لارو چارو سربېره کېدی شي، ځینې نورې لارې چارې هم وي، چې استادان کولای شي په خپل فکر او سوچ هغه پیدا کړي، خو موږ دلته د ځینو څرګندو لارو چارو یادونه وکړه. که چېرې کابل پوهنتون او یا د هېواد نورو پوهنتونونو لپاره پوهنتوني کتابونه چاپ شي، نو د محصلینو پورتنۍ یادې شوې ستونزې به له منځه لاړې شي. دواړه، هم استاد او هم محصل به د وخت د سپما له کبله زیات تفکر او کار ته وخت پیدا کړي. علمي او فرهنګي پرمختیا به رامنځته شي.

اوس یو شمېر خپلواکو فرهنګي ټولنو پتېیلې چې د خپلو فرهنګي خدمتونو په ترڅ کې د تحصیلي کتابونو چاپ ته د لومړیتوب حق ورکړي. دا ډول فرهنګي ټولنې چې یوازې فرهنګي

او علمي موخې تعقيبوي، کېدی شي په خپل کار کې زياتې برېمنې شي، ځکه چې دوی د وخت اړتيا احساسوي او سپېڅلی هدف تعقيبوي.

(د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه) چې په جرمني کې د يو شمېر افغان ليکوالو او فرهنګيانو له خوا جوړه شوې ده او د خپل دوه کلن عمر په بهير کې يې تراوسه ګڼ شمېر علمي او تاريخي اثار افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي، د نوښت دا ډيوه په لاس کې نيولې او غواړي د هېواد د پوهنتونو لپاره په لومړي ګام کې هغه کتابونه چاپ کړي، چې په تحصيلي نصاب کې شامل دي. ددې ټولنې له خوا اوس د طب پوهنځي په تحصيلي نصاب کې شامل څو کتابونه تر کار لاندې دي، کېدی شي په نږدې وختونو کې چاپ شي. که دغه کار او چار د نورو فرهنګي ټولنو، فرهنګپالو، ملي سوداګرو، حکومت او يا نورو اشخاصو له خوا ګام پر ګام عملي شي، نو پوره باور دی چې په ډېر لږ وخت کې به د پوهنتونونو د محصلينو ټولې هغې ربړې له منځه لاړې شي، چې د کتابونو د نشتوالي له امله ورته پيدا شوې دي.

د افغانستان په ختیځ کې
ژورنالستیکي هڅې

دا لیکنه په هغه یو ورځني علمي ورکشاپ کې اورول شوې وه، چې په ختیزو ولایتونو کې د ژورنالیزم د پراختیا او ځوانو ژورنالیستانو د استعدادونو د غوړېدو لپاره په ننګرهار کې د میډیوټیک دفتر له خوا، جوړ شوی و. وروسته بیا د سپوږمۍ جریدې د ۱۳۸۳ ل کال په لومړۍ او دویمه ګڼه کې چې د نوموړي کال له وري- غبرګولي سره سمون خوي، خپره شوې ده.

د شمس النهار او سراج الاخبار جریدو تر خپراوي وروسته، چې په افغانستان کې د معاصرو ژورنالستیکي هڅو پیلامه ګڼل کېږي، په ولایتي کچه په ختیځ کې (اتحاد مشرقي) خپرونه له لومړیو ژورنالستیکي فعالیتونو څخه یو غوره فعالیت ګڼل کېږي، (د کور غم) چې د وزیر محمد ګل خان مومند په لارښوونه خپرېده، (اتحاد مشرقي)، ننګرهار مجله، ننګرهار ورځپاڼه او جریده، زیتون مجله، لغمان جریده او په ختیځ کې په کونړ او ننګرهار کې د راډیویي او ټلویزیوني خپرونو تر پیله پورې ټول بهیر له ګڼو ستونزو او یو څه بریالیتوبونو ډک و.

په عمومي ډول دې بهیر په ختیځ کې د جهادي تنظیمونو د واکمنۍ تر پایه پورې د ډېرو سختو اغزنو پړاوونو په وهلو ځان راورساوه. د طالبانو په واکمنۍ کې ژورنالستیکي هڅو چې تر ډېره حده په خپرنۍ برخه کې افاده کېده، بله بڼه خپله کړه، پر ټلویزیوني خپرونو بندیز، په مطبوعاتو کې د زیروح انځورونو نه خپراوی او یو اړخیز مطبوعات د دې وخت د ژورنالستیکو فعالیتونو او خپرندویو وسایلو غټه ځانګړنه ده.

د ژورنالستيکي چارو د پوهانو په اند انځور يا تصوير د خبر د پراخوالي او پېښې د بيان يوه مهمه برخه ده، ان تر دې چې انځور د خبر روح ګڼي او بې انځوره خپرونې اصلاً بې روحه خپرونې بولي، نو که د طالبانو د واکمنۍ خپرونې څه په ختيځ کې دي او که په نور افغانستان کې، په دې معيار او محک وتلل شي، نو ددې وخت خپرونو ته به بې روحه خپرونې وويل شي، خو کله چې د طالبانو واکمني وپرځول شوه، نو په ټول افغانستان او همدارنګه په ختيځ کې مطبوعاتو، خپرونو او ټولو ژورناليستيکو فعاليتونو، نوی رنګ، نوې ساه، نوی قوت او نوی تحرک په برخه شول، بې شمېره ژورناليستان او ګڼې خپرونې راوټوکېدلې او يو زيات شمېر ژورناليستيکي فعاليتونه او پرمختګونه رامنځته شول او نور هم د منځته راتلو په حال کې دي، دا دوره په ختيځو ولايتونو کې د ژورنالستيکو هڅو يو غوره او بريمن پړاو ګڼل کېږي، خو دا دوره له خپلو ګڼو برياوو سره، سره يو شمېر نيمګړتياوې هم لري، چې بحث کول پرې په کار دي.

په مجموعي ډول په ختيځ کې ژورنالستيک فعاليتونه په همدې درې پړاوونو؛ تر طالبانو دمخه، د طالبانو له واکمنۍ او د طالبانو تر سقوط وروسته پېر کې مطالعه کېدی شي؛ د طالبانو د واکمنۍ او تر هغه دمخه مهال باندې دلته اوس ځکه زياتې خبرې نه کوو، چې پخوا پرې هم زياتې ليکنې شوې او دا پړاوونه اوس د تاريخ يوه برخه ده، خو غواړم تر طالبانو وروسته پړاو باندې لنډه رڼا واچوو:

لومړی- په ختيځ کې خپرونې:

الف- مجلې:

۱- مينه	۳- مشرق
۲- ډالۍ	۴- رڼا

۵- سیلۍ
۶- کاروان
۷- پوهه
۸- زیتون
۹- غوښتنه
۱۰- خوځښت
۱۱- کونړ
۱۲- انځور
۱۳- الینګار
۱۴- څرک
۱۵- ننداره
۱۶- ننګرهار (سقوط)
۱۷- کمپیوټر او ټیکنالوجي

ب- جریدې:

۱- څپه
۲- ولس غږ
۳- سپوږمۍ
۴- ښاخۍ
۵- اوښکه
۶- تلوسه
۷- ځلا
۸- شایق
۹- نن
۱۰- سپین غر
۱۱- ختیځ
۱۲- افغان یووالی
۱۳- د لایټ (The light)
۱۴- مهترلام
۱۵- کاوون
۱۶- لغمان
۱۷- ځوان
۱۸- ځوانانو غږ
۱۹- ننګرهار
۲۰- قلموال
۲۱- نورستان
۲۲- ژوند
۲۳- اواز (کونړ)

ج- راډیویي او ټلویزیوني خپرونې:

۱- ننګرهار راډیو
۲- شرق راډیو
۳- کونړ راډیو
۴- لغمان راډیو
۵- ننګرهار ټلویزیون
۶- افغان کېبل
۷- شایق کېبل

د- د بهرنیـــو خپرونـــو استازیتوب:

۱- بي بي سي راډیو

۲- ازادۍ راډيو
۳- امريکا غږ راډيو
۴- ايران راډيو
۵- ماښام پـه خير افغانسـتان راډيو
۶- چين راډيو
۷- الجزيره ټلويزيون
۸- باختر اژانس
۹- IWPR اژانس
۱۰- د کليد، پخلاينې، مرسل او نورو خپرونو استازيتوب.

پـه مجموعي ډول پـه ختيـزو ولايتونـو کـې د خپرندويـه وسـيلو ټـول شمېر تر دې دمه تر (۵۵) خپرونو اوړي او دا د افغانستان په تاريخ کې په دې سيمه کې يو بې ساری ريکارډ دی. په طباعتي خپرونو کې يوه د يادولو وړ خبره داده، چې دا ټولې خپرونې د بېلابېلو عواملو له امله پر خپل وخت نه خپرېږي او اکثره يې ټکنۍ، ټکنۍ خپرېږي، خو په راډيويي خپرونو کې څنډه ډېر کم ليدل کېږي، په ټوليزه توګه په ختيـزو ولايتونو کې ژورناليستيک فعاليتونه پر دريو برخو وېشـل کېدی او مطالعه کېدی شي:

دولتي ژورنالستيکي فعاليتونه:

په ختيزو ولايتونو کې په مجموعي ډول ټولې پنځه دولتي خپرندويه وسيلې فعاليت لري. په لغمان کې يوه راډيويي خپرونه او يـوه جريـده، په کونړ کې يوه راډيـويي خپرونـه او يـوه مجلـه، پـه ننګرهـار کـې يـوه راډيـويي، يـوه ټلويزيـوني خپرونـه او يـوه ورځپاڼـه د دولـت لـه خـوا خپرېږي. دا خپرونې يو زيات شمېر تخنيکي ستونزې لـري. د خپرېدو ساحه يې هم تنګه ده، ازاد فکر او ذوقي مطالب هم په پوره ډول نه شي خپرولای، نو ځکه يې د ليدونکو او اورېدونکو شمېر هم ډېر زيات نه دی. دولتـي خپرونـې اکثـره وخـت د اداري بيروکراسـۍ او سياسـي اختنـاق لـه املـه وده نـه شـي کـولای او دا عمليـه او قاعـده پـه ختيـزو ولايتونـو کـې هـم تکـرار شـوې ده، خـو دې سـره ننګرهـار ورځپاڼـه د

افغانستان په ټولو ولایتي دولتي خپرونو کې د اوچت معیار او ښه صحافت لرونکې ده.

ازاد ژورنالستیکي فعالیتونه:

ازاد ژورنالستیکي فعالیتونه اکثره ازادو، خپلواکو کلتوري ټولنو او اشخاصو له خوا ترسره کېږي، دا ډول فعالیتونه له مالي پلوه یا خپله د اشخاصو له خوا ترسره کېږي یا هم د ځینو خیریه موسسو او ملي پانګوالو له خوا تمویلېږي. دا ډول خپرونې وخت پر وخت د مالي پانګې له کمښت سره لاس و ګرېوان وي او په همدې وجه زیاتره وخت له ځنډ او خنډ سره مخامخ وي.

په نادولتي خپرونو کې شرق راډیو یو ډېر غوره مثال دی، چې په ډېر کم وخت کې یې ډېر زیات اورېدونکي، مینه وال او لېوال پیدا کړل. شرق راډیو اوس د دولتي راډیو په پرتله څو ځله زیات اورېدونکي لري، دغه راز افغان کېبل او شایق کېبل ټلویزیوني خپرونو لیدونکي د دولتي ټلویزیون په انډول څو ځله زیات دي. په طباعتي خپرونو کې مینه مجله په ښه معیار چاپېږي او زیات لوستونکي لري، دغه راز ښاخې جریده، په طنزي برخه کې په ټول ختیځ او ان د افغانستان په کچه یوه ډېره غوره بېلګه ده، که چېرې د ښاخې صحافت ته زیاته پاملرنه وشي، نو د همداسې مطالبو په خپراوي سره کولای شي د ټول افغانستان په کچه په طنزیه خپرونو کې ریکارډ ټینګ کړي، خو اوس فکر کوم د مالي تنګسیا له امله د صحافت له پلوه خواره او ډنګره برېښي. په ازادو خپرونو کې یوه بله نیمګړتیا داده، چې پر ځینو خپرونو د هغو د چلوونکو شخصي ذوق او سلیقې تحمیل له ورایه څرګندېږي، د دې خپرونو ځینې چلوونکي پر دې نه دي بریالي شوي، چې د خپل ذوق او فکر له دایرې څخه بهر شي. یو کم شمېر خپرونې کېدی شي یوازې د شهرت لپاره پیل شوې وي او ډېر ژور هدف او مرام ونه لري، له ژبني پلوه په ختیزو ولایتونو کې د اکثرو خپرونو یوه ښه بریا داده، چې په یوه ژبني او لیکني

معیار خپرېږي او دا کار د وخت په تېرېدو د ملت جوړوني له بهیر سره مرسته کوي، قبیله یي ذهنیت او سیمه ییزه لېوالتیا له منځه وړي. په ازادو خپرونو کې نه یوازې ګڼ شمېر ژورنالیستان او لیکوال پر کار بوخت دي، خپلې تجربې پخوي او زیاتوي او ښه کدرونه ترې جوړېږي، بلکې یو زیات شمېر نوي ژورنالیستان او لیکوال هم روزي او په دې ډول په ټولنه کې د لیکوالو او ژورنالیستانو شمېر زیاتېږي. د خپرندویو وسیلو ترڅنګ ځینې فرهنګي ټولنو او اشخاصو هم د ځوانو لیکوالو او ژورنالیستانو په روزنه او پالنه کې برخه اخیستې، ښاغلي صدیق منصور انصاري، ښاغلي لعل پاچا ازمون، میډیوتیک، ایینې دفتر او د IWPR اژانس هم د لیکوالو او ژورنالستانو په روزنه او پالنه کې یاد وړ ونډه اخیستې ده.

بهرنۍ خپرندویه وسیلې:

د افغاني خپرونو ترڅنګ یو شمېر نورې بهرنۍ خپرونې چې د افغانانو لپاره د افغانستان په اړه خپرونې کوي، هم د ټول افغانستان په تېره بیا په ختیزو ولایتونو کې زیاتې مطرح دي. دا خپرونې د خپلو زیاتو مالي او تخنیکي امکاناتو په لرلو سره پر ازادو او دولتي راډیويي خپرونو دواړه غښتلي دي.

د پام وړ شمېر ژورنالیستان یا لیکوال په دې خپرونو کې بوخت دي، دې خپرونو د لیکوالو او ژورنالیستانو د اقتصادي ژوند د ښېرازۍ ترڅنګ د هغوی په روزنه، پالنه او د تجربو په زیاتونه کې کارنده رول لوبولی دی.

خبریالانو یې هم وخت پر وخت ددې سیمې د سیاسي، ټولنیزو، کلتوري او پوځي حالاتو په باب تازه راپورونه ورکړي دي. خلک اوس د افغانستان لپاره له بهرنیو راډیوګانو سره دومره روږدي شوي، چې هر تازه خبر له همغو راډیوګانو اوري، دولتي راډیوګانو نه د دې وس لري، چې تازه خبرونه په تازه ډول نشر کړي او نه هم دومره

اورېدونکي، لنډه دا چې بهرنۍ راډيويي خپرونې او د هغوی خبريالان ډېرې زياتې برياوې او لاسته راوړنې لري، خو د دې ګڼو برياوو ترڅنګ څه ناڅه نيمګړتياوې هم شته او که نه هر څه شفاف دي؟ او شپه تياره ده منې په شمار خبره عملي ده؟ فکر کوم بهرنۍ خپرونې او د هغوی سيمه ييز خبريالان هم يو لړ نيمګړتياوې لري، چې دلته به په لنډ ډول ورته اشاره وکړو:

۱- بهرنيو راډيوګانو يو شمېر کاري ليکوال، چې زياته کاري تومنه يې لرله، د زيات اقتصادي امتياز په ورکړې سره له خپل آر مسلک څخه لرې کړل، ليکوالي ترې پاتې شوه او اوس يوازې پر ژورناليستيکي ليکنو بوخت دي او د ماشين د يوې پرزې په شان کار کوي.

۲- کورنۍ خپرونې يې تر سيوري لاندې راوستې او د هغوی اغېز يې کم کړی.

۳- يو شمېر ليکوال او ژورناليستان د بهرنيو خپرونو له امکاناتو نه په ګټه اخيستنې خپلې شخصي کينې او عقدې راسپړي او د پېښو انعکاس، لکه څنګه چې دی هغسې نه ښيي.

۴- يو شمېر خبريالان پر دې نه دي بريالي شوي، چې له خپلې شخصي عقدې، کينې، ذوق او سليقې څخه راووځي او د ټولنې مثبتې خبرې او پېښې په مثبت او منفي کرکټرونه او پېښې په منفي ډول انعکاس کړي. د حق السکوت او د پېښې په باره کې افراط او تفريط د ځينو خبريالانو په رپوټونو کې ليدل کېږي.

۵- د يو شمېر خبريالانو په رپوټونو کې بليکيشن يا غبرګون ليدل کېږي، د دوه بېلابېلو راډيوګانو له خبريالانو څخه پر يو وخت يو ډول رپوټ اورېدل شوی، چې د خبر الفاظ هم تر زياته حده يو شان و او سرچينې يې هم هماغه محدود اشخاص، دا سې ښکاري چې خبريالان د پېښې صحنې ته نه دي تللي، يو خبر جوړ کړی او بل ته يې ورکړی، هغه د وخت د کمي او يا هم د ذهني کسالت له وجې په ټول خبر کې يوازې يو څو الفاظ بدل کړي دي.

۶- ځينې فريلانس خبريالان له سيمې او د پېښې له ځايه لرې رپوټونه برابروي، ځان ته تکليف نه ورکوي، دا ډول خبريالان د خبر اصل حالت تر خپلې ځاني اقتصادي ګټې او فزيکي ارامتيا قربانوي او برسېرن رپوټونه برابروي او داسې يو لړ نورې نيمګړتياوې، خو د نيمګړتياوو په اړه ول د بهرنيو خپرندويو وسيلو ګټې زياتې دي او د هغو د کار کوونکو کار د ستاينې وړ دی.

اوس راځو د خپلو ټولو خبرو نچوړ ته!

په اوسني وخت کې په ختيزو ولايتونو کې خپرنی بهير تر بل هر وخت ډېر ښه روان دی، که دا بهير همداسې دوام ومومي، نو د خبريالانو او ليکوالو شمېر به زيات شي، خپرونې به هم زياتې او غوښنې شي او د ليکوالو او ژورناليستانو کاري تجربه به لا هم زياته او پخه شي او دا ټول کارونه به پای کې په دې سيمې کې د يو غوړېدلي ژورناليزم وربښمين شال خپور کړي.

کلتوري یون او د فرهنګي تجربو تبادله

دا لیکنه په ننګرهار، لغمان او کابل کې د ځوانو لیکوالو او فرهنګیانو پـه علمـي غونډو او ورکشاپونو کې اورول شوې او وروسته بیا له کونړه خپرېـدونکې غـونچې مجلې د ۱۳۸٦ل کال په (۱) ګڼه کې خپره شوې ده.

د فرهنګي تجربو د تبادلې اړتیا:

په افغانستان کې د یو شمېر لویو محرومیتونو ترڅنګ یو هم فرهنګي محرومیت او فرهنګي فقر دی، چې ټول افغانان په تېره بیا دهېواد اکثریت ځوروي او کړوي.

د فرهنګي فقر د لـه منځه وړلو لپاره د سیاسي، اقتصادي، مـذهبي او علمـي لارو چـارو ترڅنـګ یـوه لاره هـم پـه خپلـه دفرهنګیانو او لیکوالو ځاني هڅې، دهغوی ګډ کار او د تجربو تبادله ده. د فرهنګي تجربو تبادله داسې یوه موضوع نه ده، چې له بهر څخه کټ مټ کاپي شي، بلکې فرهنګ او فرهنګي تجربه دیوه ولس د ټول ژوند دمادي او معنوي شتمنیو مجموعه ده. دا شتمني اکثره د یوه ولس د خپل ذهن او فکر زېږنده ده. البتـه هر ولـس دخپـل ژوندانه پـه اوږدو کې د فرهنګي شتمنیو دتبـادلې

اوبډاینې خپل تاریخ لري. دهمدغو تجربو او شتمنیو د تبادلې په نتیجه کې نړیوال کلتور رامنځته شوی او رامنځته کېږي.

اوس چې موږ دخپل فرهنګ د تاریخ په یوه حساسه مرحله کې یو، ملي فرهنګ او ملي هویت مو له یو لړ بهرنیو او کورنیو ګواښونو سره مخ دی، نو ددې ګواښونو دمخنیوي، رفعې او دفعې لپاره په کار ده، چې دهېواد ملتپال فرهنګیان دخپل ژوند ټولې فرهنګي تجربې یو بل سره شریکې کړي او د همدې تجربو په رڼا کې د خپل فرهنګ راتلونکې لید لوری او تګلوری وټاکي. دا لیکنه یا څرګندونې همدغو پوښتنو ته له سلګونو ځوابونو څخه یو ځواب او یو نوی پیل دی، چې که چېرې دا لړۍ وغځول شي او بډایه شي نو پوره باور دی چې ګټورې او مثبتې کلتوري پایلې به ولري. ددې لکچر په بهیر کې به ځینو هغو لویو موضوعاتو ته اشاره وکړو چې زموږ فرهنګي بهیر ورسره مخ دی او یا هم زموږ په کلتوري چاپېریال کې په یوه نه یو ډول مطرح کېږي؟

۱- څوک فرهنګي شخص یا فرهنګیال دی؟ او دفرهنګي شخصیت معیار څه دی؟:

ترڅو پورې چې په یوه ټولنه کې د یوې موضوع یا شخصیت دتعریف او معیارونو په باب توافق موجود نه دی، ډېره سخته ده چې پر شخص توافق وشي، پر معیارونو توافق هم ساده خبره نه

ده، دا هم د ټولنې په علمي پرمختګ او دخلکو د ذهني کچې په اوچتوالي پورې اړه لري، د استاد محمدصديق روهي په وينا: ((په وروسته پاتې ټولنه کې د شخصيت معيار معلوم نه دی)) نو ځکه په کې د ټولنې خدمتګار خلك وده نه شي کولای، د استاد الفت په نظر هم په وروسته پاتې ټولنه کې ((تر خدمتګاره بادار ښه پېژندل کېږي)) او ددې غټ علت همدا دی چې د ټولنې د ذهن دتفکيك قوه کمزورې ده او يا هم دعقده يي، سياسي، کلتوري، قومي او نورو ارزښتونو تلنه او اندازه سمه نه کېږي او يو تر بله قرباني کېږي، خو اوس مونږ د معيارونو او تخصص په نړۍ کې ژوند کوو، ترڅو چې د يو چا، شخص او شيز لپاره معيار او تعريف مشخص نه کړو او پر هغو توافق ونه کړو، نو ډېره سخته ده چې مونږ د فرهنګي انارشۍ او د فرهنګي شخصيت دترور مخنيوی وکړو، دلته کېدی شي څو هغو معيارونو ته اشاره وکړو چې يو فرهنګي شخصيت له نافرهنګي هغو څخه بېلوي، چې دا څو ځانګړتياوې او معيارونه دادي:

د فرهنګي شخصيت معيارونه:

الف- رسمي زده کړې

ب- نارسمي زده کړې

ج- کړی کار

د- دعقيده يي ارزښتونو درناوی

ح- دملي او وطني ارزښتونو پالنه

هـ- دکلتوري ارزښتونو درناوی او پالنه

او ځيني نور....

په دې ټولو معيارونو کې غوره معيار چې حساب پرې کېږي هغه کړی کار دی. که يو شخص نور ټول معيارونه پوره کړي، خو چې هېڅ فرهنګي کار ونه کړي، بيا هم فرهنګي شخصيت نه شي بلل کېدی. د يو چا فرهنګي شخصيت په حقيقت کې د هغه د فرهنګي کار محصول دی، که فرهنګي کار نه وي فرهنګي شخصيت عملاً نه شته. نور معيارونه البته د فرهنګي شخصيت رغنده توکو نه دي، خو دکار په شان محوري ځکه نه دي که هر يو ترې حذف کړو، فرهنګي شخصيت به څه ناڅه دا غمن شي، خو بې هويته به نه شي. خو که (کار) نه وي دفرهنګي شخصيت هويت له منځه ځي.

۲- فرهنګي ټولنې ولې رامنځته کېږي؟:

فرهنګي ټولنې د فرهنګي شخصيتونو يوه مجموعه ده. هغه کار چې په ځاني ډول يې سرته رسېدنه ناشونې وي، په ډله ييز ډول ترسره کېږي، دفرهنګي ټولنو لوی هدفونه دهمغې ټولنې د کلتوري کچې اوچتوالی، فرهنګي پرمختګ او ښېرازي ده. دفرهنګي ټولنو دجوړېدو فکر په پيل کې ديوه فرهنګي د ذهن

زېږنده وي، وروسته همځنګو ملګرو فرهنګیانو او بیا نورو فرهنګیانو ته غځېږي. پر ټولنه واکمن سیاسي اختناق یا ولسواکي، قومي، فرهنګي، سیمه ییز او شخصي رقابتونه هم د فرهنګي ټولنو دجوړېدو سبب کېږي. هر څومره چې په یوه ټولنه کې فرهنګي ټولنې یا کلتوري مرکزونه زیات وي، همغومره دفرهنګ او استعدادونو د غوړېدو لاره اوارېږي، دمشروع او نامشروع شهرت غریزه هم دفرهنګي ټولنو په جوړېدو کې خپل رول لري. د اقتصادي امکاناتو ترلاسه کول یې هم یو علت دی خو زموږ په ټولنه کې دا علت لږ کمزوری دی.

۳- فرهنګي ټولنې ولې له منځه ځي.:

اکثره هغه عوامل چې د فرهنګي ټولنو د رامنځته کېدو سبب کېږي، که له هغو څخه انحراف وشي او یا هم هدفونه په ښه ډول تعقیب نه شي، نو دفرهنګي ټولنو د له منځه تللو لپاره لاره اوارېږي.

دلته به یې ځینو غټو ټکو ته اشاره وکړو:

الف- که سیاسي اختناق تر حده زیات شي.

ب- قانوني ستونزې راولاړې شي.

ج- له ټولنې څخه نامشروع اقتصادي ګټه پورته شي.

د- ټولنه د شخصي رقابتونو ډګر شي.

هـ- په ټولنه کې یو شخص تر نورو زیات په مشروع او نامشروع ډول مطرح شي.
و- ټولنه له تخنیکي او مالي پلوه کمزورې شي.
ز- د ټولنې مکاني چاپېریال بدل شي.
ح- په ټولنه کې دفرهنګي فعالیت په انډول سیاسي فعالیت زیات شي.
ط- فرهنګي ټولنې له ځینو مذهبي او نورو ارزښتونو سره په ټکر کې شي او ځینې نور مسایل.

رسنۍ ولې رامنځته کېږي او ولې له منځه ځي؟:

د ډله ییزو رسنیو د رامنځته کېدو عوامل او علتونه هم دفرهنګي ټولنو هغو ته نږدې دي، خو څه ناڅه توپیرونه هم سره لري. رسنۍ کېدی شي د یوه شخص، اشخاصو او یا هم یوه مشخص دولتي او نادولتي ارګان له خوا رامنځته شي او د چلولو اصلي عنصر یې همغه اشخاص وي، په رسنیو کې د آمریت او مادونیت، مرکزیت ، دسپلین اوانتفاع مسایل ډېر مطرح دي، خو په فرهنګي ټولنو کې د انتفاع پر ځای د تاوان احتمال هم شته، البته په افغاني ټولنه کې رسنۍ په تېره بیا چاپي رسنۍ هم نږدې په همدې کټه ګورۍ کې راځي، خو ټولې رسنۍ بیا دا شان نه دي. دلته به د رسنیو په ډولونو او دهغو

دکنترول پر محورونو هم لنډه رڼا واچوو. اوس موږ په خپله ټولنه او په تېره بیا په نړۍ کې له څو ډول رسنیو سره سروکار لرو:

الف- اورېدنۍ : لکه راډیویي خپروني (کورنۍ او بهرنۍ) چې شمېر يې لسګونو ته رسېږي.

ب- لیدنۍ : تلویزیونونه (کورني او بهرني).....

دلته له هغو بهرنیو رسنیو څخه هدف دی چې د افغانستان لپاره خپروني لري.

ج- چاپي: کورنۍ او بهرنۍ مهالنۍ او نا مهالنۍ چاپي خپروني.

د- کتنۍ (برېښناییزې): چې د انټرنیټ او نورو مخابراتي شبکو له لارې کتل کېږي.

د دې ټولو رسنیو د کنترول سرچینې او محورونه په دې ډول دي:

الف- دولتونه (حکومتونه) (کورني او بهرني)

ب- تنظیمونه یا ګوندونه

ج- انجیو ګانې

د- فرهنګي ټولنې

هـ- اشخاص

د محتوا له پلوه دا ټولې خپرونې مختلف مسایل خپروي، چې ځینې یې په دې ډول دي:

الف- دبهرنیو حکومتونو پالیسي

ب- د افغانستان دحکومت پالیسي

ج- هېواد پال، ملتپال او اسلامپال مسایل:

د- انجیویز اهداف

هـ- ژبنی، قومي، سیمه اوسیاسي اختلافات.

و- مختلف علمي، ادبي، ټولنیز، تفریحي، هنري، ذوقي او نور مسایل.

دخپرونو په دې ډولونو کې ځینې رسنۍ دتعرض، ځینې د دفاع او ځینې د نصیحت او منځګړیتوب په حالت کې دي. دا چې دا رسنۍ ولې له منځه ځي؟ دلته یې څو لوی علتونه په ګوته کوو:

الف- ځینې هدفمنې خپرونې دهدف په بري یا نابري سره پایته رسېږي.

ب- دمالي امکاناتو دبندېدو له امله له فعالیته غورځي.

د- دشخصي غریزو دخړوب او د شهرت دغریزې پوره کېدو له امله له منځه ځي.

هـ- دخپرونو په کاري ټیمونو کې د اختلاف له امله له فعالیته غورځي.

د- د مسوول چلوونکو دسترېا ، دکار او دندې د چاپېریال دبدلون له کبله سقوطېږي.

او ځینې نور عوامل.

فرهنګي شخصیتونه ولې پر سیاسي شخصیتونو بدلېږي؟:

هره ټولنه چې وروسته پاتې وي، یا هم وروسته پاتې ساتل شوې وي، هلته دژوند په هر اړخ کې یو تن د څو تنو کار کوي او یا هم یو تن د څو تنو لپاره کار کوي. تخصص او مهارتونه کم وي او تیت وپرك كارونه ډېر. له یو ټاكلي مسلك څخه د ژوند دخړوب امكان هم كم وي، نو ځكه خو په هېڅ برخه كې دقيق او سالم پرمختګ نه رامنځته كېږي. افغاني ټولنه كې هم دفرهنګي ښوونځي زده كوونكي او ښوونكي ددې جوګه نه دي چې دمسلك او فرهنګي كار له لارې خپل ژوند خړوب كړي، نو دوی هم اړ دي چې فرهنګي كارونه يوازې دخپل ځاني، وطني او ملي درد او احساس له مخې ترسره كړي او دخپل فزيكي ژوند دخړوب لپاره دويم يا درېيم ډول كار ته لاس واچوي. په دې ډول كارونو كې يو هم سياسي فعاليت او كار دی، چې زموږ د افغاني ټولنې يو شمېر ليكوال پر همدې برخليك اخته كېږي، يانې خپلې ټولنيزې هڅې له فرهنګي كاروزياره پيلوي او پر سياسي مبارزو يې پای ته رسوي.

ددې کار ځینې لوی علتونه کېدی شي، دلته په ګوته کړو:

الف- په افغاني ټولنه کې د فرهنګي او سیاسي مبارزې دامتزاج یو اوږد تاریخ او دود موجود دی. امیر کروړ، روښان، خوشال خان، میرویس نیکه، احمدشاه بابا، وزیر محمدګل خان مومند او ځینې نور یې غوره بېلګې دي، چې هم فرهنګیان او لیکوال وو او هم سیاستوال، نو دا دود تر اوسه هم روان دی.

ب- لیکوال او فرهنګیان دژور سیاسي او اجتماعي شعور او حساس ذهن څښتنان دي، دوی له سیاسي پېښو څخه زیات متاثره کېږي، نو ځکه خو یو شمېر لیکوالو خپل قلم هم دسیاسي افکارو د انعکاس لپاره استخدام کړی دی.

ج- دسیاسي او فرهنګي کار د اقتصادي امتیاز انډول هم سره برابر نه دی، د دواړو په وزن کې د پښ (اهنګر) او زرګر دګوزارونو مثال پروت دی. د استاد خادم په وینا په یوه ټولنه کې عالم د یوه ګروندګر مثال لري، چې تخم کري، لیکوال او شاعر دیوه پالونکي چې هغه ته اوبه ورکوي او سیاستوال بیا هغه ځوك دی چې ددې کروندې وږی یا ثمر اخلي. د یو پښتون سیاستوال شېرعلي پاچا په قول، ((سیاستوال په ټولنه کې دیوه قوماندان حیثیت لري، چې امر کوي او امتیاز اخلي)) دسیاست ددغه امتیاز له کبله د یو شمېر لیکوالو سیاسي لوری درنېږي.

د- ځينې ليکوال غواړي سياست دفرهنګي کار د برې لپاره د يوې وسيلې په توګه وکاروي، دا ډله په دې نظر دي تر هغه چې سياسي واک و ځواک ورسره نه وي، خپل فرهنګ او ژبې ته په اساسي ډول کار نه شي کولای، نو سياست چې د قدرت اساسي کيلي ده، بايد لومړی دا کيلي ترلاسه شي. دوی په دې نظر دي چې فرهنګ د قدرت په وسيله او اخلاق د عبادت په وسيله تقويه کېدلای شي.

فرهنګي شخصيتونه ولې مسخه کېږي؟:

په يوه ټولنه کې چې د شخصيت پر تعريف توافق موجود نه وي، يوه شخصيت په تېره بيا يو فرهنګي شخصيت زيات متاثره کېدلای شي. زموږ په ټولنه کې دفرهنګي شخصيت مسخه کېدنې عوامل زيات دي، غټ يې هغه دي چې خپله دليکوالو او فرهنګيانو له خوا يو د بل پر ضد کارول کېږي، موږ به دلته د يوه فرهنګي شخصيت دزيانمنولو او ځينو هغو عواملو ته اشاره وکړو چې اوس اوس زموږ په ټولنه کې موجود دي:

۱- يوه عامه او دوديزه قاعده خو همدا ده چې دلته مړي پالل کېږي او ژوندي غندل کېږي «يانې په مړو کې بد او په ژوندیو کې ښه نه شته.» که څه هم په وروستۍ لسيزه کې د ژوندیو

فرهنګیانو ستاینه او نمانځنه هم پیل شوې، خو بیا هم دژوندیو او مړو ترمنځ انډول برابر نه دی.

۲- دلیکوالو ترمنځ نامشروع رقابتددې سبب کېږي، چې یو د بل شخصیت تخریب او کمزوری کړي او دفرهنګي کار پر ځای خپله انرژي شخصي رقابت ته واړوي. دیوه فرهنګي له خوا د بل فرهنګي دتخریب بهیر څو پړاوونه لري:

الف- په زړه او ذهن کې یو د بل پرضد دحسادت دعقدې تېوکېدل.

ب- یو د بل پرضد دخصوصي او شفاهي تبلیغ پیل.

ج- یو د بل پرضد دعلني تبلیغ پیل.

ح- یو د بل پرضد په خپل او بدل نامه د لیکنو او چاپي اونورو خپرونو پیل.

د- له رسمي او نارسمي لارو چارو یو د بل د ودې مخنیوی.

د لیکوالو ترمنځ دا بحران ددې سبب کېږي، چې زیاته انرژي یې په دې کشمکش کې مصرف شي او فرهنګي کار ته یې لږه انرژي پاتې شي، دا بحران هغسې یوه خپلمنځي جګړه ده، چې کله کله ورسره د یوه هېواد وګړي او یا هم ځینې سیاسي تنظیمونه لاس و ګرېوان شي او په نتیجه کې دهغه هېواد د ویجاړې او دهمغو ګوندونو دړنګېدو او پیکه کېدو سبب شي.

دلیکوالو ترمنځ دا ډول بحران هم په پای کې د لیکوالو دخپل شخصیت دسپکاوي سبب ګرځي او د یوې ساري ناروغۍ په څېر تر هغو کشر نسل ته هم انتقالېږي.

د فرهنګي ټولنو او فرهنګي شخصیتونو د خوندیتوب لارې:

څرنګه چې په هره ټولنه کې هر ډول ناروغي وي، نو د هر مرض لپاره یو علاج هم وي، که هر څوك پر خپل وخت او پرخپل ځای د ناروغۍ له تشخیص سره سمه نسخه وکاروي، نو کېدی شي دناروغۍ مخنیوی وشي او مخکې تر دې چې ټوله ټولنه پرې ککړه شي، ناروغي وقایه شي، طبیعي خبره ده چې دفرهنګي ناروغیو او ستونزو متخصصین خپله فرهنګیان دي، نو دوی باید دعلاج غوره لارې چارې په ګوته کړي. دلته به په لنډیز سره ځینو لارو چارو ته ګوته ونیسو:

۱- د فرهنګي ټولنو دخوندیتوب او بریاوو لپاره:

الف- که دیوې ټولنې مسولین او غړي غواړي، ټولنه یې ښه وځلېږي او ښه پرمختګ وکړي، باید ټول مالي حسابونه یې شفاف وي. د اختلافاتو یو غټ عامل هم مالي مسایل دي، چې د ټولنې دغړو ترمنځ ناسم پوهاوی او کله کله ((سوء تبسم)) پیداکوي.

ب- په پښتنو کې پر مشرتابه د توافق بحران له همغه پیله پر خپل ځای پاتې دی، ددې لپاره چې دمشرتابه بحران ټوله ټولنه له ګواښ سره مخامخوي، نو ښه به دا وي چې د فرهنګي ټولنو مشرتابه دوراني بڼه خپله کړي او هغه اشخاص چې دمشرتابه لېوال وي، هغوی ته به هم په نورمال ډول نوبت ورسېږي او دمشرتوب لېوالتیا به دعقدې پر بحران بدله نه شي.

ج- هغه څوك چې په ټولنه کې ډېر زیات فعالیت لري او یا زیات باسواده وي، کوښښ کوي، چې ټولنه کې زیات کارونه ترسره کړي، خو هڅه دې وکړي، چې ځان ډېر مشهور او مطرح نه کړي، ځکه دده دامطرح کېدنه دټولنې دنورو تنبلو او کم استعداده غړو دکینې سبب ګرځي او دا کینه وروسته پر کشمکش بدلېږي او ټولنه ړنګېږي.

د- ټولنه باید ددې ظرفیت پیدا کړي، چې دخپل ژوند د بقا لپاره دوراني مالي پانګه ترلاسه کړي او دنزولي حرکت پرځای لوړ حرکت وکړي.

هـ- د ټولنې د اثارو په چاپ کې دې د ټولنې دغړو او نورو اشخاصو او د اثارو دمحتوا په باب دتوازن او تناسب دواړه اصلونه په پام کې ونیسي.

و- ټولنه دې له اقتصادي او فکري پلوه د يو يا څو تنو اشخاصو له انحصاره ووځي، ځکه که انحصار زيات او قوي وي، دهغو په حذف سره د ټولنې د ړنګېدو خطر زياتېږي.

ز- فرهنګي ټولنې يوه له بلې سره دهمکارۍ او ګډ تفاهم له لارې هم کولای شي يو شمېر ګواښونه او خطرونه له منځه يوسي.

د فرهنګي شخصيتونو دخونديتوب او برياوو څو لارې چارې:

د فرهنګي شخصيتونو خونديتوب لارې چارې هم زياتې دي، چې ځينې دولتي ادارو او فرهنګي ټولنو پورې اړه لري، خو موږ دلته يوازې هغو لارو چارو ته اشاره کوو، چې خپله دليکوالو په لاس کې دي او د يوې دقيقې ارزونې له مخې کولای شي، هغه په سمه توګه وکاروي:

الف- کله چې يو ليکوال پوه شو، بل ليکوال ورسره دمشروع او نامشروع رقابت له امله کينه کوي، دی دې ورسره د ورته عمل پرځای ښه وکړي، دا کار ددې سبب ګرځي چې دهغه کينه دويم پړاو ته داخله نه شي.

ب- که يو ليکوال دليکنې ترمرحلې دمخه دشفاهي تبليغ په پړاو کې وي، نو مقابل ليکوال دې هڅه وکړي خپل عکس العمل ديوې ګيلې په توګه ورته مطرح کړي او هېڅکله دې ورته عمل نه ترسره کوي، که ګيلې هم کار ونه کړ ځان دې بېخي غلی کړي، دهغه کينه دشفاهي تبليغ په ترسره کولو سره سړېږي.

ج- که یو لیکوال د بل پر وړاندې خپرنې لیکنې تبلیغ پیل کړ، نو بیا دې هم ځان غلې کړي، ځواب دې نه ورکوي، ځکه که ځواب یې ورکړ هغه داسې تصور کوي، چې زما لیکنه اغېزناکه وه، نو که همداسې بې تفاوته پاتې شي، دلیکنې ارزښت له منځه ځي او د وخت په تېرېدو سره هغه لیکوال هم له خپلې لیکنې پښېمانه کېږي او دا پر معترض لیکوال د هغه بل لیکوال یو اخلاقي پور پاتې کېږي. انسان په تېره بیا لیکوال په تحت الشعور کې پاک وي خو شعور یې هغه دمشروع او نامشروع ځاني ګټو خوند یتوب ته هڅوي، نو کله چې بیا لیکوال خپلې تحت الشعور ته مراجعه کوي، هلته بیا خپله تېروتنه مني.

د- ځینې واړه یا هم مبتدي لیکوال غواړي، خپل ځان او یا هم خپله خپرونه ژر او تر وخت دمخه شهرت ته ورسوي، نو دا ډول لیکوال هم غواړي پر یوه پوخ او مطرح لیکوالو داسې پرځای او بې ځایه اغېزمنې نیوکې وکړي، چې هغه غبرګون ته راکاږي او د لوستونکیو پاملرنه راواړوي. نو ددې لیکوالو پر وړاندې هم باید هېڅ ډول غبرګون ونه ښودل شي. ځکه دغبرګون په حالت کې ډېره ګټه معترضین کوي، خو که غبرګون ونه ښودل شي نو دا ډول لیکوال او خپرونه یې په اسانۍ شهرت ته نه رسېږي او د وخت په تېرېدو سره له خپل کاره پښېمانېږي.

هـ- د ټولو خپرندیو وسایلو مسولین باید هېڅکله هم هغه لیکنه او وینا خپره نه کړي، چې د شخصي عقدې پر بنسټ

لیکل شوې وي. ځکه که عکس العمل څرګند شي، نو هغه کې به هم پرځواب سربېره څه ناڅه د بل شخصیت ته لاس غځول کېږي، څو ځله چې دا عمل تکرار شو، خبره تر انتقاده عملي انتقام ته وځي.

و- لیکوال باید یوازې هغو ډول لیکنو ته ځواب ورکړي، چې دعلمي، سیاسي او ملي مسایلو په برخه کې د ابهام د تشریح غوښتونکي وي، که دې ډول انتقادونو ته چوپه خوله پاتې شي نو ددې مانا ورکوي، چې لیکوال د دلایلو په وسله سمبال نه دی.

ز- لیکوال دې بل سره د سالم رقابت پر ځای د خپلې سویې د اوچتولو لپاره هلې ځلې وکړي. دلیکوالی لپاره ټول اوسني وسایل، لکه کور، کتابتون، کمپیوټر او انټرنیټ دې برابر کړي یو ساعت د خپل ځان لپاره کار کول د بل پر ضد تر لسو ساعتونو کاره غوره او مثمر دی.

ح- لیکوال باید د زغم او تحمل کلتور لومړی پر خپل ځان او بیا په ټولنه کې عام او دود کړي.

د ((پسرلي)) د فکر پسرلی

دا ليکنه د استاد محمدصديق پسرلي پـه هغـه نمانځغونـډه کـې اوروړل شوې ، چې دده په وياړ د غزني ولايت د فرهنګيانو له خوا په غزنـي ښـار کې جوړه شوې وه. داليکنه وروسته د ښکلا مجلې د ١٣٨٦ل کـال پـه (٥) ګڼه کې هم چاپ شوې ده.

شعر پوهانو او ادبپوهانو د شعر په اړه تراوسه پورې ډېرې څېړنې او شننې کړي دي، خو تراوسه پورې لا د شعر پر يوه نړه، کره، پوره او بشپړ تعريف بريالي شوي نه دي.

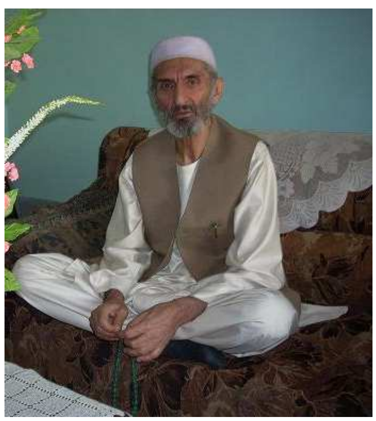

خو هر کله چې د شعر په اړه خبرې کېږي، د شعر جوله يا شکل او محتوا تر هر څه دمخه د بحث موضوع ګرځي. د شعر محتوا د شعر پر انـد او فکر راڅرخي او د شعر جوله بيا د شعر د کليمو پر سکښت او رغښت، وزن او اهنګ او د هغو پر مناسب اوډون راګرځي، چې دا ټول بيا د شعر د ښکلا رغنده عناصر بلل کېږي.

ځينې شعر پوهان د شعر شکلي او ښکلاييز اړخ ته زيات ارزښت ورکوي او وايي: ((د شعر غايه اصلاً ښکلا ده))، خو ځينې نور بيا فکر يا مانا د ښکلا يوه برخه ګڼي او وايي، هغه شعر چې ښکلا ولري او مانا ونه لري، داسې وي لکه سړی چې سړيتوب ونه لري. شعر پوهان همدارنګه د شعر شعريت د فکر او ښکلا امتزاج ګڼي او د يوه شعر لپاره يې داسې حتمي او لازم بولي، لکه د يوه سړي لپاره چې سړيتوب ضروري او لازم دی. خو په شعر کې پر هر فکر باندې ډېر ټينګار ځينې ستونزې او خطرونه هم لري. پر شعر باندې د فکر ډېر دروند بار شعر له شعريت څخه شعاريت ته راکاږي، دا کار د شعر ښکلا ته زيان رسوي او له شعره چې ښکلا لاړه شي، نو بيا هغه، ذوق او شوق نه شي خړوبولای، عواطف نه شي مستولای او ولولې نه شي راپارولای. که په شعر کې د ښکلا عنصر کمزوری او له منځه لاړ شي، نو شعر پر عادي نظم او خبرو بدلېږي او د هنر له دايرې څخه بهر کېږي.

له همدې امله شعر پوهان نسبي ښه شعر هغه ګڼي چې د فکر او ښکلا موازي حرکت په کې تضمين شوی وي. موږ چې کله د پښتو کلاسيکې او بيا اوسنۍ شاعرۍ ته نظر کوو، نو پر يو شمېر ډېرو مطرحو شاعرانو، د شعر پوهانو دا وروستی فورمول د تطبيق وړ ګرځي. په اوسني شعري بهير کې يوه مطرحه څېره استاد محمد صديق پسرلی دی، چې همدې فورمول ته ور داخلېږي. دده شاعري د الفت صيب د وينا په مصداق ((د لوړ خيال او ژور فکر)) امتزاج دی. له لوړو خيالونو او ژورو فکرونو د راټوکېدلې شاعرۍ درک

همداسې یوه ژور سوچ او یوه لوړ تخیل ته اړتیا لري. دا ډول شاعران ډېر مشهور او نومیالي نه وي، خو شاعري او هنر یې ډېر متداوم او مقاوم وي. مینه وال او لېوال یې هم زیات نه وي، یوازې د فکر او ذوق خاوندان ترې خوند اخیستلای شي.

کله چې موږ پسرلی صاحب او د هغه شاعري مطالعه کوو، نو ګورو چې پسرلی د خپل ژور هنر په اندول په ټولنه کې زیات مشهور نه دی او کله چې د هغه شاعري شنو، نو له دې واقعیت سره مخامخېږو، چې په یو ځل لوستلو د هغه د شاعرۍ د مانا تل ته نه شو ورکښته کېدلای او که څوک غواړي د هغه د شاعرۍ پر رمزونو پوه شي، نو د هغه د هر شعر څو ځله لوستنې ته اړتیا پېښېږي. له دې څخه دا نتیجه اخلو، چې د پسرلي شاعري نه د عوامو لپاره ده او نه د خواصو لپاره، بلکې په خواصو کې هم د خواصو لپاره ده. په دې مانا چې دده شاعري د عوامو، ځینو روڼاندو او د ټولنې د نورو پاړکو تر ذهني کچې اوچته ده، یوازې شاعران کولای شي دده له کلامه خوند واخلي او پند ترلاسه کړي، په شاعرانو کې هم بیا یوازې ((شاعران)).

ستا مختـه مې اوښکه چې لـه سترګو بهېدلې وه
خپلــه ببوســي مــې پــه لېمــو کــې رغړېــدلې وه
کــومې یــوې راشــې تــه برکــت ووایــم
زمــا دانــه خــو وړانــدې تــر کرلــو ســوځېدلې وه
خپلـو پښـو تـه سـل ځلـه رامـات یـې تجربـو کـړ سـر
هــر څــو کــه نقشــه راتــه د ښــه ژونــد ځړېــدلې وه

مـا وې زه بـه سـیوری شـم او پښـو تـه بـه دې ولـوېږم
ځوانــه غرځنــۍ وه لــه خپــل ســیوري رمېــدلې وه
مـا کـرل رېبـل چې اوس بـه لاس د یـارۍ راکـړي وخت
پــوه نــه وم چــې دا کیســه انجــام تــه رســېدلې وه.

دا او دې ته ورته غزلې داسې نه دي، چې په یو ځلې او اني ډول یې ټول خوند او مانا د لوستونکي او اورېدونکي ذهن تـه ور ولېږدي، هر څوک چې د پسرلي صاحب شاعري لولي، نو په خپل ذهني لابراتوار کې به یې تجزیه کوي او تحلیلوي او بیا بـه ترې د مانا کوچ راوباسي.

خپله شاعر د ژورې مطالعې او ژور نظر خاوند دی، هغه چې هر څه لیکلي په درد یې لیکلي او په فکر یې لیکلي، هغه د فکري بلوغ پر داسې یوې پوړۍ ولاړ دی، چې نور یې د تزلزل او ښویېدو خطر نه ګواښوي او خپله چې هر څه ټولنې ته وړاندې کوي، تر ډېر اوږده تحلیل او د پرله پسې مطالعې او تجربې د نچوړ او غورچاڼ په نتیجه کې یې وړاندې کوي.

یو غربي لیکوال فرانسیس بیکن شاعران پر دریو کټګوریو وېشي:

۱- هغه ډله چې هېڅ ډول مطالعه نه کوي او هر څه چې وړاندې کوي، هغه یې د خپلې ګېډې او خپل فکر محصول وي، دا ډول شاعران د غنې مثال لري، چې له خپلې خولې تارونه باسي او له بهر څخه هېڅ هم نه اخلي.

۲- هغه شاعران چې د مېړيو خاصيت لري، ټول عمر غله دانه راټولوي او بېرته هېڅ هم نه ورکوي، دا کټګوري شاعران هم د نورو په فکر او تجربو شخوند وهي او وخت تېروي.

۳- هغه شاعران دي چې لکه د شاتو د مچيو په شان پر ګلونو ګرځي، شيره راټولوي او تر ډېر زيات زحمت او کړاو وروسته يې پر شاتو بدلوي او بيا يې لوستونکو ته وړاندې کوي.

څوک يې مني او که نه؟ خو زما په نظر پسرلی صاحب د همدغې درېيمې کټګورۍ په سر کې ځای لري، خو زه په کې دا زياتونه هم کوم، چې د پسرلي د ذهن شات بيا په شاتو کې د ښېرې اوپلوسې شات دي، چې زحمت يې هم زيات دی او قيمت يې هم لوړ، يوازې هغه څوک ددې شاتو پر قيمت پوهېږي چې د ذهن مچۍ يې ددې ونو او بوټو پر ګلانو خپل وزرونه غوړولې شي.

په کيسه ييزو اثارو کې کرکټرونه د کيسې د بشپړاوي يو مهم عنصر ګڼل کېږي او دا خبره هم معموله ده چې په خپله ليکوال چې د کرکټرونو پنځوونکی دی، خپله د کرکټرونو تر شا ولاړ دی او ډېر ځله خو داسې هم کېږي، چې اصلي کرکټر خپله ليکوال وي او دا عملي کرکټر د هغه عکس يا ممثل وي. د شکسپير د يو شمېر ډېرو برياليو ډرامو يو راز دا ګڼي، چې ددې ډرامو اصلي کرکټر خپله ليکوال يانې شکسپير دی، هېڅ ممکنه نه ده، هغه پټ درد او روحي حالت چې په خپله پر ليکوال نه وي تېر شوی، هغه دې د يوه بل کرکټر په وجود کې څرګند او تمثيل کړي، دغسې په شعر کې

هم کرکټر او کرکټرونه شته، خو د شعر اساسي او مرکزي کرکټر په خپله شاعر دی.

کله چې موږ د پسرلي صاحب شاعري د فکر له پلوه څېړو، نو هلته موږ ته خپله پسرلی صاحب سترګو ته درېږي، ماضي یې څه وه؟ حال یې څه دی؟، ټولنیز، افاقي او سیاسي شخصیت یې څنګه و او څنګه دی؟ موږ چې خپله اوسنۍ شاعري په تېره له **۱۳۵۷**-**۱۳۸۵** پورې څېړو، نو له فکري پلوه درې کټګورۍ شاعران یا فکري کرکټرونه مو تر سترګو کېږي:

۱- هغه ډله شاعران یا ناظمان دي، چې پر منکسره فکري لیکه تللي، په دې مانا چې فکري بلوغ ته نه دي وررسېدلي، پر شعر یا نظم لیکلو یې پیل کړی و، دې ډلې اشخاصو داسې فکري لوړې ژورې ولیدلې، چې تر پایه پر دې بریالي نه شول، چې ځانته خپله لاره غوره کړي. په هر پړاو کې چې دې شاعرانو کوم شعرونه خپاره کړي وو، په بل سیاسي یا فکري پړاو کې هغه چاته د ښودنې نه وو، په دې کې داسې شاعران هم شته چې د خپل ځان او خپل تېر فکر پر ضد یې هم په اصطلاح شعرونه ولیکل.

۲- هغه ډله شاعران چې پر منحني فکري لیکله تللي، دې ډلو شاعرانو هم ډېرې فکري تېروتنې او ښویېدنې کړي، خو دې حد ته لانه دي رسېدلي، چې د خپل ځان او فکر پر ضد هم لیکنه وکړي.

۳- درېیمه کټګوري هغه شاعران دي، چې شعري او فکري بلوغ یې پر یو وخت پیل شوی، دوی یو مستقیم فکري خط تعقیب کړی او له خپل هنر سره یې فکر هم خلکو ته وړاندې کړی دی، دوی په

هنر کې فکري ښويېدنې، تېروتنې او جاروتنې نه دي کړې او نه يې د خپل ځان پر ضد نظمونه يا شعرونه ليکلي دي. پسرلی صاحب په همدې وروستۍ کټګورۍ کې راځي، که موږ د پسرلي صاحب لومړنۍ څلوريزه وګورو چې وايي:

لاله ښکاره شو په يوه داغ باندې
ما پټ ساتلی تر پردو لاندې
نسيمه راشه زړګی مې واکړه
چې کړم داغونه خلکو ته وړاندې

دا څلوريزه نن څخه څه باندې پنځه لسيزې دمخه ليکل شوې، خو که د ۱۳۷۷ ل کال غزل هم ولولو، نو بيا به يې هم په فکري جوهر کې اختلاف ونه ګورو.

بېګاه يې غلی ناست ومه تر څنګ يې والوتم
دا څومره بې مقصده لکه رنګ يې والوتم
کته مې ورته لاره، لکه خوب د مسافر
ناڅاپه د بنګړو په يوه شرنګ يې والوتم.

که د پسرلي صاحب له شعرونو څخه نېټې او د هغه نوم لرې شي، نو د ډېرو به پرې زموږ د يو شمېر کلاسيکو شاعرانو د شاعرۍ تنده هم ماته شي، زما په فکر پسرلی صاحب د خپل عصر کلاسيک دی او دا ډېره سخته ده چې هر شاعر د خپل عصر

کلاسیک شي. د کلاسیک یوه مانا داده چې نور پرې د زمان او مکان د توپانونو زور نه رسېږي او مرګ یې وژلای نه شي.

کله چې موږ د پسرلي غزلونه او څلوریزې یانې رباعیات لولو، نو د کاظم خان شیدا او یا هم د خوشال بابا د غزلو او رباعیاتو په تله یې تللای شو. د پسرلي د افکارو ډېره برخه همدې غزلو او رباعیاتو رانغاړلې ده. دلته یې یوازې څو څلوریزو ته اشاره کوم:

لکه مانا چې رڼوي ستوري
په تارونېږي د سترګو توري
هر ځای کې کېږي تر سترګو، سترګو
احساسوم دې په هر هر لوري.

✸✸✸

چې ورته ګورم له شرمه سره شي
د حسن ګل وي د زړه ټوټه شي
شرم و حیا وي جوهر د حسن
مڼه چې سره شي هاله خوږه شي.

✸✸✸

نه وایم عشقه چې ژوند اسان کړه
ارزو مې ډېره دیدن دې ګران کړه
چې د زغم کاڼي په کې اوبه شي
سوی زړګی مې اتشفشان کړه.

پښتو څلوریزې یا رباعیات او همدارنګه غزل هغه شعري فورمونه دي، چې د یوه مفکر او اندیال شاعر د فکر د بیان لپاره

ډېر مناسب دي او پسرلي صاحب لکه د خوشال بابا په څېر له دې شعري فورمونو څخه ښه او پرځای ګټه پورته کړې ده. په علمي سيمينارونو کې ليکنې ډېرې او وخت کم وي، له همدې کبله اوږدې ليکنې د چا نه خوښېږي، اوږدې ليکنې په کتابونو کې بدې نه ښکاري، خو دا ټکی هم بايد قيد کړم، چې لنډې ليکنې که هرڅومره په دقت او ځيرتيا وليکل شي، د پسرلي صاحب د شاعرۍ د يوې خوا رنګ او خوند هم نه شي راټولولای، په پای کې زه په لنډيز سره د پسرلي د شاعرۍ په باب ددغو څو ټکو يادونه کوم:

۱- د پسرلي صاحب شاعري يوه فکري شاعري ده.

۲- له ښکلا ډکه ده، يانې فکر او ښکلا په کې غاړه غړۍ دي او په موازي ډول حرکت کوي.

۳- مقاومه ده (د وخت توپانونه يې له منځه وړلای نه شي.)

۴- متداومه ده (ډېر عمر به دوام وکړي او څومره چې د ټولنې ذهني کچه اوچتېږي هغومره به يې د شاعرۍ مينه وال زياتېږي.)

۵- د پسرلي صاحب شاعري موسمي نه ده، تخلص يې موسمي دی، خو شاعري يې موسمي نه ده، يانې هېڅ ډول سياسي موسمونه يې خوند او رنګ نه شي پيکه کولای.

۶- د پسرلي شاعري مکاني نه ده، يانې په يوې مشخصې جغرافيايي سيمې پورې تړلې نه ده.

۷- د پسرلي شاعري د عوامو لپاره نه ده، دده شاعري د خواصو او په خواصو کې هم د خاصو اشخاصو لپاره ده، هر کله چې په

ټولنه کې ددې خاصو خلکو شمېر زیاتېږي، د پسرلي صاحب د شاعرۍ مینوال او لېوال هم زیاتېږي.

۸- د پسرلي شاعري د اوس وخت لپاره نه ده، د راتلونکو لسیزو، راتلونکو نسلونو او راتلونکو پېړیو لپاره ده او قدر به یې پر همغو خلکو ډېر زیات وي، هغه د خوشال بابا خبره:

د خوشال قدر که اوس په هېچا نه شته
پس له مرګه به یې یاد کا ډېر عالم.

د يوې ((ژبخورې)) ژبې يرغل

او د پښتو او دري ژبو برخليک

دا ليکنه تر ليکلو وروسته په ځولي مجله او په ځينو پښتو وېبپاڼو کې خپره شوې ده.

د نړۍ يو شمېر ژبپوهان انګليسي يا انګرېزي ژبې ته (ژبخوره) ژبه وايي. په دې مانا چې د نړۍ هرې سيمې او ټولنې ته، چې دا ژبه رسېدلې؛ نو محلي او يا سيمه ييزې ژبې يې بې اغېزې کړي، له کاره يې غورځولي او له دفتري دريځ او ارزښته يې لرې کړې دي.

د انګرېزي ژبې جادو په دې کې ده، چې له کوم ملموس فزيکي او نورو فشارونو پرته خپل ارزښت او قيمت په ټولنه کې خوندي کوي او خلك يې مني او هضموي يې.

يو شمېر پيداګوژستان يا ښوونپوهان په دې نظر دي، چې بې فشاره، نامستقيمه او نارسمي زده کړه تر رسمي او مستقيمې زده کړې ډېره موثره ده او زده کوونکي يې په اسانۍ سره منلای او هضمولای شي، دغسې، سياستپوهان هم په دې نظر دي، چې تر مستقيم استعمار (ښکېلاك) نامستقيم ښکېلاك په اسانۍ سره ولسونه ښکېلولای شي.

د مستقيم ښکېلاك پر وړاندې د غبرګون لپاره عوامل او دلايل ډېر

ژر څرګند ېږي او ولسونه د هغوی په مټ عکس العمل یا غبرګون ښيي؛ خو د نامستقیم ښکېلاك د رد او غبرګون لپاره موجه دلایل، د ابهام په تیارو کې پټ وي او عام ولس، چې د ښکېلاك پر وړاندې د غبرګون اساسي فزیکي سرچینه ده، په اسانۍ سره دا دلایل درك کولای نه شي؛ نو په دې ډول نامستقیم ښکېلاك ډېر دوام کوي.

د سیاسي ښکېلاك تر څنګ کلتوري یا ژبني ښکېلاکونه هم شته، چې ژبني ښکېلاکونه بیا پخپل وار د دین یا مذهب، سیاسي زورواکۍ، علم او تمدن او دغه راز د اقتصاد په مټ رامنځته کېږي. په دې مانا، چې د یوې ژبې د بقا، ځلا، پایښت او پرمختګ لپاره دا څو ملاتړه ډېر ضروري دي:

الف- دین یا مذهب: ژبه باید مذهبي ارزښت او ملاتړ ولري، یانې د مذهب او دین زده کړه باید د هماغه ولس په ژبه وي.

ب- سیاسي یا دولتي ملاتړ: ژبه باید د سیاست او دولت ژبه وي، یانې سیاسي چارواکي په هماغه ژبه خبرې وکړي او دفتر و دېوان په همغه ژبه وي.

ج- اقتصادي ملاتړ: ژبه باید د ګټې ژبه وي، په دې مانا، چې څوك ددې ژبې ویونکي دي، د هغوی اقتصادي ګټې خوندي وساتلای شي او څوك چې دا ژبه زده کوي د هغو ګټې لاورزیاتې کړي.

د- علمي ملاتړ: ددې ژبې ویونکي باید خپلې ټولې علمي تندې خړوبې کړي او څوك چې دا ژبه زده کوي د هغه ذهني او

علمي کچه نوره هم اوچته کړي. البته یو بل ډول اساسي ملاتړ هم شته، چې هغه ولسي ملاتړ دی، چې د واك و ځواك اساسي سرچینه ده، چې دوی کولای شي خپله ژبه خوندي وساتي؛ خو بیا به هم د علمي، اقتصادي، سیاسي او دفتري اړتیاوو د لرې کولو لپاره اړ کېږي، چې نورې اړتیا خړوبې ژبې هم زده کړي. دا ډول ژبې چې تر ډېره حده د ولس له ملاتړه برخمنې وي او نور ملاتړونه یې کمزورې یا سست وي، یوازې ددې جوګه دي، چې د ولس په ملاتړ ځان وساتي، په همدې علت ځان ساتې (محافظه کارې) ژبې بلل کېږي.

پښتو ژبه هم یوه ځانساتې یا محافظه کاره ژبه بلل کېږي، چې تر ډېره حده د ولس په ملاتړ ژوندۍ ده او نور ملاتړونه یې لاتر دې دمه ډېر غښتلي نه دي.

د پښتو ژبې د بقا او مقامت یو بل غټ عنصر دا هم دی، چې پښتو نه یوازې د یوې ژبې نوم دی؛ بلکې د پښتون ولس یو ټولنیز قانون هم دی، تر څو چې ولس ژوندی وي؛ نو مجبور دی، چې د خپل ټولنیز قانون له لارې خپلې ستونزې حل کړي؛ نو ځکه خو د قوم تر پاینښته د قانون او واك پاینښت اټکلېږي.

د پښتو ژبې د بقا بل علت دادی، چې خپله د "پښتو" ریښه له (پښت یا پښتون) څخه اخیستل شوې. هغه ژبې، چې د نوم په ریښه او محتوی کې یې د قوم ریښه او محتوی پرته وي، د هغوی ژوند د قوم له ژوندانه سره موازي او مساوي دی او هغه ژبې، چې د علمي، کولتوري، سیاسي او اقتصادي ارزښتونو په نتیجه کې رامنځته شوي او له یوه ځایه بل ته لېږد بدلي، وده او پرمختیا یې

کړي د همدغو ارزښتونو په کمزورۍ او له منځه تلو سره، له منځه ځي.

څو ژبې به د بېلګې په توګه وړاندې کړو: عربي ژبه تر شا يې عرب ملت ولاړ دی، ترکي ژبه تر شا يې ترک ملت ولاړ دی، روسي ژبه تر شا يې روس ملت ولاړ دی او پښتو ژبه تر شا يې پښتون ولس ولاړ دی. دلته د ژبې او قوم د نومونو تر منځ پر مانيز تړاو سربېره رواني تړاو، ارزښت او ماهيت هم پروت دی، دا قومونه هېڅکله هم دا نه شي زغملای، چې دوی دې ژوندي وي او ژبې دې يې ومري.

اوس بېرته د انګرېزي ژبې پر چټک پرمخيون خبرې کوو: انګليسي او يا هم انګرېزي ژبه د (جرمانتيک) ژبو له کورنۍ څخه ده، په (۱۷) ميلادي پېړۍ کې يې د سياسي، اقتصادي او علمي ملاتړ له امله چټک پرمختګ پيل شو او د نړۍ ګڼو سيمو ته يې لاره وکړه، د انګليسي ژبې د چټک پرمختګ بهير اوس افغانستان ته هم را رسېدلی، له تېرو څلورو کلونو راهيسې چې هره کورنۍ او بهرنۍ موسسه ګوري؛ نو د تقرر لومړی شرط يې پر انګليسي ژبه او کمپيوټر پوهېدل دي. له دولتي موسسو پرته اوس دا شرط يا اړ مهمو دولتي پوستونو ته هم غځېدلی، دولتي چارواکي استدلال کوي، چې د افغانستان دولت پر بهرنيو مرستو ډېره لګوي؛ نو بايده دي داسې يو څوک پر مهمو دولتي څوکيو وګومارل شي، چې پر انګليسي ژبه پوه وي، له بهرنيو سرچينو سره اړيکې ټينګ کړي، مرستې راماتې کړي او د پوهاوي جوګه شي.

په ولس کې هم د انګليسي ژبې مينه وال او لېوال ډېر زيات دي

(څوك په انګليسي ژبه پيسې ګټي) او (څوك پر انګليسي ژبه پيسې ګټي). د افغانستان په ښارونو کې تر درملتونو وروسته د انګليسي ژبې د كورسو شمېر تر بل هر څه زيات دی. د انګليسي ژبې دا چټکه وده او پراختيا به په نږدې څو كلونو كې (كه حالات همداسې روان وي) د افغانستان د دولت د دفتري چارو زياتره ركونه ونيسي او خلكو ته به هم تر يوه حده د ګټې او علم ورونه بېرته شي؛ خو اوس راځو دې ته، چې دا ژبه به د كومې ژبې ځای ونيسي، كومه به كمزورې كړي او له كومې يوې سره به مرستندويه شي؟ دا ډېره مهمه پوښتنه ده، چې دقيق اټكل او ارزونه غواړي.

زما په اند په افغانستان كې به وړې ژبې چې هسې هم د لويو ژبو (پښتو) او (دري) تر اغېز لاندې دي، نور زيان هم وګالي؛ ځكه ددې ژبوويونكي به د خپلو ځاني ګټو لپاره هم هڅه وكړي، له نړيوالو سره د ارتباط په هيله انګليسي ژبه زده كړي او د خپلې سيمه ييزې ژبې د ودې لپاره به ډېره هڅه ونه كړي.

دويم هره علمي او سياسي ژبه چې يو هېواد ته ورځي او د دفتري ژبې ماهيت او ارزښت راخپلوي، تر ټولو لومړی ګوزار يې پر همغې ژبې دی، چې دا وخت پر حكومت او دفتر حاكمه ده. د حكومت او دفتر د خپلولو لپاره به ددې دوو ژبو تر منځ سيالي روانه وي او ميدان به هغه ژبه ګټي، چې تر شا يې لوی سياسي، اقتصادي، علمي او تخنيكي قوت پروت وي.

د افغانستان د دولت دفترونو ته، چې اوس په کوم سرعت انګلیسي ژبه را روانه ده، دا په حقیقت کې له دفتر څخه د دري ژبې د حاکمیت د ختمېدو زیګنال دی.

دري ژبه په هېڅ وجه له علمي، اقتصادي، سیاسي او تخنیکي پلوه اوسمهال د انګرېزي ژبې مقابله نه شي کولای؛ نو ځکه به یې په اسانۍ سره ځای انګلیسي ژبه ونیسي.

ددې خبرې یادون هم ضروري دی، چې دري ژبه په افغانستان کې ډېر قومي ملاتړ نه لري، په دې مانا، چې دري ژبه د دربار او دفتر ژبه وه او تر یوه حده د مذهب دویمه ژبه. له قومي پلوه یوازې تاجکان او په دویمه درجه کې هزاره ګان ددې ژبې ملاتړي دي. تر اوسه پورې دري ژبه د دربار له لارې د ګټې ژبه هم وه؛ نو ځکه یو شمېر نورو افغانانو هم یا د ضرورت او یا هم د مجبوریت له مخې زده کوله، هغه ژبې چې په هېواد کې د دربار له لارې حاکمې وې، هغه د درباري امتیاز د له منځه تلو سره سمې کمزورې کېږي او نورې ژبې یې ځای نیسي. غوره بېلګې یې په روسیه کې د (فرانسوي) ژبې او د هند د مغولو په دربار کې د (دري) یا (فارسي) ژبې د درباري ارزښت ختمېدل وو، کله چې دا ژبپالي دربارونه له منځه لاړل، له هغو سیمو څخه ددغو ژبو د نفوذ ټغر هم راټول شو او ځای یې قومي ژبو ونیو.

د انګلیسي ژبې د مخ پر زیاتېدونکي ګواښ تر څنګ د افغانستان د اساسي قانون د شپاړسمې مادې حکم هم د دري ژبې حاکمیت ته غټ ګواښ پېښ کړ. ددې مادې د حکم له مخې محلي

او سیمه ییزې ژبې د پراختیا او پرمختیا حق لري، دلته خو نورې محلي ژبې دومره د بحث وړ نه دي؛ خو ازبکي او ترکمني ژبې چې اوس دواړه د (ترکي ژبې) په نومونو یادېږي. د دري ژبې حاکمیت ته ستر ګواښ دی.

د افغانستان د دري ژبې د حاکمیت غټه سیمه همدا د هېواد د شمال ولایتونه وو، البته د دفتر له لارې د هېواد په جنوب لویدیز او نورو سیمو کې هم دود ده؛ خو شمال یې یوه امتیازي سیمه ده. اوس هلته ازبکي (ترکي) ژبه چې د ترکیې د لوی تمدن، اقتصادي او سیاسي قوت ملاتړ هم لري، په ټوکېدو ده او دا له احتماله لرې نه ده، چې د هېواد په شمال کې د دري ژبې ټولواکه واکمني له سخت زوال سره مخامخ کړي. له قومي پلوه د هېواد په شمال کې هیڅ قوم هم بشپړ اکثریت نه لري؛ بلکې ازبک، پښتانه، تاجك او هزاره ګان ټول یو نسبي توازن لري؛ نو کله چې د هېواد په شمال کې ازبکي ژبه وده وکړي، پښتانه هم د خپلې ژبې د ودې لپاره کار وکړي دا کار به د دري ژبې د واکمنۍ ډګر راتنګ کړي او نوي سیالان به یې ورځ پر ورځ غښتلي شي.

د حکومت دننه چې ورو ورو انګلیسي ژبه پر دفتر حاکمه وي؛ نو د دري ژبې درباري ارزښت به له منځه لاړ شي او هغه په سوونو څه، چې په زرونو مامورینو ته، چې پر دري ژبې د حاکمیت له لارې یې د حکومت ډېر خواږه ترخولې کول او د درباري مهارتونو او لفاظۍ له لارې یې زیات شمېر امتیازات راخپلول، ددې میرزایانو او میرزا قلمانو ځای به داسې نوي ځوان کدرونه ونیسي، چې هم پر

انګرېزي ژبه او هم پر کمپیوټر حاکم وي او هم یې عصري علوم زده وي.

د انګرېزي ژبې په زده کړه کې پښتانه تر هر چا ځکه زیات دمخه دي، چې د انګرېزي ژبې غږیز یا فونولوژیك جوړښت د پښتو له غږیز جوړښت سره یو شان دی، د جنس او حالت توپیر او پر ساکن توري د کلمې پیل په دواړو ژبو کې شته، په داسې حال کې چې د دري ژبې ګرامري سکښت له دې سره توپیر لري؛ نو له ځینو استثناتو پرته د ژبې د زده کړې د عملي نتیجو او اصولو له مخې هغه ژبې چې مشترکات سره ولري، د هغو ژبو ویونکي دا ژبې ښې زده کولای شي؛ نو په دې ډول ویلای شو په هر انګلیسي ژبې ټولګي کې چې پښتانه او دري ژبي سره ناست وي د تلفظ (وینګ او ګرامر له مخې پښتنو ته د انګلیسي ژبې زده کړه اسانه ده. دا خبره هم واقعیت دی، د هرې ژبې یا هر قوم کدرونه چې په حکومت یا دربار کې کار کوي، طبعاً خپل قومي او ژبني تمایلات لري او د خپل ځان په ګټه به کار کوي. کله چې بیا په دفتر یا حکومت کې د دویمې یا قومي ژبې مساله راولاړېږي؛ نو طبعاً د پښتو امتیاز او استحقاق زیاتېږي. د ملګرو ملتو یوه اداره (یونیسکو) چې د کلتوري میراثونو او فرهنګي شتمنیو د ساتنې او پالنې لپاره کار کوي، په هر هېواد کې یوه ژبه د هغه هېواد د ملي ژبې په توګه په رسمیت پېژني، دا سازمان په ایران کې فارسي ژبه او په افغانستان کې پښتو ژبه د ملي ژبې په توګه په رسمیت پېژني؛ نو د انګلیسي

ژبې په راتګ سره به یوه د دربار د ژبې او بله د ملت د ملي ژبې مساله زیاته راولاړه شي.

دا یو څرګند حقیقت دی، کېدی شي د پښتو ژبې مخالفینو ته دا یو تریخ حقیقت وي؛ خو حقیقت دی. ملي ژبه د ملت د اکثریت ژبې ته ویل کېږي، نه درباري یا دفتري ژبې ته، په ځینو هېوادونو کې ملي ژبې هم درباري او دفتري بڼه لري؛ خو په ځینو کې بیا دفتري ژبې ځانته او ملي بېلې وي.

د افغانستان د اوسني اساسي قانون د ۱۲ او ۲۰ مادې د محتویاتو له مخې پښتو هم د دولت رسمي ژبه او هم د ملت ملي ژبه ده؛ خو د یو لړ نامشروعو جریانونو د پرله پسې حاکمیت له لامله پښتو ژبې خپل ټول دفتري استحقاق نه دی تر لاسه کړی؛ خو ملي ژبه ځکه وه، چې د تاریخ په اوږدو کې یې همدې ملت ساتنه او پالنه کړې ده.

اوس دلته بېرته خپل بحث رانغاړم او وایم، چې که د انګرېزي ژبې د پرمختګ سرعت همداسې روان وي؛ نو ددې احتمال شته، چې د دري ژبې درباري ارزښت، قوت او حاکمیت له منځه یوسي او کله چې ددې ژبې درباري قوت ختم شي؛ نو ددې احتمال شته، چې اوسنی شان او شوکت یې هم له زوال سره مخ شي او انګلیسي ژبه، چې په نړۍ کې یې تر دې دمه ډېرې ژبې خوړلي او له درباره شړلي، د افغانستان دري ژبه به هم د کمزورۍ له سخت ګواښ سره مخامخ کړي. د پښتو ژبې پر وړاندې بیا بل ډول اټکل کېدی شي او هغه دا چې پښتو ژبه خو هسې هم په دربار کې درنه برخه نه لري؛

نو که انګلیسي دربار ته را هم شي، له پښتو څخه څه کمېدی نه شي، پښتو به د ملي ژبې او د وخت په تېرېدو سره د انګلیسي تر څنګ د دولت د ژبې په حیث خپل شتوالی خوندي وساتي او هلته به لا ښه څرګنده شي، چې پښتو د افغان ولس ملي ژبه ده.

افغانستان او د ایران کلتوري یرغل

دا لیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۸۲ل کاله په (۳) ګڼه کې خپره شوې ده.

افغانسان د تاریخ په اوږدو کې د بېلابېلو هېوادونو او مختلفو امپراتوریو تر سیاسي، پوځي او کلتوري یرغل لاندې راغلی دی، خو افغانانو په ډېره مېړانه د پردیو سیاسي او پوځي یرغلونه په شا تمبولي، خو د کلتوري یرغلونو اغېزې لکه د سیاسي او پوځي هغو په شان ژر له منځه نه دي تللي.

د کلتوري یرغلونو په جمله کې د عربو، ایران، پاکستان او اوس اوس د لویدیزې نړۍ د رنګارنګ کلتورونو د ځپاو یادونه کولای شو، د عربو کلتوري تاثیرات د دیني او مذهبي ارزښتونو د دودونې، د پاکستان کلتوري اغېزې، د هغو د سیاسي او اقتصادي پرمختګونو او د لویدیزې نړۍ کلتوري اغېزې په افغانستان کې دهغو د اوسنیو سیاسي لېوالتیاوو او تخنیکي برلاسۍ له امله رامنځته شوي دي.

خو د ایران کلتوري تاثیرات د هغو له مذهبي، سیاسي او ژبنۍ پراختیا غوښتنې سیاست سره تړاو او په افغانستان کې له پېړیو پېړیو راهیسې دوام لري، ایراني لیکوالو او د وخت سیاستوالو هېڅکله هم په افغانستان کې خپله ژبنۍ لېوالتیا پټه کړې نه ده،

ایرانیان افغانستان خپله ژبنۍ او فرهنګي حوزه ګڼي، د فرهنګي او مذهبي اغېز د ساتلو تر سیورې لاندې غوارې د اوږدې مودې لپاره خپلې سیاسي ګټې هم خوندي او ترلاسه کړي.

له همدې امله له پېړیو راهیسې د ایران د هر وخت حکومتونو هڅه کړې په افغانستان کې د سیاسي لاسوهنې تر څنګ فرهنګي لاسوهنه وکړي، له همدې کبله خو په افغانستان کې د کلتوري چارو د ادارو اکثره مسوولین فارسي ژبي او یا هم داسې پښتانه تاکل شوي وو، چې د دري ژبې تر زیات تاثیر لاندې وو.

کله چې د هند په نیمه وچه او د منځنۍ اسیا په بېلابېلو سیمو کې د فارسي ژبې پر وړاندې نورې قومي ژبې راوټوکېدې، نو د فارسي ژبې لمن له دې سیمې څخه په ټولېدو شوه او یوازې د فارس (ایران) له لوري د راټوکېدو په حال کې شوه، په منځنۍ اسیا کې روسي ژبې د فارسي ژبې ځای ونیو او دهند په نیمه وچه کې لومړی نورو قومي ژبو او بیا وروسته انګلیسي ژبې د فارسي درباري حاکمیت ختم کړ.

په افغانستان کې د هوتکیانو، احمدشا بابا، امیر شېرعلي خان، امیر حبیب الله خان او غازي امان الله خان ژبنیو ریفورمونو (سمونونو) د فارسي ژبې پرله پسې درباري حاکمیت له سخت ګواښ سره مخامخ کړ.

په سقاوي اړو دوړ کې ټول ریفورمونه په شا وتمبول شول، خو د اعلیحضرت محمد نادر خان پر وخت پښتو ژبې ته یو ځل بیا اساسي پام راواوښت، خو دا سمونونه هم د محمد نادر خان د وژنې

له امله ټکني شول، خو د وزیر محمدګل مومند په شان د هغه د یو شمېر ملګرو او ملتپالو افغانانو په هڅو ژبني ریفورمونه ژوندي وساتل شول، د اعلیحضرت محمد ظاهرشاه د واکمنۍ پر مهال په اساسي قانون کې دپښتو ژبې دملي حق تثبیت، د افغانستان دملي هویت د روښانتیا په لاره کې یو مهم ګام و، تر هغه وروسته د ولسواکۍ په لسیزه کې هم پښتو ژبې تر یوه بریده وده وکړه.

د ۱۳۵۷ل کال تر سیاسي بدلون وروسته هم پښتو ژبې وده وکړه او ان د درباري ژبې حیثیت یې خپل کړ، تر دې وخت دمخه ټوله موده کې د ایران حکومت دپښتو ژبې د پرمختګ بهیر ته خواشینی و او هڅه یې کوله چې دا بهیر له ځنډ او خنډ سره مخامخ کړي. پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد تر پوځي یرغل وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې د ودې بهیر ټکنی شو او ژبنی پرمختګ د سیاسي حالاتو تر اغېز لاندې راغی، دپښتو ژبې د ودې ګړندی بهیر سست شو او فارسي ژبې ته زیاته پاملرنه راواړول شوه، پښتو د دولت په رسمي خپرونو کې د دویمې او ژباړیزې ژبې پوړۍ ته راټیټه شوه، د شوروي اتحاد پښتون ضد او د مشخصو لړکیو د پیاوړتیا پالیسي ددې سبب شوه، چې پښتو ژبه او پښتني فرهنګ په زیاتو برخو کې وځپل شي، د شوروي اتحاد حکومت که څه هم له سیاسي پلوه د ایران دمذهبي حکومت مخالف و، خو په ژبنۍ او فرهنګي برخه کې دشوروي اتحاد افغان ضد سیاست عملاً د ایران له هیلو سره مطابق و.

په داسې حال کې چې په کابل کې د روس پلوه حکومت پر فرهنګي او خپرنيزو مرکزونو او وسايلو واکمنه فضا د ايران د دوديزې فرهنګي او ژبنۍ پراختيا غوښتنې له هيلو سره سمه وه، خو ايران بيا هم پر دې بسنه ونه کړه، په ايران کې مېشت اته ګوني شيعه ګوندونه چې له مذهبي او ژبني پلوه يې د دوی ايډيالوژي تعقيبوله، په خپلو ټولو امکاناتو ښه سمبال کړل او ډېر يې ونازول، ايران مېشتي شيعه مذهبي ډلې دومره زياتې د ايران تر اغېزې لاندې راغلې چې ان د ايران مذهبي او سياسي مشران يې خپل مشران ګڼل او دهغوی پر مشرۍ يې وياړ کاوه. دې ډلو که څه هم جهاد او مذهب خپل شعار ټاکلی و، خو په واقعيت کې قومي او ژبنی عنصر په کې تر بل هر څيز ډېر قوي و. دې جهادي ډلو په کابل کې نورو واکمنو الحادي شيعه ډلو سره په پټه او ښکاره داسې اړيکي درلودل چې په ايران پالنه او ژبپالنه کې يې بيا ګډې هڅې په ښه ډول څرګندېدلې، د ډاکټر نجيب الله د واکمنۍ پر مهال به د ايران د اسلامي انقلاب او د ايران نورې مذهبي او سياسي ورځې دهمدې شيعه واکمنو ډلو په مرسته په داسې شاندارو مراسمو سره لمانځل کېدلې چې ځينو به دا فکر کاوه چې دا د افغانستان مرکز (کابل) نه دی، بلکې د ايران کوم لوی ښار دی.

د خميني او د ايران د نورو مشرانو عکسونه به پر موټرو ځړېدلې وو او په لاريونو کې به (د الله اکبر- خميني رهبر) غږونه اورېدل کېدل، د ايران حکومت له ژبني او مذهبي پلوه پر ايران مېشتو اته ګونو شيعه ګوندونو سربېره پاکستان مېشتي اسلامي جميعت

ګوند سره هم ښه اړیکي درلودل، له جمیعت تنظیم سره د ایران د خوږو اړیکو درلودلو علت مرکزي ټکی د هغوی ژبنۍ او فرهنګي لېوالتیا وه، د استاد رباني اسلامي جمیعت تنظیم د خپل سیاسي ژوندانه په کار او فعالیت کې خپل قومي او ژبني تمایلات تر هر چا زیات ښه ډاګیز کړي وو او د اسلام او جهاد تر چتر لاندې یې دا بله ستراتیژي هم پرمخوړله.

د ایران او اسلامي جمیعت ترمنځ ژبني اړیکي دومره ټینګ وو چې یو وخت دجمیعت تنظیم مشر پروفیسور برهان الدین رباني له ایران سره د ګډې فرهنګي همکارۍ او ستراتیژۍ تړون هم لاسلیک کړ، ایران او افغانستان یې دواړه هم فرهنګه او یو ژبي هېوادونه وګڼل.

خو پر کابل باندې د استاد برهان الدین رباني د نیمواکې واکمنۍ پرمهال په کابل حکومت کې د ایران پلوه اصلي ډلې یانې وحدت ګوند له غوښتني سره سم دمناسبې ونډې دنشتوالي له امله د استاد رباني له اداري سره له سیاسي پلوه د ایران دحکومت اړیکي اکثره وخت ترینګلي وو، دغه راز دا مهال کابل دتنظیمي جګړو ډګر و او د ایران د فرهنګي فعالیت لپاره چندان زمینه برابره نه وه، خو بیا هم د کابل یو شمېر خپرونو، ایراني ښه خپلوله، همدا مهال یو شمېر فرهنګي او علمي مرکزونو ته له ایران څخه د مرستې په نامه په لسګونو زره عنوانه کتابونه راغلل او په علمي مرکزونو او د هغو په کتابتونونو کې ځای پر ځای شول، خو کله چې د طالبانو دتحریک د زور له امله د استاد رباني دتنظیم واک له

کابل او د هېواد له بېلابېلو سيمو څخه ټول او يوازې د هېواد په يو نيم ګوټ کې راټول شو، نو د ايران حکومت بيا د استاد رباني د سمبوليک او تمثيلي حکومت هر ډول سياسي، اقتصادي، پوځي او تبليغاتي ملاتړ ته راودانګل.

دا وخت د ايران اکثرو راډيويي، تلويزيوني او چاپي خپرونو د استاد رباني د تمثيلي حکومت تائيدونه او د طالبانو د نظام غندنه خپله اصلي موخه کړه، ان تر دې بريده چې د استاد رباني د شړل شوي حکومت ټول نشرات يې يو سلنې ته هم نه رسېدل، ايراني خپرونو دا وخت دومره سپين سترګي کوله چې د نړۍ هېڅ هېواد به په بل هېواد کې کوم خپل خوښې تنظيم يا حکومت لپاره نه وي کړې، کله چې د امريکايي ځواکونو په زور د طالبانو نظام ړنګ شو، نو ايران ته ډېره ښه زمينه په لاس ورغله، چې هم له طالبانو څخه خپل سياسي غچ واخلي اوهم په افغانستان کې خپل ژبنی او فرهنګي پلان عملي کړي.

پاکستان دا وخت په افغانستان کې د سياسي لوبې يو بايلونکی هېواد ګڼل کېده، سعودي عربستان هم له سياسي ډګر څخه لرې شوی و، د امريکا متحده ايالتونو خپلو سياسي اهدافو ته ترجيح ورکوله، دمنځنۍ اسيا هېوادونه اکثره له ايران سره موافق وو او که ځينې بيا موافق نه و، نو مخالف هم نه وو.

امريکائيانو هم نه غوښتل د ايران د فرهنګي نفوذ د پراختيا دمخنيوي لپاره خپله انرژي مصرف کړي، دا ټول عوامل ددې سبب

شول چې ایران ته طلایي چانس په ګوتو ورشي او هغوی د خپلې اوږدې او لنډې مودې فرهنګي پلانونه عملي کړي.
د ایران د کلتوري اغېز لپاره بل طلایي چانس دا و چې اکثره کلتوري وزارتونه لکه د بهرنیو چارو، لوړو زده کړو او اطلاعاتو کلتور وزارتونه د ایران پلوو اشخاصو په لاسو کې پرېوتل، په کابل کې د ایران سفارت فوراً د افغانستان د اطلاعاتو کلتور وزارت سره په لسګونو بېلابېل قراردادونه لاسلیک کړل، چې هر یو یې په افغانستان کې د ایراني کلتور او ژبې پراختیا ته لاره اواروله. په ایران سفارت کې څو ځله داسې خاصې غونډې او مېلمستیاوې برابرې شوې، چې په هغه کې هغو ډول اشخاصو ته بلنه ورکړل شوې وه چې د ایرانپالنې روحیه یې لرله.
تر دې وروسته په ښکاره ډول د افغانستان پر ملي ترمینالوژۍ د ایراني ترمینالوژۍ یرغل وشو او ګڼ شمېر فارسي ژبې افغاني خپرونې ترې ډکې شوې، ان تر دې چې دولتي او رسمي خپرونې د ایرانی ترمینالوژۍ د تبلیغ او ترویج اصلي وسیلې وګرځېدې، یو شمېر خپرونې د ایراني خپرونو په شکل، سلیقه او ډیزاین چاپ شوې، علمي او کلتوري مرکزونو ته هم د ایرانپالنې او ایراني ترمینالوژۍ لمن خوره شوه، ایران د افغانستان پر علمي مرکزونو دومره واکمن شو، چې ان د لوړو زده کړو لپاره د کانکور د ازموینې پاڼې هم په ایران کې چاپ شوې او دکتنې لپاره بیا هم ایران ته واستول شوې، دا د افغانستان د لوړو زده کړو د تاریخ په ټول بهیر کې تر ټولو بدرنګه پېښه ده، چې افغانستان ورسره په تېر

کې هېڅکله هم نه و مخامخ شوی، د افغانستان په پوهنتونونو کې ایراني ترمینالوژۍ دود شوه.

دې کار سره تر ټولو لومړی په خپله د لوړو زده کړو او اطلاعاتو او کلتــور وزارت اول لاس چــارواکو مرســته کولــه او ورتــه لېــوال وو. ایرانــي ترمینــالوژي نــه یــوازې پــه علمــي مرکزونــو کــې خوره شــوه، بلکــې پــوځي مرکزونــو تــه یــې هــم لاره وکــړه، یــو شــمېر ایــران پلــوو اشخاصــو هڅــه پیــل کــړه هغــه عســکري اصــطلاحات چــې د امیــر شېرعلي خان له وخته بیا تر دې دمه په پښتو وو، له منځه یوسي او پرځــای یــې ایرانــي عســکري اصــطلاحات دود کــړي، ایرانــي اصطلاحاتو په چاپي خپرونو کې د ځای نیـونې ترڅنګ ټلویزیـوني او راډیویي خپرونو ته هم لاره وکړه، کابـل ټلویزیـون او ځینـې نـورو ټلویزیوني چینلونو اکثره ایراني فلمونه او یا هم په ایران کې ژباړل شوي او دوبله شوي فلمونه خپرول او خپروي یې، سړی دا فکر نه شي کولای چې دا د افغانسـتان ټلویزیـوني خپرونـې دي، یـانې کلـه چې سړی پـه کابـل کـې پـه مجموعي ډول فارسي خپرونـې لـولي او ګوري نو سړي تـه لـه ورایـه ایران تـداعي کېږي او فکـر کـوي چـې د ایران په کوم لوی ښار کې اوسي، که چېرې د ایـران فرهنګي یرغـل همداسې دوام ومومي او د مخنیوي لپاره یې اساسي ګامونه پورتـه نـه شـي، نـو لـرې نـه ده چې د افغـان ملت ملـي هویت بـه د ایـران د فرهنګي یرغل په خم کې دل او حل شي.

زرين انځور د فکر او کار

سړی

دا ليکنه پر ۱۳۸۵ل کال، د زرين انځور د پنځوسمې کاليزې په وياړ ليکل شوې وه او په هغه علمي غونډه کې اورول شوې چې د زرين انځور په وياړ په کابل کې جوړه شوې وه. دا ليکنه تراوسه په کومه خپرونه کې چاپ شوې نه ده.

په هره ټولنه کې چې هر ډول بشري پرمختګ او هوساينه رامنځته شوې، دا د هغې ټولنې د انديالو اشخاصو او د کار د سړيو د هڅو نتيجه ده. نېکمرغه ټولنې همغه دي چې د فکر او کار سرونه لري، اول فکر وکړي بيا کار وکړي او وروسته پاتې يا بدمرغه ټولنې هغه دي چې د فکر او کار سرونه په کې نه وي او يا که وي هم له خبرلوڅو او منفي پالو اشخاصو څخه سر نه شي پورته کولای. د مقدوني سکندر د بري غټ راز په دې کې و چې د

ارستو په شان د یوه غټ مفکر ماغزه یې ملاتړي وو. دغه راز که د نړۍ د هر زورواک، ولسواک نومیالي او فرهنګیالي د بري شالید ته وګورو نو وبه وینو چې بریالیتوبونه یې د فکر او عمل د پیوستون نتیجه ده.

زموږ په ټولنه په تېره بیا په لیکوالو کې، درې ډوله لیکوال لیدل کېږي:

۱- یو هغه ډله لیکوال دي چې هېڅ کار نه کوي او یوازې خبرې کوي، دوی خپلې ذهني ناروغۍ او سپوره انتقادونه د نقد یا کره کتنې په نامه تېروي او غواړي په ټولنه کې د یوه کره کتونکي په توګه مطرح شي، ان تر دې چې ځینې د کار لیکوال یې هم ((پوهې))، ((بصیرت)) او ((دقت)) ته په درنه سترګه وګوري، دا په حقیقت کې شفاهي یا بې لیکه لیکوال ګڼلای شو چې لیک او اثار نه لري، خو په لیکوالو کې حساب دي.

۲- دویم هغه ډله لیکوال دي، چې د نظر او پوهې خاوندان دي، پوهه یې ډېره خو کار یې کم دی، دا ډله لیکوال کوښښ کوي، چې ټولنې ته دقیقې لیکنې وړاندې کړي، ډېر ځله داسې پېښېږي، چې ددې لیکوالو ډېرې لیکنې دډېر احتیاط له وېرې له چاپه پاتې شي او ولس یې له ګټو برخمن نه شي، داسې هم شوي چې د زیات احتیاط له وېرې ،دوی خپلې لیکنې پر وخت چاپ کړي نه دي او بیا یې چې کله د چاپ هڅه کړې او یا یې چاپ کړي، نو اثر یې خپل هغه پخواني ارزښت، قیمت او ماهیت له لاسه ورکړی او یا کم

شوی دی. یانې دا ډله لیکوال د ښه نظر خاوندان دي، خو ښه د کار سړي او مېړني نه دي.

۳- درېیمه ډله هغه لیکوال دي چې هم فکر لري، هم فکر کوي او هم کارونه ترسره کوي، ددې لیکوالو له جملې څخه پوهاند مجاور احمد زیار، استاد حبیب الله رفیع، سرمحقق زلمی هېوادمل او ځینې نور دي، چې څه یې په ذهن کې ګرځېدلي، فکر یې پرې کړی او بیا یې ټولنې ته وړاندې کړي دي، یانې د نن کار یې سبا ته نه دی پرې ایښې. زما په فکر ښاغلی زرین انځور هم په همدې درېیمه کټګورۍ لیکوالو کې راځي، یانې دا چې هم فکر کوي هم کار کوي. د فکر او کار ترڅنګ یو څو نور مهارتونه هم لري، چې هغه هم د ده د فرهنګي کارونو په بریالیتوب کې مرسته کوي، ددې مهارتونو له جملې څخه یو مهم مهارت یا خصلت دادی، چې د خپل کار په بهیر کې د نورو احساسات او کینه نه راپاروي یانې کار په دې ډول ترسره کوي، چې د رخه ګرو او کینه ګرو ورته ډېر پام نه شي او که پام یې هم شي نو پر ده د نیوکې داسې ښکاره څه پیدا نه کړي چې د هغوی د کینې اظهار سبب شي. زموږ د ټولنې په ځینو لیکوالو کې یو غټ عیب دادی چې څوک ډېر کار کوي له هغه سره زیات مخالفت کوي، له ښاغلي استاد رفیع صاحب سره د یو شمېر کسانو رخه په دې ده، چې ولې ډېر کار کوي او د انتقاد غټه وجه، عامل او دلیل د هغه زیات کار ګڼي، خو خپله چې هېڅ کار نه کوي له هر ډول نیوکې، ګناه او انتقاده پاک او معاف دي. دې ډول لیکوالو په حقیقت کې د ېته کار ویلای چې د نورو کارونه

وڅاري، چې هغوی څه کوي، د خپل ځان په اړه فکر نه کوي، خو د نورو کار او زيار له زربينه تېروي.

زرين انځور زمونږ د ټولنې د غسې يوې څنګزنې خو ډېرې عيبجنې نيمګړتيا ته متوجه شوی، نو ځکه پر داسې يو محتاط او مستقيم خط حرکت کوي او خپل کار ته دوام ورکوي چې له ښې اړخو او کيڼ اړخو ناروغانو ځان وژغوري، دی په دې خاطر چې د رخه ګرو او کينه ګرو حسادت را ونه پارېږي، خپل ځينې کړي کارونه يې هم د نورو په نامه تمام کړي او په دې ډول يې د کينې د توپان مخه ډب کړې ده.

په فرهنګي کار او چار کې د انځور بله پخه تجربه او مهارت دادی، چې که غواړې کار وکړې، نو ځان به نه مطرح کوې، نور به مطرح کوې، خپله به شاته کېږې، نور به مخې ته کوې، په دې ډول به د هغو خلکو مرسته او همکاري جلبوې چې يوازې د ځان د ځلونې او شهرت لېوال دي او يا د ښه اړتيا لري؛ طرحه به دې خپله وي خو عملي کوې به يې په بل چا، خبره به دې خپله وي خو کوې به يې د بل په خوله، د همدغه مهارت او فورمول دقيق استعمال انځور د دې جوګه کړی دی، چې د فرهنګي کارونو لپاره د مختلفو سليقو، نظرونو، افکارو او ان عقايدو د خاوندانو مرسته او همکاري راجلب کړي او ځان د پښتني ټولنې په داسې يو حالت کې چې د شخصيت د تثبيت بحران يې ګواښوي، د يو مثبت او باور وړ شخصيت په توګه تثبيت کړي.

دله غواړم په لنډيز سره د ده پر کړيو فرهنګي کارونو لنډه رڼا واچوم او بيا په پای کې يو څو خبرې د نچوړ او لنډيز په توګه راوړم:

۱- د فرهنګي کار موده:

انځور په رسمي ډول له **۱۳۵۲**ل کال څخه پر فرهنګي کارونو لاس پورې کړی، البته تر دې د مخه د تحصيل په بهير کې يې هم څه نا څه ليکوالي کړې، خو د رسمي او عملي کارونو پيل يې له **۱۳۵۲**ل کال څخه دی، پر همدغه کال دی په راډيو افغانستان کې د هنر او ادبياتو په اداره کې د رسمي کارکوونکي په توګه مقرر شو او تر ننه پورې يې له وقفې پرته نږدې (**۳۰**) کاله فرهنګي کارونه ترسره کړي دي.

۲- راډيو افغانستان کې کار:

انځور په راډيو افغانستان کې له **۱۳۵۲-۱۳۶۵**ل کال پورې نږدې لس کاله کار وکړ، د دې کار په بهير کې انځور بېلابېلې پښتو ادبي خپرونې برابرولې، له هغې جملې څخه يوه هم ((د شومه دم انګازې)) پښتو ادبي خپرونه وه، چې زيات مينوال يې درلودل، ((د کيسو جونګړه)) چې لنډو کيسو ته ځانګړې شوې خپرونه وه، هم زياته په زړه پورې وه. انځور په اوونۍ کې پر ټاکلې خپرونې سربېره نورو ادبي خپرونو سره هم مرسته او همکاري کړې، خو که موږ لږ تر لږه په اوونۍ کې يوه ادبي خپرونه د ده په کړي کار کې محاسبه کړو، نو د انځور صاحب په لاس د جوړو شويو او خپرو شويو پروګرامونو شمېر به (**۴۸۰**) پروګرامونو ته ورسېږي. انځور صاحب په راډيو افغانستان کې د ځوانو ليکوالو او شاعرانو د استعدادونو

د غوړېدونو لپاره د «ولولې» په نامه يوه ځانګړې ادبي خپرونه هم جوړه کړه، چې هره يکشنبه به د يوه ساعت لپاره خپرېدله، دې خپرونې تر يوې لسيزې زيات عمر وکړ او په لسګونو ځوان شاعران يې وغوړول.

۳- د افغانستان ليکوالو په ټولنه کې کار:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه د شپېتو کلونو په لومړيو کې جوړه شوه، لومړی پړاو يې ډېر سياسي و او د واکمن ګوند د افکارو څرګندويه او پالندويه وه، خو وروسته وروسته دا ټولنه خپل ادبي بهير ته ولوېده او آن منتخبه بڼه يې خپله کړه. زرين انځور پر **۱۳۶۵**ل کال ددې ټولنې د رئيسه هئيت غړی او ادبي کره کتنې او څېړنې د څانګې مسول شو. دا هغه مهال و چې د افغانستان په استوګن ادبي بهير کې د شعر او شعار ترمنځ کرښه غښتلې کېدله. البته تر کال دوه دمخه په افغانستان کې د شعاري ادب زوال پيل شوی و، زرين انځور په دې چار او کار کې د يو شمېر نورو ليکوالو لپاره د ادبياتو يو روزنيز کورس جوړ کړ، په دې کورس کې په لسګونو ځوان ليکوال شامل وو، چې د زرين انځور، استاد بريالي باجوړي، اکبر کرګر او نورو له خوا ورته د ادبياتو بېلابېلې خواوې تدريسېدلې. دا کورسونه په افغانستان کې د ادبياتو د تدريس په برخه کې لومړي کورسونه وو، چې د ځوانو استعدادونو په غوړونه کې يې اساسي نقش درلود. کوم ځوان ليکوال چې په دې کورس کې شامل وو، له همغه ځايه يې له شعاري ادب سره خدای پاماني وکړه. ځکه نو که موږ اوس په استوګن ادبي بهير کې د شعاري ادب

او ادب د بېلتون مخکښان معرفي کوو، نو د زرين انځور نوم يې په سر کې راځي.

انځور ددې ترڅنګ د هغو ادبي اثارو چاپ او خپراوي ته هم لاره اواره کړه، چې د واکمنې سياسي فضا ښکارندويي يې نه کوله، تر دې دمه ورته د چاپ زمينه برابره نه وه. دا مهال په لسګونو ادبي اثار چاپ شول او د ژوندون مجلې دواړه برخې د سياسي مسايلو پرځای يوازې ادبياتو ته وقف شوې.

۴- په ناستوګن ادبي بهير (پېښور) کې د انځور نقش:

انځور لا په کابل کې د شعاري ادب لمن ټوله کړې نه وه، چې له کابله پېښور ته لاړ، لومړی يې د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه کې کار پيل کړ او د خپلواکۍ مجلې مسوول مدير شو. دا هغه مهال و، چې زموږ نا استوګن ادبي بهير هم د شعار په منګولو کې سولېده او ايډيولوژيک بار اوچتولو ته يې اوږه ورکړې وه او دا ډېره سخته وه چې خلک دې په اسانۍ سره د ادب ښاپېرۍ له ايډيالوژيکي چاپېريال څخه راوباسي. دا ډول يوه هڅه هغه وخت ان د تکفير په بيه تمامېدلای شوه، خو د ښاغلي محمد صديق پسرلي، استاد حبيب الله رفيع، محمد اصف صميم او مرحوم امان الله ساهو او ځو نورو فرهنګيانو افغانانو په مرسته انځور هم ددې بهير ملګری شو او د افغانستان د کلتوري ټولنې له لارې يې د ادب جوهر ځلا ته لاره اواره کړه. (سپېدې) په نا استوګن ادبي بهير کې هغه لومړنۍ مجله وه چې د شعاري ادب پر وړاندې يې ګامونه پورته کړل او ورو ورو د شعاري ادب امپراتوري مخ پر ځوړ شوه، تر

۱۳۷۱ل کال وروسته چې د استوګن او نا استوګن ادبي بهير اصلي مخکښان سره يوځای شول، نو د شعاري ادب بازار سوړ شو. د «افغان ادبي بهير» جوړېدو سره د شعاري ادب لمن لاپسې ټوله شوه او تر نږدې دوه نيمو لسيزو وروسته ايله ادب بېرته خپل مسير ته راوګرځېد.

۵- په مسکو کې فرهنګي هڅې:

په پښتو کې لاهم د شعاري ادب واکمني وه، چې انځور صاحب مسکو ته لاړ او هلته يې د خپلې مېشتېدنې په نږدې يونيم کلن بهير کې د نورو ګڼو افغانانو فرهنګيانو په مرسته «د افغانستان د فرهنګ ټولنه» تاسيس کړه، انځور په دې ټولنه کې د مرستيال په توګه وټاکل شو او د يوې ځانګړې ادبي خپرونې له لارې يې فرهنګي هڅې وغځولې. دا فرهنګي هڅې بيا وروسته په مسکو کې د نورو افغان فرهنګياليو له خوا وپالل شوې او وغځول شوې.

۶- په جرمني کې فرهنګي هڅې:

زما په فکر د انځور د فرهنګي فعاليتونو يوه ډېره درنه برخه همغه ده چې په جرمني کې ترسره شوې.انځور چې کله هم له هېواده د مسکو او له مسکوه د جرمني په نيت حرکت کاوه، نو له يو شمېر انديالو او ستراتيژيستو ليکوالو سره يې د يوې اوږدې او عملي فرهنګي ستراتيژۍ په باب مشوره وکړه. ددې مشورو يوه برخه دا وه، چې کله دی جرمني ته ورسېږي، نو هلته به افغان ليکوال او ادبپال راټولوي، د هغوی د مالي او معنوي مرستو په مټ به په پښتو کې فرهنګي فعاليت خصوصاً چاپ او خپراوي ته لاره

اوارويږ. همداسې وشول، کله چې انځور صاحب جرمني ته ورسېد ، نو هلته يې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې د جوړېدو لپاره هڅې پيل کړې، المان مېشتو افغان ليکوالو او فرهنګپالو دا هڅه تائيد کړه او دا ټولنه يې تاسيس کړه، دې ټولنې تر ۱۳۷۷ل کال وروسته عملاً په پېښور کې د کتابونو پر چاپ او خپراوي پيل وکړ او له هغه وخت تر دې دمه يې نږدې (۹۰) عنوانه بېلابېل، علمي، ادبي، تاريخي، سياسي او طبي کتابونه چاپ کړل. که ددې کتابونو کميت او کيفيت ته په دقيق ډول وګورو، نو له بابا ادمه تر دې دمه هېڅ يوې خپلواکې افغان کلتوري ټولنې، دومره کتابونه نه دي چاپ کړي، سربېره پر هغو کتابونو چې د ټولنې نښان پرې لګېدلی او شمېر يې اوس تر (۹۰) عنوانو اوړي، دې ټولنې، د کابل پوهنتون، هيلې مجلې او ځينو نورو خپرونو لاسنيوی هم کړی او دغه راز يې تر (۲۰) عنوانو زيات نورو هغو اثارو ته چې لا د ټولنې نښان پرې نه دی لګېدلی، هم له بېلابېلو لارو د چاپ زمينه برابر کړې ده. دې ټولنې نه يوازې دا کارونه ترسره کړي، بلکې ددې ټولنې جوړېدو او فعاليت ددې زمينه هم برابره کړه، چې په اروپا کې نورې افغاني کلتوري ټولنې هم راوټوکېږي، په خپله په جرمني کې د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنه، ددې ترڅنګ فعاله شوه او (۱۳) عنوانه بېلابېل اثار يې خپاره کړه. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه په دې بريالۍ شوه چې په اروپا کې د مېشتو افغان فرهنګي ټولنو ګډه جرګه ګۍ جوړه کړي، چې اوس په کې، په

ډنمارک، هالنډ، سویډن، بیلجیم، ناروې او نورو هېوادو کې تر لسو زیاتې کلتوري ټولنې راټاله دي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې څو مهم نړیوال او څو سیمه ییز علمي او تاریخي سیمینارونه هم جوړ کړي او یو شمېر افغان لیکوالو، علمي او کلتوري شخصیتونو ته یې ستاینلیکونه او مډالونه هم ورکړي، چې مالي ملاتړ هم ورسره مل و.

دا کار په فرهنګي هڅونه کې ډېر موثر و. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې ترڅنګ نورو اروپا مېشتو افغان کلتوري ټولنو هم د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي، چې که د ټولو چاپ شویو کتابونو شمېر یې محاسبه کړو نو تر (۱۲۰) بېلابېلو عنوانو اوړي. یانې په مجموعي ډول د ټولو هغو اثارو شمېر چې اروپا مېشتو افغان کلتوري ټولنو او په انفرادي ډول افغان لیکوالو په تېرې یوې نیمې لسیزې کې چاپ کړي (له مهالنیو خپرونو پرته) شمېر یې تر (۳۰۰) عنوانو اوړي.

دا کار که د افغانستان د حکومتونو د یوې نیمې لسیزې له ټول کړي خپرنیز کار سره پرتله کړو، نو څو برابره ترې زیاتېږي. نو کله چې جرمني کې د انځور صاحب د هڅو یادونه کېږي، نو لازمه ده چې په متناسب ډول د هغه د نورو فرهنګي ملګرو لکه: ډاکتر طارق رشاد، نجیب احمدزي، امین باوري، عاشق الله غریب، افضل ټکور، نظیف الله تکل، ډاکتر خوشال روهي، ډاکتر شېرولي برهان، حبیب الله غمخور، عبدالمالک بېکسیار، یوسف هېواد دوست، ممتاز ارمان، اسدالله بها، بسم الله امیر او نورو لیکوالو

یادونه هم وشي. همدا ماښوګان دي چې زموږ د فرهنګي مرام بېړۍ د خپل هدف پر لوري بیایي.

انځور د خپل د برش کلن فرهنګي کار او زیار په نتیجه کې پر پورتنیو یادو شویو خدمتونو سربېره (۱۹) عنوانه بېلابېل اثار هم ټولنې ته وړاندې کړي، چې په هغو کې (۵) داستاني مجموعې او نور علمي او څېړنیز اثار دي، چې نه غواړم دلته پرې بحث وکړم.

زه اوس یوې پوښتنې ته راځم، د انځور د دومره سترو کارونو د بري راز په څه کې دی؟ زه فکر کوم یو دده خپله ذاتي پوهه او کار و زیار دی او بل اساسي علت یې دادی چې ده خپله ټولنه ښه پېژندلې او د خپلو خلکو پر روحیاتو ښه خبر دی. دی د یوه ګټور احتیاط پر لیکه روان دی، خو دا احتیاط مضر احتیاط نه دی، چې خپل هر څه له احتیاطه قرباني کړي، بلکې دا داسې یو احتیاط دی چې کار خپله وکړي او شهرت بل چاته ورکړي، خبره او نظر دې خپل وي، خو ممثل ورته بل پیدا کړي، په تاوان کې ځان شریک کړي او په ګټه کې نور، د همدغه پرنسیپ له مخې چې قرباني یې یو اصل دی، انځور صاحب دې اوسني اوچت معیار ته رسېدلی دی.

د روهي صاحب په وینا: «په وروسته پاتې ټولنې کې د شخصیت او خدمت معیار معلوم نه وي» یانې دا چې یو شخص ته ټول خلک د یوه مثبت شخصیت په سترګه نه ګوري، ځکه چې دلته خلکو سره کوم مشخص معیارونه نه وي او نه یې هم په اسانۍ سره تشخیصولای شي.

خو اوس له نېکه مرغه زموږ په ټولنه کې هم د شخصیت د تشخیص معیارونه ورو ورو په تشخیصېدو دي او دا اوسنۍ غونډه (په کابل کې د انځور نمانځنې غونډه) یې یوه بېلګه ده.

زه فکر کوم زرین انځور که یو انځور دی، نو انځورګر هم دی، که اندیال دی نو یو اندپال هم دی، که فکر کوي نو عمل هم کوي، فرهنګیال هم دی او فرهنګپال هم او همدغه معیارونه زما په نظر په ټولنه کې د یوه مثبت شخصیت د تثبیت اساسي توکي دي او انځور همدا معیارونه پوره کړي دي، نو ځکه ورته (د فکر او کار سړی) ویلای شو.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمدخان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیازیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لیسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لیسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته دپښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې

ځانګه کې د ماسټرۍ دوره پيل شوه، يون په ډېر ښه او بريالي ډول دا دوره پايته ورسوله.

محمد اسمعيل يون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بيا تر نته پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي تدريسي غړی او د«پوهندوی» علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد يون د «کابل پوهنتون»، «هيلې» او«شمشاد»مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې «معارف» مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه ديو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد يون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لويې جرګې ته د ختيزو ولايتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بيا د جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لويې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد يون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاريخي مسوليت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطيو مخه يې ونيوله.

تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوين بهير پيل شو، نو استاد يون بيا ددې بهير لپاره د ختيزو ولايتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختيزو ولايتونو کې د اساسي قانون د لويې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد يون د اساسي قانون د تصويب په لويه جرګه

کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لاتر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، رادیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګندبیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر

داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختې مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړې او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ایښودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی.استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو

د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو «دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې» او«د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې» د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلګونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسګونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	ځرنګوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• نيمګړي ارمانونه	د حيران شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولګه	دويم ۱۳۸۷

- د استاد الفت نثري کليات   داستاد الفت نثرونه   دريم ۱۳۸۷
- سيندونه هم مري   د اسحق ننگيال شعري منتخبات   دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
  دپوهنوال روستارتره کي اثر   دويم ۱۳۸۷
- .د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه
  د نينسي دوپرې اثر   دويم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر   دويم ۱۳۸۷

د- يونليکنې:

- د اماراتو سفر   د اماراتو يونليک   دويم ۱۳۸۷
- که يون دی يون دی   د اروپا يونليک   لومړی ۱۳۸۷
- دپښتنوګون ترڅنډو   د امريکا يونليک   لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمدگل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه   دويم ۱۳۸۷
- استاد زيار د پښتني فرهنگ يو ځلاند ستوری   دويم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود   دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگ ته اوښتي زيانونه   دويم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت   شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل   دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې   دويم ۱۳۸۷
- ببرړنۍ لويه جرگه ولسواکي او زورواکي   دويم ۱۳۸۷
- انديال خوشال   لومړی ۱۳۸۷

- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنۍ رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته د نور زغم او اوسېلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل- افغانستان

Kultori Yun

(Cultural Movement)

BY:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-22-8

د خپرونو لړ: (۲۳)

9 789936 500228 >